anxa
90-B
37704

DE HERALDIEK IN BOUWKUNST EN AANVERWANTE VAKKEN

DOOR

J. KUIJPER

Hoofdleeraar aan de Akademie van Beeldende Kunsten

DEN HAAG

UITGAVE L. J. VEEN

AMSTERDAM

DE HERALDIEK IN BOUWKUNST EN AANVERWANTE VAKKEN

DE HERALDIEK IN BOUWKUNST EN AANVERWANTE VAKKEN

DOOR

J. KUIJPER

MEDAILLEUR - MODELLEUR - TEEKENAAR

HOOFDLEERAAR AAN DE ACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN — DEN HAAG

AMSTERDAM — L. J. VEEN — MCMX

TYP. ZUID-HOLLANDSCHE BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

VOORREDE.

Bij de oprichting van de Afdeeling „Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderricht" van het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, heeft het bestuur het voorrecht gehad gesteund te worden door tal van vakmannen, die als docenten bereid waren voor de deelnemers aan den cursus op te treden.

De noodzakelijkheid om de te verwerken leerstof zoodanig in volgorde te rangschikken, dat na drie jaren inderdaad een voor het doel zoo volledig mogelijk geheel daaruit volgen zou, bracht de meeste docenten er toe een schema te construeeren, waarin plaats zou zijn voor hun ervarings-gegevens en voor zulke voorbeelden, die konden bijdragen om hun gerijpte kunstopvattingen begrijpelijk en aanschouwelijk te maken.

Voor velen was het een gelegenheid, hun denkbeelden over kunst en kunsttechnieken, die tot dusverre slechts door het vluchtige woord op bijeenkomsten van kunstzinnigen werden meegedeeld, nu door pen en teekenstift in meer beslisten vorm vast te leggen. In de aanteeken- en schetsboeken der deelnemers heeft daardoor reeds veel een plaats gevonden, dat belangrijk genoeg zou zijn om ook in ruimer kring te worden bekendgemaakt. Het kan dan ook geen verwondering wekken, dat uit zulke schema's meer doorwrochte studies zijn voortgekomen, die, naar ik vermoed, bestemd zijn onze vak- en kunstlitteratuur aanmerkelijk te vermeerderen.

Van den docent in de statica verscheen bereids een boekske, dat een zeer geschikte handleiding genoemd kan worden voor de beoefenaars van dit belangrijke onderdeel van ons kunstvak. Thans verschijnt van de hand van

den heer J. KUIJPER, hoofdleeraar aan de Academie te 's-Gravenhage, die aan bovengenoemden cursus de heraldiek doceert, daarover een uitvoerig werk, het eerste naar ik meen dat uitgegeven wordt door iemand, die een omvangrijke theoretische kennis van dat onderwerp paart aan een veeljarige practische uitoefening der heraldiek in verschillende kunsttechnieken.

Moge deze uitgave met haar talrijke goede illustraties, waaronder vele naar eigen werken van den auteur, bij den lezer een gunstig onthaal vinden.

Voor het Genootschap Architectura et Amicitia kan het niet anders dan een verheuging zijn, dat zijn afdeeling tot deze publicatie heeft aanleiding gegeven.

W. KROMHOUT Czn.,
Voorzitter A. et A.

VOORBERICHT.

Het doel van dit werkje is: kennis van de elementen der *wapenkunst* in beknopten vorm mede te deelen, vooral met het oog op de toepassing daarvan in de bouwkunst en aanverwante vakken.

Aan een handleiding voor de kennis der heraldiek in betrekking tot de bouwkunst en decoratieve kunsten, *als deel van het historisch ornament en in kunst-historische beteekenis* ontbrak het tot nog toe in onze taal.

Bij de samenstelling is in het oog gehouden slechts die vormen te vermelden, waaruit een wapen in den regel bestaat en daarbij de middelen aan te geven tot het zelfstandig samenstellen van wapens op historischen grondslag.

J. KUIJPER.

INHOUD.

	Bladz.
Voorrede	V
Voorbericht	VII
Inhoud	IX
Lijst der afbeeldingen	XI
Inleiding	1
Heraldiek	9
Geschiedenis der heraldiek	10
Over het styleeren der wapenfiguren	13
Oorsprong der wapens	16
Wapenmantels en wapententen	20
Schildhouders	21
Banieren en veldteekens	26
De griffioen in de wapenkunst	29
Rangkronen	34
Het helmkleinood of helmteeken	38
De helmen	42
Algemeene bijzonderheden omtrent den helm	46
Het helmdoek, helmdek of helmsluier	55
Het schild in verschillende vormen en kleuren	60
Stand en groepeering der schilden	62
Verdeeling van het schild	63
Beeldspraak, beschrijving of blasoneering der wapens	64
Over verhoudingen van de onderdeelen van het wapen	65
Over de verdeeling van het schild	66
Dierensymboliek in het voor-christelijk ornament	81
De kleuren der wapens in de heraldiek	87
Heraldisch ornament	89
De adelaar in de heraldiek	91

Bladz.
Devies, wapenspreuk en veldroep 96
De leeuw in de heraldiek 97
De heraldiek in de kleinkunsten 105
Heraldiek in de kerkelijke bouw- en sierkunst 109
Orden, rang- en waardigheidsteekens 111
Hoeden en mutsen 112
Heraldiek in de bouw- en sierkunst. Fonteinen 114
〃 〃 〃 〃 〃 〃 . Feestgebouwen en feestterreinen . 115
〃 〃 〃 〃 〃 〃 . Wapenversieringen op rijtuigen. . 116
〃 〃 〃 kleinkunsten 118
〃 〃 〃 burger-bouw- en sierkunst 120
〃 〃 〃 bouwkunst.
Werken in ijzer. 125
〃 〃 gebrand glas 129
〃 〃 hout 131
〃 〃 steen en hout 132
〃 〃 steen 134
Wapenversieringen aan schepen 144

LIJST DER AFBEELDINGEN.

	Bladz.
Heraut	9
Wapens en wapenfiguren	17, 18, 19
Wapenmantels en wapententen	20
Schildhouders	22, 23, 24, 25
Griffioenen	29, 30, 31, 32
Rangkronen	35, 36, 37
De helmen	42, 43
Helmsieraden	47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54
Helmdoek	57, 58, 59
Verdeeling van het schild	63
Verdeeling der schilden	69
Schildvormen in historische volgorde	70, 71, 72, 73
Cartouche vormen	74
Schildconstructiën	75, 76
Verdeeling van het wapenschild	77
Schildvoorbeelden	79
Schildvormen bij wilde volken	80
Griffioenen	82, 83, 84, 85, 86
Kleuren der wapens	88
Heraldisch ornament	90
De adelaar in de wapenkunst	92, 93, 94, 95
De leeuw in de wapenkunst	99, 100, 101, 102, 103, 104
Munten en zegels	107, 108
Orden, rang- en waardigheidsteekens	111
Kruizen en ordeteekens	113
Werken in ijzer	125, 126, 127, 128
〃 〃 gebrand glas	129, 130
〃 〃 hout	131, 132, 133
〃 〃 steen	134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143
Windwijzers en topversieringen	146, 147

INLEIDING.

Wapens en de daarbij voorkomende sieraden zijn zeer dankbare versieringen en, sedert het ontstaan daarvan als gebruiksvoorwerp, nog altijd zeer geliefde ornamenten gebleven, in de bouwkunst en mede in de technische of kleinkunsten gaarne toegepast, met of zonder reden. De kennis van heraldieke vormen geeft ook allicht aanleiding tot het gebruik maken daarvan, meestal met zuiver decoratieve bedoelingen.

Toen schild en helm uit het gebruik als weermiddel verdwenen waren, begon de wapenkunst, d. w. z. men gebruikte die overgeleverde vormen bloot als ornament. Echter een heel bekoorlijk en levendig ornament. De omstandigheid dat in de heraldiek alle vormen voorkomen, waaruit het ornament in 't algemeen bestaat, verleende aan die symbolische overleveringen een groote mate van bruikbaarheid als versieringen. In het begin der 19^{e} eeuw was er nauwelijks nog een kenner van het aloude wapenwezen en nog minder iemand die in staat was een wapen heraldisch goed te teekenen.

In mijn veeljarige praktijk als teekenaar-modelleur en vooral als zegel- en stempelgraveur, heb ik ruimschoots gelegenheid gehad, het ernstig te betreuren dat de kennis van- en de lust om zich met dezen tak van decoratieve kunst bezig te houden vrijwel nihil was. Ook onder hen, die gerechtigd waren een wapen te voeren, heerschte nog de grootste onkunde omtrent de beteekenis en de geschiedenis van heraldische voorstellingen.

Een der weinigen, die zich ernstig bezighielden met onderzoekingen en studies op dit gebied, was de heer J. A. Koopman uit Nijmegen, met wien ik omstreeks 1878 in correspondentie trad. Deze begaafde man heeft zich veel moeite gegeven in het belang van velen, wier bezigheden hen zoo nu en dan eens met de heraldiek in aanraking brachten, en om den lust tot die studie op te wekken en betere begrippen aan te kweeken omtrent dezen hoogst belangrijken tak van decoratieve kunst. Echter vrijwel vruchteloos.

Waar de begrippen op 't gebied van decoratieve kunst en de kennis van het historisch ornament nog zoo vaag waren, was er voorloopig voor deze kunst weinig belangstelling. En wanneer ook in de laatste 25 jaren door enkele vereenigingen en personen meer dan vroeger de heraldische wetenschappen en kunsten beoefend worden, behield toch de genealogie (geslachtkunde) de overhand.

Het gevolg is, dat wij thans meer wapenkundigen dan wapenkunstenaars hebben. Oppervlakkig beschouwd zou men allicht het tegendeel gelooven, want alom ziet men wapens of wat daarop gelijkt toepassen, ofschoon er van wapenkunde in 't algemeen weinig valt te bespeuren, of het moest zijn bij een of andere gelegenheid buiten het kader der vakliteratuur omgaande.

Soms ziet men bij moderne wapenvoorstellingen meer of minder vlot geteekende of geschilderde producten; doch tot de eigenlijke wapenkunst staan die creaties als een bordpapieren harnas van een tooneelheld tot een echte wapenrusting. Bij de laatste alles ernst en degelijkheid, kracht en kunst; bij het eerste slechts een schijnbeeld. Bij voorstellingen van wapens heeft men allereerst in 't oog te houden dat een wapen niet is een neutraal versieringsmotief zooals alle andere ornamenten, bloemen, maskers, bladranken, draperieën, figuren enz., doch dat de vorm wel degelijk aan zekere regels is gebonden.

De heraldische vormen- of beeldspraak is een taal of teekenspraak. Een wapen heeft niet alleen de functie te vervullen van versieren, maar moet ook tegelijk iets uitdrukken, iets duidelijk maken, en dat is juist de hoofdzaak. Voor hem die de heraldieke taal verstaat maakt het spoediger dan woorden vermogen de namen b.v. van landen, steden, families, genootschappen en personen duidelijk. In zoo verre is het een fraai schrift. En toch, hoe dikwijls ziet men niet de wapenvormen misbruiken bij zoogenaamde fantasiewapens, waarbij wapenschilden niet zelden ontaarden in annonceborden of reclame-artikelen, die getuigen van groote onkunde en smakeloosheid. Deze mishandeling van een wapenschild door het met monogram of reclame te vullen is een degradatie van een krijgsschild en een heraldische belachelijkheid. En het gebeurt nog dagelijks. Het gaat met de heraldiek zoo ongeveer als met de latijnsche taal. Het is een doode taal en zooals latere geslachten met veranderde begrippen en behoeften die romeinsche taal met andere woorden en taalwendingen hebben verrijkt of soms verknoeid, zoo is er ook in den loop der tijden aan die oorspronkelijke heraldieke taal heel wat veranderd en verknoeid.

Nieuwe vormen en samenstellingen hebben de heraldieke kunst wel aangevuld, doch meestal bedorven en aan den ernst en waardigheid daarvan te kort gedaan. Toch zijn die vormen ook in onzen tijd nog als versieringen

te gebruiken, echter na een degelijke zuivering en verruiming. Doch dan slechts door hen, die daartoe bevoegd zijn en wier persoonlijke inzichten en opvattingen geleid worden door ernstige studie en kennis der historische vormen. Wie zonder deze vormkennis in de wapenkunst iets nieuws trachten te maken en de historische waarde over boord gooien komen in groote moeilijkheden.

Men kan van de heraldiek gebruik maken in overeenstemming met het standpunt in onze hedendaagsche opvattingen op 't gebied der versieringskunst, maar dient de heraldische figuren uit den ouden tijd te kennen en de eenmaal vaststaande regelen te volgen om niet te vervallen in onbeduidende decoratieve nietigheden. Ook hier geldt de regel: eerst de theorie; anders blijft men op dit gebied een stumper. Doch onder theorie is niet te verstaan het keurslijf van oude pruikenhoofden, die in dit vak zoo gaarne grasduinen, maar de gezonde reden gevende regelen, die in de mooie voorbeelden van vroegere en latere wapenkunst zijn te vinden.

Wie goed Latijn wil leeren gaat zeker niet ter school bij de geleerden der 18e en 19e eeuw, doch veeleer terug tot den tijd toen die taal nog leven had. En zoo moet men, om zich goed zuiver heraldisch uit te drukken, de *levende* wapenkunst tot voorbeeld nemen. Ik weet het echter uit ervaring maar al te goed hoe sommigen, die erfgerechtigd zijn een wapen te voeren, door hun absolute onwetendheid op 't gebied der *wapenkunst*, den executant dikwijls dwingen heraldische carricaturen te maken. En zoo zijn er heel wat dwaze, smakelooze wapens ontstaan, waarvoor de uitvoerder niet verantwoordelijk gesteld kan worden. Het ontbrak dikwijls aan goede modellen en zoo nam men zijn toevlucht tot den onbeduidenden pruikenrommel van de vorige eeuw.

Slechts de logische en schoone vormen uit de *praktische, levende heraldiek* bezitten levenskracht en voortplantingsvermogen. De studie hiervan kan weer voeren tot nieuw leven op dit gebied, zooals een ernstige studie van historische versieringvormen leiden kan tot een gezonde en rijke versieringskunst. Om hiertoe te geraken moet men de taal der historische vormen leeren verstaan om niet te vervallen in bloote herhaling der uiterlijke vormen.

De oudste wapens zijn in den regel mooi genoeg om iemand warm te maken. Opwekkend, kernachtig en eenvoudig, zooals de oude taal tegenover de onze. Toch zou het dwaas zijn een oorspronkelijk oud wapen in primitieve vormen en kleuren op een menu te doen drukken of voor een hedendaagsch reclamebiljet te gebruiken. Ook op dit gebied moet men niet tot originaliteit trachten te komen door angstig kopieeren, doch wel, door weten geleid, tot conceptieeren.

Voor moderne wapens komt mij de vorm uit het begin der 15e eeuw het

meest geschikt voor, vooral voor wapens in de openlucht, waar het op duidelijkheid der vormen en frischheid der kleuren aankomt. Secondaire en tertiaire kleuren vervloeien op betrekkelijk kleine afstanden in de openlucht, althans op een klein begrensd vlak, zooals een schild. Hetzelfde geldt voor de metalen, wanneer die vlak naast elkander zijn geplaatst, zooals in enkele wapens het geval is, en verkeerdelijk metaal op metaal.

De wapens uit den tijd van ± 1450—1525 zijn vrijwel de meest navolgenswaardige en schoonste modellen voor den hedendaagschen wapenteekenaar, modelleur, graveur, enz. Ook daarom, omdat bij een zekere strengheid van de oorspronkelijke modellen er reeds meer vrijheid en losheid komt in de behandeling der onderdeelen.

Naast de strengheid, eenvoud en kracht in de wapenvormen uit het tijdvak der 13e en 14e eeuw, komt er overeenkomstig het standpunt der versierende kunsten aan het einde der 15e eeuw een meer decoratieve opvatting. Aan het einde der 15e eeuw golden bij de toepassing van wapens slechts die weinige regelen of beginselen, die zich uit het werkelijke wapengebruik om praktische redenen tot wetten ontwikkeld hadden.

Spoedig werd dit anders. De tournooien werden opgeheven of raakten buiten gebruik en de heraldische regelen, die tot nog toe slechts op het tournooiveld toegepast waren, werden van nu af theoretisch behandeld.

Men begon te schrijven over heraldiek (altijd een vaag teeken); schreef dikke boeken vol over voor en tegen, verboden en geboden in heraldische zaken en zoo ontstond de *papieren* heraldiek. Daar echter het levende wapenwezen verdord was en men meer en meer op overleveringen voortbouwde, kwam de vruchtbare tijd voor de heraldiseerende geleerden van de 16e—17e—18e eeuw en later. Daardoor werd het folianten-materiaal steeds ingewikkelder, stoffiger, droger en trad ten slotte die toestand in, waarin wij in de 19e eeuw geleefd hebben.

Men treft zelden wapens aan, die aan de eischen der klassieke heraldiek in alle opzichten voldoen. Zeer vele wapens uit het laatst der 19e eeuw kenteekenen zich door gebrek aan goeden smaak en spreken onwetendheid uit op 't gebied van de oude vormenspraak der heraldiek. Wanneer een wapen dat zal zijn, wat het in werkelijkheid naar de grondregelen en wetten moet voorstellen, dan dienen de oorspronkelijke vormen daarin nog te herkennen zijn en dienovereenkomstig een goed geheel te vormen. Om daartoe te komen moet er verband bestaan tusschen wapenwetenschap en kunstvorm. De kennis der onderdeelen waaruit een wapen bestaat en de veranderingen die de oorspronkelijke vormen in den loop der tijden hebben ondergaan, moeten de leiding hebben bij het samenstellen van een wapen. Volgens dien gang kan er een kunstvorm ontstaan.

De wetenschap geeft den kunstenaar het materiaal aan de hand en aan hem is het verder toevertrouwd een goeden stijl te kiezen, om tot een zuiver heraldisch wapen te komen, dat beantwoordt aan de eenmaal vastgestelde regelen, beginselen, de beteekenis der vormen en den samenhang daarvan. Hiertoe kan men komen door bestudeering en vergelijking van origineele afbeeldingen uit den bloeitijd der heraldiek, uit de 14e- en eerste helft der 15e eeuw, die in den regel als goede voorbeelden kunnen gelden, en waarbij vooral zegels, medailles, penningen een rijk materiaal aanbieden.

Aan zulke voorbeelden ontbreekt het niet. Er bestaan nog een groot aantal mooie zegels, penningen, munten, grafsteenen en ook bouwwerken, waarop goed gestyleerde figuren, zooals leeuwen, adelaars, grifioenen voorkomen. Voorts treft men op glasschilderwerk, hout- en kopergravuren fraaie wapens aan. Bij een ernstige oefening en bestudeering van goede voorbeelden, zal zich de smaak voor heraldische kunst steeds levendiger ontwikkelen, waardoor het niet moeielijk zal zijn om de klassieke voorbeelden van moderne smakelooze, onkundige nabootsingen van middeleeuwsche wapenkunst te kunnen onderscheiden.

Men treft in den tegenwoordigen tijd zelden wapens aan, die aan de eischen der klassieke heraldiek in alle opzichten voldoen. Zeer vele van de thans in gebruik zijnde wapens teekenen nog een gebrek aan goeden smaak en uit onkunde ook vergrijpen tegen de oude vormenspraak der heraldiek. Vooral in ons land zijn nog zeer vele voorbeelden van verkeerde toepassing der wapenkunst waar te nemen, waaraan het baroktijdperk en de daarna volgende absolute stijlloosheid in de decoratieve kunst schuld hebben.

Waar de kennis en de studie van de historische siervormen zoo geheel verwaarloosd waren en sedert de 18e eeuw zoo totaal verloopen, kon het niet anders, of dit gebied van decoratieve kunst moest daarvan wel de duidelijkste bewijzen leveren. De productie van wapenkunst lag in handen van het kunst- en smaaklooze ambacht. Voor de hooge picturale kunst was de decoratieve kunst, waartoe de wapenkunst behoort, een gesloten boek.

Met de decoratieve beeldhouwkunst was het niet beter gesteld; ook daar zien wij de figurale kunst op den voorgrond treden en de architectuur, zoo zeer afhankelijk van het vermogen van de decoratieve kunsten, leed daaronder het allermeest. Schilder- en beeldhouwkunst verloren de heraldieke kunst geheel uit het oog. En ofschoon er teekenen van een herleving der decoratieve kunst zich voordoen, blijft de decoratieve kunst van heden in de bouwkunst zich meerendeels bepalen tot het toepassen van het geometrisch vlakornament in plastischen vorm. De versiering in 't algemeen in de bouwkunst en in het kunsthandwerk blijft onderworpen aan dat abstracte geometrisch stelsel, en zoo zien wij dikwijls textiel-ornament in graniet.

De decoratieve kunst in de bouwkunst stelt hoogere eischen van vormenkennis. De beeldhouwkunst in de bouwkunst is vrijwel dood. Voor het toepassen van ornament in de bouwkunst is de teekenaar van het geometrisch vlakornament aan het woord. Begrip van relief-versiering, in overeenstemming met de bouwkundige vormen, is schijnbaar niet modern en de opvoeding der sierkunstenaars van den tegenwoordigen tijd loopt in de rails van het geometrisch stelsel.

Het ornament van heden wordt geboren op de teekenplank, met uitsluiting van alle vrije beweging, en onderworpen aan het gebruik van teekenhaak en driehoeken. Dat volgens die methode er geen plaats is voor en ruimere toepassing van relief-ornament in de bouwkunst is zeer begrijpelijk.

Het relief-ornament is het zwakste punt in de hedendaagsche bouwkunst. Bouwmeesters kunnen zich daarmede thans niet bezighouden. In de studie der hedendaagsche ingenieurs-bouwmeesters wordt het bouwkunstig ornament weinig aandacht waardig gekeurd en als zeer ondergeschikt beschouwd. De beeldhouwers van heden voelen zich weinig aangetrokken tot het ornament en zijn ook zelden in de gelegenheid zich daarmede bezig te houden, ook zelfs wanneer soms de neiging daartoe mocht bestaan. Waar soms een enkelen keer de wapenkunst in de bouwkunst toepassing vindt in decoratief beeldhouwwerk, draagt zij meestal het karakter van grafische kunst in steen.

Wapenkunst in de bouwkunst vraagt den geheelen kunstenaar, dat is in dit geval den universeel gevormden beeldhouwer, figurist, ornamentist, en tot op zekere hoogte is ook kennis van de eischen der bouwkundige constructie daarbij noodig. Dat hiermede kennis van de vormen der wapenkunst gepaard moet gaan behoeft geen verdere verklaring.

De picturale kunst is gelukkig in betere conditie. Op dit gebied bezit Nederland twee kunstenaars, die op het gebied van wapenkunst als leiders en voorgangers kunnen beschouwd worden. De grootmeester in decoratieve schilderkunst George Sturm en de teekenaar Van der Laars, beiden leeraren aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam, zijn kunstenaars, die op het gebied der wapenkunst een hooge beteekenis hebben. De decoratieve beeldhouwkunst staat er niet zoo gunstig tegenover. Op samenwerking tusschen de drie officieele kunsten bestaat in dezen tijd weinig kans.

Dat de bouwkunst onder dat gemis van samenwerking het allereerst lijdt, kan men dagelijks in de producten van moderne bouwkunst waarnemen, en om daarin verbetering te brengen zal het allereerst noodig zijn, dat artistiek begaafde bouwmeesters zich eens ernstig gaan bemoeien met de opvoeding van de toekomstige decoratieve kunstenaars en met het onderwijs aan de bestaande scholen voor kunstnijverheid, wat zoo zeer noodig is in het belang der bouwkunst en bouwkunstenaars.

Het is in de bouwkunst en in de sierkunsten meermalen voorgekomen dat men, zoekende naar nieuwe vormen, er toe kwam gemakshalve terug te grijpen naar reeds lang vergeten en in onbruik geraakte motieven.

Dat verschijnsel deed zich voor bij verschillende volken en in verschillende tijden en dat verschijnsel doet zich ook weder voor in den tegenwoordigen tijd.

Dat verschijnsel is eensdeels te wijten aan gebrek van vormenkennis en studie van de natuurlijke voorbeelden en mede aan gebrek van kennis van de historische versieringsvormen. Maar ook voor een groot deel te wijten aan het onvermogen, die versieringsvormen in overeenstemming te brengen met de opvattingen van den tijd en met de voor de uitvoering thans gebruikte materialen.

Om het zoekende versieringsinstinct te voldoen, behelpt men zich in de hedendaagsche bouwkunst gemakshalve met het heilige quadraatje of het alleenheerschende driehoekje. Eischen van materiaal en techniek worden daarbij genegeerd en zoo kunnen wij dagelijks waarnemen, dat buiten het gebied van historisch ornament, het abstracte geometrisch ornament dienst doet voor textielstoffen, voor graniet, zandsteen, hout en metaal, een universeel ornament, passend voor alle gelegenheden.

Dat de bouwkunsten deze dorre, niets zeggende versieringen gereedelijk toepassen, waardoor de nog door sommige bouwmeesters verdedigde stelling: „de versiering moet uit de constructie voortkomen, althans daarmede in een nauw verband staan", een parodie wordt, schijnt over het hoofd te worden gezien. Van bouwbeeldhouwkunst is hier toch zeker geen sprake.

Persoonlijke opvattingen en inzichten op dit gebied van decoratieve kunst hebben zeer zeker reden van bestaan, wanneer daaraan voorafgaat voldoende kennis van historische siervormen. Tot die historische siervormen behooren wel alleerst de vormen der wapenkunst. Voor de bouwbeeldhouwkunst is juist de wapenkunst een bij uitstek geschikt gebied. Een heerlijk gebied ook voor den bouwmeester tot het toepassen van figurale en fantastische versieringen in plastische vormen.

Men kan zich in overeenstemming met het standpunt onzer hedendaagsche opvattingen op het gebied der versieringskunst met succes bedienen van de siervormen der heraldiek, behoudens het volgen van de vaststaande regelen, om niet te vervallen in onbeduidende nietigheden.

Met die vaststaande regelen wordt niet bedoeld het keurslijf der doode heraldiek, waarin zoo geweldig wordt gegrasduind, doch de gezonde redengevende theorie die in de schoone voorbeelden van vroege wapenkunst is te vinden. Uit den tijd der levende wapenkunst zijn die voorbeelden nog wel te vinden zonder slaafs te kopieeren.

De wapenkunst en haar velerlei siervormen schijnen de sierkunstenaars van

heden weinig aan te trekken. Zooals reeds gezegd, het gebied van den modernen sierkunstenaar is meer dat van het geometrisch ornament. Ook bij het ontwerpen van versieringen, waarbij plantenvormen worden gebruikt, blijven die vormen meestal onderworpen aan een geometrisch stelsel. Zeer terecht, omdat bloemen en planten een zuiver geometrisch stelsel van bouw en samenstel vertoonen. Minder wenschelijk is het echter dit geometrisch stelsel tot dogma te verheffen, dikwijls zeer ten nadeele van den aestetischen vorm.

Het toepassen van diervormen vordert een hoogere vormenkennis en -kunde, om daaruit een bekoorlijk ornament daar te stellen. Slechts weinige diervormen leenen zich daar trouwens toe. Het menigvuldig gebruik van vlinders en daarmee gelijk te stellen insecten bewijst reeds hoe uiterst moeielijk het is, hoogere diersoorten als versiering te benutten binnen een geometrisch stelsel. Ook is de vlinder een zoo bijzonder geschikt motief voor een driehoekje. Het karakter van de hedendaagsche versieringen is dat van vlak- of plat-ornament, vlak-ornament als zoodanig ontworpen, doch dikwijls benut als laag, verheven of en creux-versiering.

Het gebruik maken van menschelijke figuren of deelen daarvan voor versiering, zooals maskers of een gedeelte van het lichaam, onderstelt reeds een hoogere ontwikkeling, rijper studie en grooter vaardigheid. Is ook hierbij een te volgen geometrisch stelsel aan te bevelen, of veel meer onmisbaar, toch mag dat stelsel niet al te zeer op den voorgrond treden, waardoor de aestetische eischen dier vormen zouden geschaad worden. Wanneer de ornamentist van heden zich principieel onthoudt van historische siervormen en wanneer hij evenmin een devoot volgeling is van het geometrisch vlak-ornament-stelsel, heeft hij nog te kiezen uit het rijke gebied der natuur en dat is dunkt mij groot genoeg om stof te vinden voor vlak- en relief-ornament. De wapenkunst omvat al die vormen en nog veel meer. De sierkunstenaar heeft hier gelegenheid tot het benutten van alle in de natuur voorkomende vormen en die te onderwerpen aan die beginselen of dat stelsel, waaraan een goede ornamentale compositie moet en kan voldoen. Daarnaast komen er in de wapenkunst nog een groot aantal kunstvormen voor, zooals draperieën en bouwkunstige vormen, geschikt voor grafische en plastische toepassing.

Heraldiek.

Onder heraldiek verstaat men in de eerste plaats de leer der wapenkunde d. w. z. het theoretische deel of wapenwetenschap, en ten tweede het decoratieve deel, dat is de wapenkunst.

De heraldiek wordt tot de historische hulpwetenschappen gerekend en is voor den historicus en vooral voor den kunst-historicus van zeer groote beteekenis, omdat een wapen dikwijls opheldering geeft omtrent personen, plaats, land en tijd. Naast de aestetische waarde van de wapenkunst heeft het wapen bij toepassing in de bouwkunst groote beteekenis om later soms tijd en karakter van een gebouw te kunnen bepalen, buiten en onafhankelijk van de bouwkundige vormen, die dikwijls door restauratie veel geleden hebben of onkenbaar zijn geworden. Het woord *heraldiek* is afgeleid van *herald*, hetgeen zooveel beteekent als *bode*, dat weder afstamt van het oudgermaansch *hariowisius*, *hariowaldus*, n.l. diegene die de symbolen van de oude stamgoden en de geslachten die daarvan afstammen kent.

Model in gips door J. Kuyper.
Heraut van Nassau. — Hoog 2.50.

In het laatst der 12^{e} eeuw verschenen volgens gebruik bij feestelijkheden, tournooien enz. personen in een zeer decoratieve kleederdracht, die de uitnoodigingen aan de gasten overbrachten, dus bodendiensten verrichtten en aan de zijden der tournooi-voogden de voorbereiding van den kamp en het

verloop daarvan regelden en tevens aan het slot daarvan de daden der overwinnaars in liederen bezongen. Dat waren de z.g. garzunen, lieden behoorende tot de zangers, die echter geen bizondere rechten bezaten, maar aan de hoven der vorsten verkeerden en in aanzien waren.

Aan het einde der 13e eeuw verdwenen die garzunen en in hun plaats kwamen de wapenschildknapen en boden des adels-wapenkenners. Het geheele wapenwezen was in handen van deze boden. Zij vormden in den loop der tijden een eigen kunsttaal, goten de oude overleveringen in vaste regels en vormden daardoor misschien niet zonder opzet een voor den leek geheimzinnig schijnende wetenschap.

Zij werden verdeeld in drie rangklassen: 1. wapenkoningen; 2. heralden en 3. hun helpers of persevanten. Zij voerden niet hun geslachtsnaam, doch de titels, die aan hun ambt verbonden waren. Hun ambtsgewaad (zie blz. 9) bestond uit een overkleed, z.g. Levieten-kleed, een soort tabbert, dat aan de voor- en achterzijde met een wapen versierd was. In de hand voerden zij een staf en soms een banier. In het midden der 16e eeuw komen ambtstitels der heralden buiten gebruik. Van dien tijd af voerden zijn hun geslachtsnaam en den titel van Edel.

Geschiedenis der heraldiek.

De geschiedenis der heraldiek kan in drie perioden verdeeld worden:

1°. De tijd waarin het schild alleen met de daarop voorkomende figuren het wapen voorstelde (11e—13e eeuw). Dat is de tijd van de ontwikkeling der heraldskunst.

2°. De periode 13e—15e eeuw, waarin helm en helmsieraad aan het schild werden toegevoegd en waarin beide voorwerpen werkelijk dienst deden als weermiddelen en ook gedragen werden. Dit is het bloeitijdperk der heraldiek, de zoogenaamde levende heraldiek. In dezen tijd valt het heraldische schild als symbool met het gebruik daarvan samen.

3°. De periode waarin het heraldische schild iets afzonderlijks is en waarin het werkelijke schild als weermiddel niet meer wordt gedragen. Er worden alsdan een aantal onwezenlijke toevoegsels in gebruik gesteld, die met het wezen der zaak niet in verband staan. De oude regelen en voorschriften worden niet meer in acht genomen, gaan gedeeltelijk verloren en er treedt willekeur op door gebrek aan kennis. Met het verval van het ridderwezen verviel ook het wapenwezen.

Toen zwaard en speer en pijl nog de gebruikelijke wapens waren, had ook het schild beteekenis als weerwapen. Met het in gebruik komen van vuurwapenen had het schild als weermiddel geen waarde meer en kwam het in onbruik. Bij de oudste bekende volken, zoo b.v. de Chineezen, Japanners en vele half- en heel onbeschaafde volken treft men wapenschilden aan als gebruiksvoorwerpen, waarop figuren voorkomen, die door de voorstelling het schild kenmerken als het eigendom van een persoon, den drager van het schild. Die kenmerkende versieringen en teekens vormen een duidelijk schrift. Meestal bestaan die versieringen uit zuiver fantastische diervormen. Afhankelijk van het beschavingsstandpunt zijn die schildteekens meer of minder mooi.

Bij de Grieken b.v. komen reeds in de 6e eeuw vóór Christus mythologische voorstellingen van menschen, dieren en fantastische vormen in zeer karakteristiek gestyleerde en duidelijke omtrekken op de krijgsschilden voor (zie schildvormen). Daardoor beantwoordde de schildversiering aan het doel, n.l. op grooten afstand duidelijk kenbaar te zijn. Hetzelfde doel beoogde ook de versiering van de middeleeuwsche ridderschilden met sterk sprekende figuren, krachtig omlijnd en in primaire kleuren. Als veel voorkomende schildfiguren in het oude Griekenland, reeds in het Mytheensche tijdvak, zijn de adelaar, leeuw, paard, stier en slang te beschouwen. Onder de mythologische figuren b.v. Medusa, het Gorgonenhoofd, Pegasus en uil. In den zelfden tijd komen op de munten van verschillende steden een embleem of attribuut voor, ontleend aan de mythologie, die, beter dan schriftteekens, voor degenen die niet lezen konden herkenbaar waren. Om aan te geven dat die steden onder de bescherming stonden van een of anderen Godheid werden de attributen daarvan op de munten geslagen. Zooals de knots van Heracles, de lier van Apollo, de drietand van Poseidon, de bliksemstralen van Zeus. Dergelijke attributen komen ook weer voor op de middeleeuwsche munten van verschillende steden, die onder speciale hoede stonden van enkele heiligen. Zoo voerden enkele plaatsen de sleutels als attribuut van den apostel Petrus op haar munten.

Verschillende symbolen kenmerken de munten van Grieksche steden. Sedert de 7e eeuw n.l. voert Egina de zeeschildpad op de munt, Korinthe den Pegasus, Samos den leeuwenkop; sedert de 6e eeuw n l. voert Athene den Pallas-kop en de uil op de munt, Phokis den stierkop, Boetiën de schildpad, Ephese de bij, Metopont de korenaar: Kroton den drievoet, Syrakus de quadriga en den kop der Aratusa en sedert de 5e eeuw n.l. bediende zich Knasos op Kreta van het labyrinth om de munt te kenteekenen. Ook de muntmeesters der Romeinsche Republiek gaven aan de Romeinsche munten een of ander attribuut of symbool, wat men zou kunnen beschouwen als voorloopers van de latere sprekende wapens. L. Titurius Sabinus versiert

den muntstempel met den roof der Sabijnsche maagden. A. Pomponius Musa past hiervoor de 9 muzen toe, enz.

De munten uit het Merovingische tijdvak van Frankrijk dragen eveneens velerlei figuren. Hetzelfde zien wij bij de Chineezen en Japanners. Ook onze hedendaagsche munten dragen een voor velen onbekend en nooit opgemerkt muntteeken; de kerikeyon en het Romeinsche zwaard als bijzonder kenteeken van den muntmeester.

Bij sommige Indianen-stammen zien wij hetzelfde gebruik van hun schilden te versieren met symbolen en kenmerkende teekens; b.v. voeren de Crows-Indianen als stamteeken een gestyleerde kraai in hun schild. Op de schilden van Dajaks en Kayans in Koetei komen daemonenkoppen voor, die als type van karakteriseering van een angst aanjagende voorstelling de zelfde waarde hebben als de oud-middeleeuwsche leeuw of het Grieksche Gorgonen-hoofd. Het middeleeuwsche schild en de daarop voorkomende figuren vertoonen heel veel gelijkenis met deze oude voorbeelden van zeer verschillende volken.

Over het styleeren der wapenfiguren.

Bij het styleeren van natuurvormen in de versieringskunst tracht men het product te herleiden tot den oorspronkelijken geometrischen grondvorm en naar persoonlijke opvatting en begrippen een vorm te geven, die met de eischen van bestemming, techniek en materiaal in overeenstemming is.

In de heraldiek worden aan de wijze van styleeren der wapenfiguren bijzondere eischen gesteld, omdat het wapenfiguur allereerst moet zijn eenvoudig, duidelijk en op grooten afstand te onderscheiden. Het wapenfiguur dient te zijn een sterk sprekend silhouette in groote lijnen begrensd, eenvoudig van vorm en in sterk sprekende kleuren geschilderd.

Door het streven der renaissance-kunst, de werkelijkheid weer te geven, waartoe allereerst de schilderkunst het voorbeeld gaf, kwamen ook in de decoratieve kunsten vrijere opvattingen, die steeds meer leidden tot naturalistische nabootsingen van natuurlijke voorbeelden, waardoor het begrip van het verschil tusschen kunst- en natuurvormen steeds flauwer werd en ten slotte geheel teloorging.

Niet alleen vele leeken, maar ook kunstenaars en vooral de kunstschilders verkeeren nog altijd in de meening, dat de wapenfiguren in de middeleeuwsche wapens meerendeels slecht geteekend zijn uit onvermogen om een natuurgetrouwe afbeelding te maken van een of ander wapendier. De kennis van de historische stijlen vóór de renaissance zou allicht een beter begrip bijbrengen wat men verstaat onder de beteekenis styleeren. Men zou de wapenkunst miskennen, wanneer men niet inzag, dat bij de voorstelling van dieren en fantastische figuren het allerminst in de bedoeling lag een naturalistische afbeelding daarvan te geven. De begrippen daaromtrent zijn nog wonder naïef. Onder de verzameling opgezette vogels in het museum van het Koninklijk Zoölogisch Botanisch Genootschap te 's-Gravenhage kan men op dit gebied iets zeer merkwaardigs vinden. Daar is een Haagsch wapen te zien, waarin als wapenfiguur een ooievaar voorkomt, voorgesteld door een

heuschen, opgezetten ooievaar, verticaal door midden gezaagd, waarvan de linkerhelft op een schild is geplakt. Het schild is goud (in dit geval verguld) en de ooievaar heeft de natuurlijke vorm en kleur behouden. Hetzelfde zou men ook met leeuwen of andere dieren kunnen doen. Dat dergelijke aardigheden met wapenkunst niets te maken hebben ligt voor de hand. Het geval kenteekent alleen een schromelijk verval van begrippen ten opzichte der decoratieve kunsten.

Tusschen het 14e- en 15e-eeuwsche wapenschild en den opgezetten ooievaar liggen nog heel wat varianten, die den tijd en de opvattingen in decoratieve kunsten typeeren. De grootmeester op het gebied van ambachtskunst, de kleinkunstenaar bij uitnemendheid, de groote voorganger in de Duitsche decoratieve kunst, tevens de stamvader van een uitgebreide familie van kunstenaars in München, de meester Franz von Seitz, deelt in zijn biografie ook een aardig staaltje mede van zijn rijke levenservaring als veelzijdig kunstenaar. Aan Seitz werd door het Beiersche ministerie van Oorlog opgedragen het ontwerp te maken in teekening voor een Beiersch wapen. De schildhouders van dat wapen zijn zooals bij het Nederlandsche wapen twee leeuwen. Seitz maakte als voorbereiding voor deze opdracht ernstige studie van de prachtstukken van Duitsche heraldiek door Dürer, Amman Aldegrever, Solis e. a. in beeld gebracht. Toen hij met het ontwerp gereed was, bood hij de vrucht van zijn studie op het ministerie aan. Maar hoe groot was zijn verbazing toen hij vernam dat die leeuwen niet goed waren en niets hadden van natuurlijke leeuwen. Den ontwerper werd aangeraden eens naar een diergaarde te gaan en daar den leeuw naar de natuur te teekenen en goed te bestudeeren.

Dit is een gebeurtenis van vóór 40 jaren. En hoe staan wij thans nog in Nederland op dit gebied? De ervaring door meester Von Seitz destijds opgedaan kan iedereen nog dagelijks overkomen. Ook onze rijkswapens kenmerken zich door totale onkunde op het gebied van historische wapen- en historische versieringskunst, waartoe dan toch ook het wapen behoort. De leeuwen van ons wapen hebben altijd nog in gedaante veel van half-geschoren poedelhondjes. Dat kan men nog dagelijks opmerken bij de wapens aan de rijksgebouwen en aan allerlei departementen, aan post- en telegraafkantoren, grenskantoren, oorlogsschepen, vlaggen, standaards, munten en op zegels. Bij alles ontwaart men nog steeds bij den ontwerper het streven om den leeuw zoo natuurlijk mogelijk te maken in verkeerden zin. Het resultaat is dan gewoonlijk noch het een, noch het andere. Het ontwerp is niet natuurlijk en niet heraldisch. Het draagt de sporen van onvermogen om een natuurgetrouw beeld te geven van een leeuw en van onkunde omtrent de regelen der heraldiek. Al onze munten, zegels en andere heraldische voorstellingen

van Nederlandsche wapens kenmerken zich door onkunde op heraldisch ornamentaal-historisch gebied.

Door de bemoeiingen van enkele sierkunstenaars is dat in de *allerlaatste* jaren wel eenigszins verbeterd. Nochtans zijn de revers onzer munten geen voorbeelden van een rationeele versiering van een cirkelvlak in heraldisch karakter. Ook de in ijzer gegoten Nederlandsche wapens aan rijksgebouwen en oorlogsschepen geven geen hoog denkbeeld van onze hedendaagsche wapenkunst. Natuurmotieven zijn nog geen ornamenten, allerminst symbolisch-heraldische ornamenten. Symbolische ornamenten zijn gelijk aan geschriften; men moet de taal kennen en kunnen lezen, anders is de vorm en geschiedenis er van onverstaanbaar. Het doel van een heraldische voorstelling was een krachtig sterk belijnd karakteristiek beeld te geven van een of ander zinnebeeldig figuur, binnen de grens van een klein vlak, in sterke kleuren en geschikt om in de openlucht op een afstand te kunnen worden waargenomen. Voor het overige zijn bij het toepassen van heraldische figuren die regelen en beginselen in 't oog te houden, die bij het toepassen daarvan altijd gelden en voor den ornamentist als bekend kunnen verondersteld worden. De vorm van het schild of banier bepaalt de grootte en plaats, die het figuur moet innemen, zooals het tijdperk waartoe de versiering behoort ook het algemeen karakter er van bepaalt.

Oorsprong der wapens.

Wapens hebben hun ontstaan te danken aan de behoefte zich in den krijg te beschermen tegen slag of stoot. Zij waren dus gebruiksvoorwerpen. Een van hoofd tot voeten geharnist ridder met gesloten gevechtshelm was volkomen onherkenbaar. In het gevecht moest hij voor de zijnen en in het tournooi voor de toeschouwers te herkennen zijn. De strijder moest zich dus een herkenningsteeken kiezen en dit moest weder op een afstand duidelijk te zien en te herkennen zijn. Dit werd bereikt door goed te onderscheiden vormen en kleuren. Het meest sprekende hiervoor waren sterk begrensde silhouette vormen en primaire kleuren. Op eenigen afstand in het open veld is b.v. de natuurlijke vorm van een leeuw of adelaar moeielijk te herkennen en gaat de afbeelding allicht over in een vormlooze massa (zie fig. 4—5). Zelfs wordt het eigenaardige karakter der dierfiguren onduidelijk uitgedrukt. Door de bizondere wijze van voorstellen dier vormen zijn sommige leeken op het gebied der heraldiek en decoratieve kunst nog altijd in de meening, dat de teekenaars of schilders in de middeleeuwen onmachtig waren dierfiguren beter voor te stellen. Niets is minder waar. Dat het geheele wapenveld door de figuur werd ingenomen, vond ook hierin zijn grond. Oorspronkelijk had de ridder zijn herkenningsteeken op de banier, wapenrok of schild aangebracht.

Omtrent den tijd van het ontstaan van het westersche wapenwezen zijn de meeningen verdeeld. Zeker is het echter, dat in de overgangsperiode 11^e—12^e eeuw reeds heraldische figuren werden toegepast. De tournooien van den hyper-idealen minnedienst en de kruistochten naar het Oosten droegen niet weinig bij tot het ontstaan der heraldiek en het gebruik van zekere zinnebeeldige figuren. De Saraceenen en Arabieren, reeds destijds op hoog standpunt van beschaving staande, hadden een goed georganiseerd wapenwezen. Het is ook vrij zeker, dat de voornaamste westersche wapenfiguren door teruggekeerde kruisridders uit het Oosten zijn overgebracht en ingevoerd. Ook uitdrukkingen in de wapenkunst zooals: lazur voor blauw, Perzisch lazurd, gules = geul = keel voor rood, Perzisch gul stammen

Fig. 1.

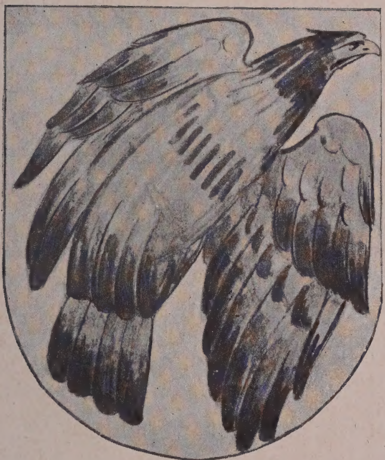

Fig. 2.

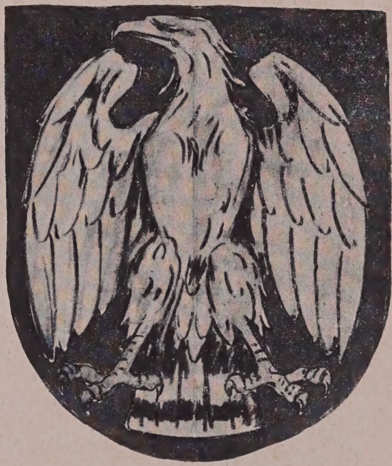

Fig. 3.

Fig. 4.

Niet-heraldische voorstelling.

Fig. 5.

Niet-heraldische voorstelling.

uit het Oosten. De eerste heraldische figuren kwamen voor op de banier, zijnde een herkenningsteeken voor den aanvoerder, en de eerste schrede tot een heraldiek was het overbrengen van dit teeken op het schild. Die schildversiering heeft dus reeds een geschiedenis.

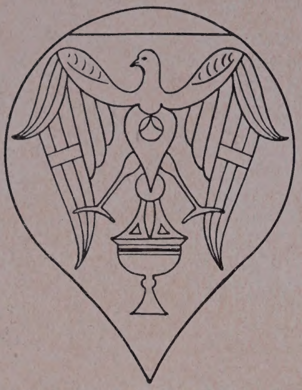

Sarraceensch wapenschild 1250.

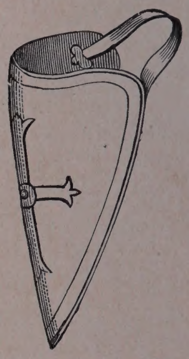

Romaansch schild 13e eeuw.

In het midden der 12e eeuw is het gebruik van wapenversiering in de uitrusting van den ridder een algemeen gebruik. In de 13e eeuw komt de helmversiering of het aanbrengen van het helmkleinood meer in toepassing. In deze eeuw begint dan de heraldische versiering constant en erfelijk te worden, het eerst bij den hoogeren en later bij den lageren adel; ten deele zijn erfelijke wapens reeds aan het einde der 12e eeuw te constateeren. Die geslachten, welke hun voorvaders en hun oorspronkelijke wapenstukken tot in den eersten bloeitijd der heraldiek kunnen aantoonen, noemt men ouden adel, ter onderscheiding van zoogenaamden briefadel, welke zijn ontstaan dankt aan per document verleenden adeldom sedert de 16e eeuw, waaronder de comites palatinir minores, wapens zonder nobilitatiën.

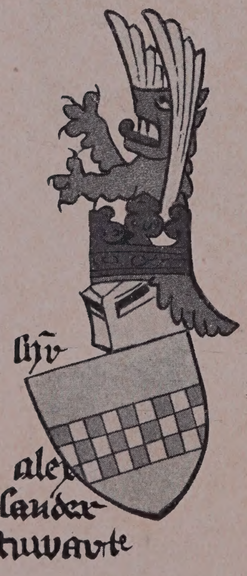

Het tijdperk der 13e eeuw tot het midden der 15e eeuw kan men als het bloeitijdperk der heraldiek beschouwen. Dat is de tijd der zoogenaamde levende heraldiek, de tijd waarin de met wapenstukken versierde helm door wapenheeren in natura gedragen werd, de tijd waarin het wapenschild nog een praktisch onmisbaar gebruiksvoorwerp was. De uitvinding van het buskruid en het gebruik van vuurwapens maakte niet alleen aan het ridderwezen, maar ook aan de oude, levende heraldiek een einde. Hierna komt de tijd der doode heraldiek, der eigenlijke wapensierkunst. Het wapen diende van nu af slechts als een versiering en behield slechts waarde als ornament. En als zoodanig blijft het wapen beteekenis behouden. Het is een versiering, die een meer of mindere symbolische beteekenis heeft. De gedaante der onderdeelen van het wapen volgen de kunstopvattingen van den tijd op het gebied der versieringskunst.

Door enkele snuffelaars werd de heraldiek of veel meer de geslachtskunde als een soort tijdpasseering of persoonlijke liefhebberij beoefend, hetgeen

echter veel had van Don Quichotterie. Kennis en begrip van den kunstvorm waren teloorgegaan, gelijk dit in 't algemeen met de kennis van kunstvormen en versieringskunst het geval was, geheel overeenkomstig de beginselloosheid, uit onkunde en gebrek aan belangstelling, die er tot in het laatste derde deel van de 19^e eeuw op elk gebied van beeldende kunsten valt waar te nemen. Alleen de schilderkunst, de kabinetkunst, bleef in verband met commercialisme en uit een oogpunt van bloote liefhebberij nog den ouden weg bewandelen. Met de herleving der bouwkunst en de daarmede direct in verband staande sier- en ambachtskunst ontwaakte ook weder de liefde en waardeering voor het ornament, die weer tot ernstige studie der historische vormen aanleiding gaf.

Tot de studie van het ornament nu behoort de heraldische vormenkunst; zij maakt daarvan een belangrijk deel uit. In den tijd van algemeene kunstdecadentie was de belangstelling voor heraldische kunstvormen natuurlijk nihil. Toch is de kennis hiervan even belangrijk als de kennis der transformatie van de Egyptische lotus-, papyrus- en palmet- tot acanthusbladen. En daardoor hebben de heraldische kunstvormen recht op dezelfde belangstelling van den kunstbeoefenaar als elk ander deel van de versierende of voorstellende kunsten. De transformaties van plantaardige, dierlijke en menschelijke fantastische vormen, die in het historisch ornament voorkomen, zijn ook in de heraldische siervormen waar te nemen. In het tijdperk der laat-Italiaansche (zie fig. 6) en vroeg-Fransche renaissance ondergaat het wapenschild reeds allerlei vormveranderingen. In het tijdperk van Henri II gaat de vorm van het wapenschild reeds over in die van cartouche. In het tijdperk Hendrik IV en Lodewijk XIII en Lodewijk XIV volgt het weer de opvattingen van den tijd op ornamentaal gebied, totdat in het tijdvak Lodewijk XV (zie fig. 7) ook de cartouche, het oorspronkelijke wapenschild, ontaardt in een fantastischen siervorm, waarin het wapenschild niet meer te herkennen is. In de tijdvakken die hierop volgen heerscht er volmaakte bandeloosheid op heraldisch gebied tengevolge van den staatkundigen toestand van de meeste landen van Europa, totdat de algemeene onkunde op ornamentaal gebied deze kunstvormen geheel deed teloorgaan. In het laatst der 18^e eeuw en in de eerste helft der 19^e eeuw was de kennis van de oorspronkelijke heraldische vormenspraak geheel uitgewischt.

Fig. 6.

Fig. 7.

Wapenmantels en wapententen.

Wapenmantels en wapententen worden het eerst door Philippe Moneau toegepast in Frankrijk omstreeks 1680. Zij zijn achter of om een wapen aangebracht en dienen alleen tot meerdere versiering. Men treft ze meestal bij vorstelijke wapens aan. Wapenmantels onderscheiden zich van wapententen hierdoor, dat de eerste rangkronen, hoeden of mutsen dragen, terwijl bij de laatste het geheele wapen onder een tentdak staat. Wapenmantels en wapen-

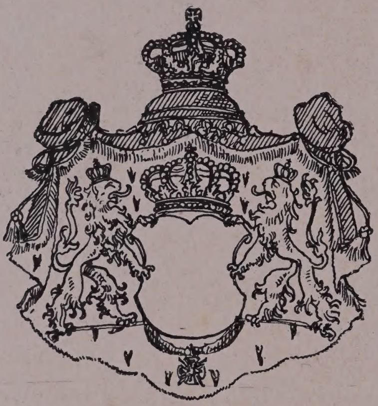

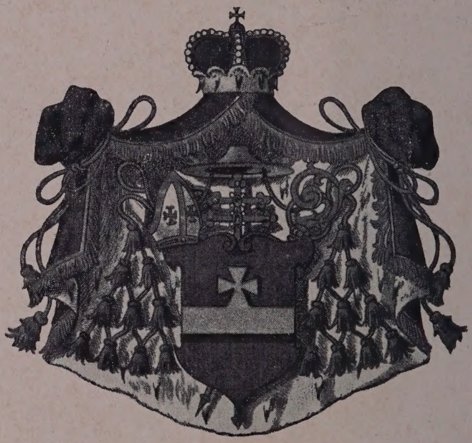

Aartsbisschoppelijk wapen met mantel.

tenten zijn in den regel van buiten purper-kleurig, ook wel vermiljoen-rood en soms blauw, aan de binnenzijde bekleed met hermelijn, met goud omzoomd en aan de buitenzijde soms met het wapenfiguur bezaaid (b.v. het Nederlandsche wapen met leeuwen). Voorts getooid met gouden kwasten en koorden en hetgeen verder tot versiering kan bijdragen. Voor deze tooisels bestaan geen vaste regelen, zoodat ook hierin een vrij groote willekeur heerscht.

De wapenmantels zijn van Franschen oorsprong en komen in het tijdperk Lodewijk XIV in Frankrijk in gebruik. De Nederlandsche zijn hieruit voortgesproten.

Schildhouders.

Als schildhouders beschouwt men menschen- en dierenfiguren, welke zich achter, naast of onder het schild bevinden om het wapen vast te houden, te dragen of te steunen. Echter zijn de figuren van menschen en dieren, die aan den voet van het schild zitten of liggen, niet zoo zeer als schildhouders dan wel als schildwachters te beschouwen. Beter is het dan ook de laatste geheel weg te laten. Als draagvormen der schildhouders komen de volgende figuren of vormen voor: boomtakken, bouwkundige vormen, zooals postementen, consolen en andere ornamentale of bouwkundige vormen. De keuze van schildhouders was bij alle standen, zoowel voor het mannelijk als vrouwelijk geslacht, altijd zuiver willekeurig. De schildhouders waren ook niet erfelijk. Daarom zijn zij bij een en dezelfde familie of zelfs leden derzelfde familie naar luim en smaak gekozen. Hetzelfde ziet men bij stadswapens, b.v. Amsterdam voert twee leeuwen als schildhouder, doch komen ook griffioenen voor. Haarlem voert twee leeuwen, doch ook wel twee tritons (waaggebouw). Sommige vorstelijke en hooge adellijke families hebben in 't geheel geen schildhouders gevoerd.

Het karakter der schildhouders laat zich meestal terugvoeren naar den tijd van het ontstaan van het wapen en is misschien tot den werkelijken schild- en helmdrager, schildknaap, bij tournooien terug te brengen. Somtijds is de vrouw de schildhoudster van het mannelijk wapen of wel de man zijn eigen wapenhouder. Schildhouders komen in verschillende functies voor. Soms één schildhouder met een wapen of twee houders één wapen of één is houder van twee wapens. In de eerste helft der 14e eeuw waren natuurlijke, menschelijke schildhouders, zonder heraldisch karakter veelal gebruikelijk in den vorm van knapen, jonge mannen, jonge meisjes, enz. In de tweede helft der 14e eeuw veelal wapendieren, zooals gieren of adelaars, leeuwen, beren, honden, griffioenen en velerlei fantastische en zinnebeeldige figuren. In de 15^{e} en 16^{e} eeuw komen veel voor landsknechten, krijgslieden, jagers, wilde mannen en vrouwen, tritons en meerminnen, ook

wel heiligen en engelen, staande, knielende, vliegende, of wel fantastisch gekleede vrouwen- of meisjesfiguren. Het komt voor dat menschen en dierenfiguren, die als schildhouders bij een wapenschild zijn geplaatst, den helm of een ander rangteeken dragen. Bij het Nederlandsche wapen dragen de leeuwen koningskronen. Zoo worden b.v. voorgesteld leeuwen, welke het schild voor de borst hangend dragen, den kop in den helm stekend, in de pooten een banier houden, of wel leeuwen, welke met den eenen poot het schild houden en met den anderen poot den helm vasthouden.

Afwisselende schildhouders zijn b.v.: een leeuw met een adelaar, een leeuw met een hond, twee stieren, twee zwanen, twee honden, twee herten, een zwaan het wapenschild om den hals hangend, een draak of twee draken, twee paarden, een leeuw en een eenhoorn, griffioenen en allerlei fantastische figuren. In de Hollandsche renaissance komt veel voor een zittende leeuw met de beide voorpooten een schild houdend. Dit figuur vond veel toepassing als topgevelbekroning. Ook vindt men het op deurposten, inrijhekken, enz. Af te keuren is het veel voorkomend gebruik van een banderol of devieslint, waarop de leeuwen en het wapen zijn geplaatst. Deze wijze van voorstellen en plaatsing der wapenhouders is de gebruikelijke bij het Koninklijk en Nederlandsche rijkswapen. Doordat dit de gebruikelijke wijze van stand en plaatsing is der schildhouders schijnt het niemand meer te hinderen. Slangen als wapenhouders komen b.v. voor op het wapen van den Sultan van Langkat (Oostkust van Sumatra).

SCHILDHOUDERS.

Wapen van den Sultan van Langkat
(Oostkust van Sumatra).
Zegel gegraveerd door J. Kuyper.

Wapen van Karel den Vijfde.
Baksteen.

SCHILDHOUDERS.

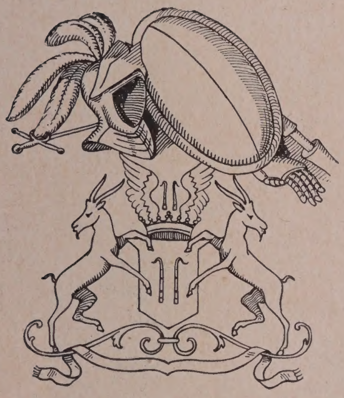

Wapenhouder.

Wapen van 's-Gravenhage.
J. Kuyper inv.

SCHILDHOUDERS.

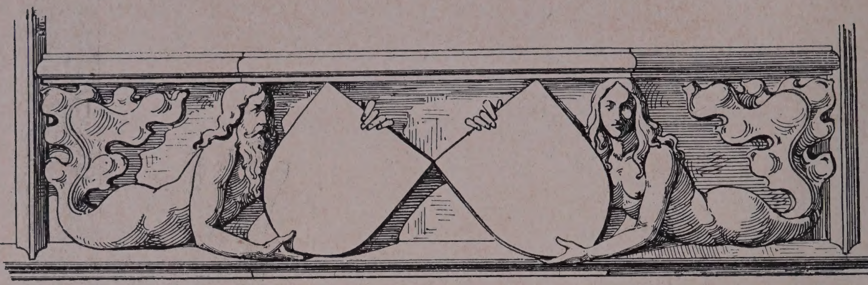

Schoorsteenversiering in hout.

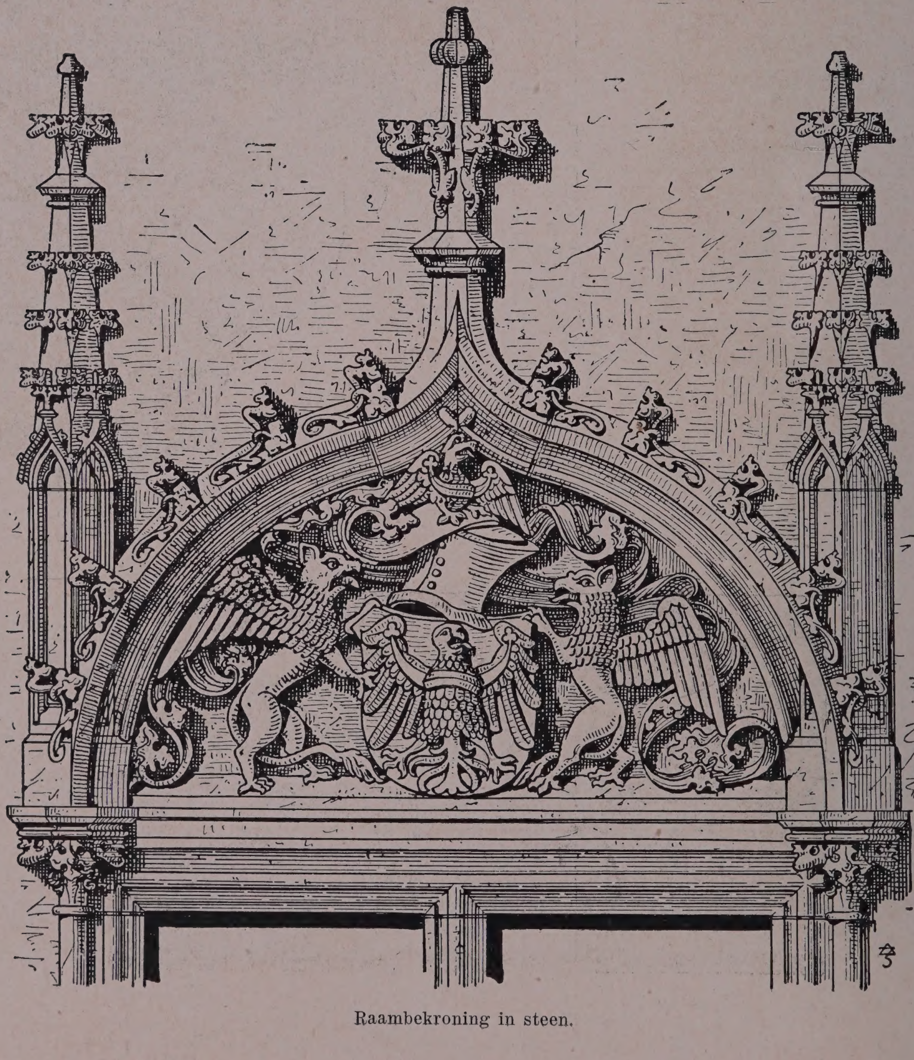

Raambekroning in steen.

SCHILDHOUDERS.

Sluitstuk, wapen van Enkhuizen.

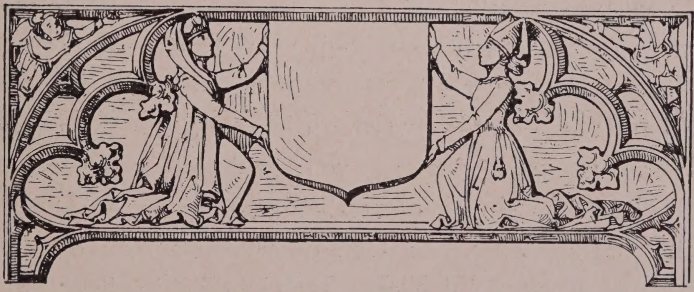

Schildhouders, versiering in hout.

Banieren en veldteekens.

Banieren bestaan en bestonden ook eertijds uit een kleurig stuk doek, waarop een zinnebeeldig teeken was geschilderd of uit een andere stof daarop bevestigd. Als kenteeken van den aanvoerder in den krijg was de banier reeds bij oude volken in gebruik. Meestal kwam daarbij een of ander symbool in den vorm van een dier in toepassing. Bij de Indische volken was dit symbool op de banier een drakenfiguur; bij de Egyptenaren droeg de banier zinnebeeldige teekens of hieroglyphen; bij de Assyriërs was de duif als veldteeken aangenomen; bij de Perzen bestond dit teeken uit een gouden adelaar aan een standaard; bij de Hebreërs kwamen bij elke drie stammen dezelfde figuur voor op de banieren. Grieken en Romeinen hadden ook veldteekens en vaandels voor de tactische afdeelingen, zoo ongeveer als bij ons de bataljonsvaandels. Eerst onder Marius Cajus, Romeinsch veldheer, 155 jaar vóór Chr., kwam de adelaar als signum legiones of veldteeken algemeen in gebruik. Ook voor de kohorten werden verschillende veldteekens aangenomen, genaamd vexilla's. Bij de eersten was de adelaar van metaal; bij de laatsten in den vorm van kleine vierkante vaandels, van roode of purperstof, die aan een dwarsstang waren bevestigd, zoo ongeveer als onze tegenwoordige banieren. Somtijds werden die vexilla's met de signa verbonden. Romeinsche basreliefs geven daarvan voorbeelden. Na de overwinningen van Constantijn den Groote ontving het krijgsbanier, labarum, het Christus-monogram en ook wel het Grieksche kruis. Ook de Germanen en de Slavische volken hadden reeds zeer vroeg veldteekens. De eigelijke banieren leerden zij eerst door de Romeinen kennen. De Saksen hadden in de 6ᵉ eeuw een vaandel met vliegenden adelaar, maar ook andere waarop een draak of leeuwenfiguur voorkwam. De Noormannen voerden een raaf en ook wel een draak in hun vaandel.

In de 9ᵉ eeuw werden banieren algemeen als veldteekens ingevoerd. In de latere middeleeuwen kwam er in den vorm en het gebruik der vaandels een verandering. Zij werden voor ieder land verschillend. Riddergeslachten,

steden, corporaties en gilden hadden ieder hun eigen banier, waarop de figuren geschilderd of wel geborduurd waren. Het was een groote onderscheiding de banier te mogen dragen. De bloedbanier was rood als teeken van keizerlijke waardigheid en diende als rijksbanier. Het dragen daarvan gold als hoogste onderscheiding onder den hoogen adel des rijks. De eerste banier der Moslems ontstond, zegt men, doordat de veldheer van Mohammed Bonerda zijn tulband ontplooide en als veldteeken aan een stang bevestigde. De Abbasiden voerden een zwarte banier. De zoogenaamde banier van Mohammed wordt onder den naam van Sandsjah Sjerief nog heden onder de rijksschatten in Stamboel bewaard, waarheen zij uit Azië in 1595 is vervoerd. Slechts in het hoogste gevaar wordt zij nog ontplooid. Dat is dan de heilige groene banier.

De oudste, aan lange lansen bevestigde banieren, zooals die op ruiterzegels voorkomen van de 12^{e} en 13^{e} eeuw, waren lang en smal en soms in het midden der lange zijde ingesneden. Zij waren omzoomd en met franjes bezet. De wapenfiguren waren daarop geschilderd of geborduurd.

De vaandelstaf kreeg later een verdikking om het vasthouden gemakkelijker te maken; soms was het vaandel eenkleurig en soms met banden en nagels voorzien. Tegen het einde der 13^{e} eeuw bevestigde men het rechthoekvormig vaandel met de lange zijde aan den stok. In de 14^{e} eeuw bevestigde men aan de bovenzijde der banier een lange smalle strook met metaal versterkt. Omtrent de verhouding van hoogte en breedte werd in 1672 een bevel uitgevaardigd, waarin werd bevolen, dat de vaandels aan den stok 3 ellen breed moesten zijn en in de vlucht 4 ellen meten. De banieren van het voetvolk waren in de 15^{e} en 16^{e} eeuw precies vierkant en werden en worden nog heden aan korte stokken vrij in de hand gedragen.

Het vaandel onderscheidt zich van de vlag hierdoor, dat het eerste aan den stang met nagels vastgemaakt en de laatste meer op scheepsmanier aan den stok los bevestigd werd door een lijn, die kan worden geheschen. Bij wapens komen alleen vaandels en banieren in toepassing, waar deze slechts als schild- of helmfiguren verschijnen of waar het vaandel als door schildhouders gedragen wordt voorgesteld of wel achter het schild is aangebracht. Het vaandel of banier vervangen het schild of dragen de wapenstukken soms in een omsluiting zonder schildvorm, waarbij het doek de kleur van het schild voorstelt. De wapenfiguren moeten steeds naar den stok gekeerd zijn; de rangorde is dus te tellen van den stok uit. Bij de plaatsing der kleurenbanen is bijzonder op de in het wapen voorkomende kleuren te letten, waarbij de kleur van het wapenfiguur hoofdzaak en de kleur van het schild eerst daarna komt. Toch wijken de landskleuren dikwijls of van de kleuren van het dynastieke wapen. De kleuren van den vlaggestok zijn overeenkomstig

de landskleuren. Op al deze aangegeven regelen komen menigmaal uitzonderingen en afwijkingen voor. Zoo zijn b.v. de vlaggestokken van schepen, particuliere- en landsgebouwen in ons land meestal wit met oranjebanden.

In de middeleeuwen had slechts de aanvoerder der troepen het recht de banier te dragen; later ging dat voorrecht op de groote vazallen over, die hierdoor den hoogeren rang van banierheer verkregen, in tegenstelling met de lagere vazallen die slechts de spitse banier of vaandel mochten voeren.

De griffioen in de wapenkunst.

Een mythologische, symbolische, fantastische dierfiguur vervult in de mythen der oude volken een belangrijke plaats. Zeer waarschijnlijk heeft men hier te doen met een overlevering van de Egyptische sfinx. In de Babylonische kunst is zij als draak van Babylon reeds een veel toegepaste figuur. In de Perzische kunst schijnt die figuur weer aan een andere symboliek dienstbaar

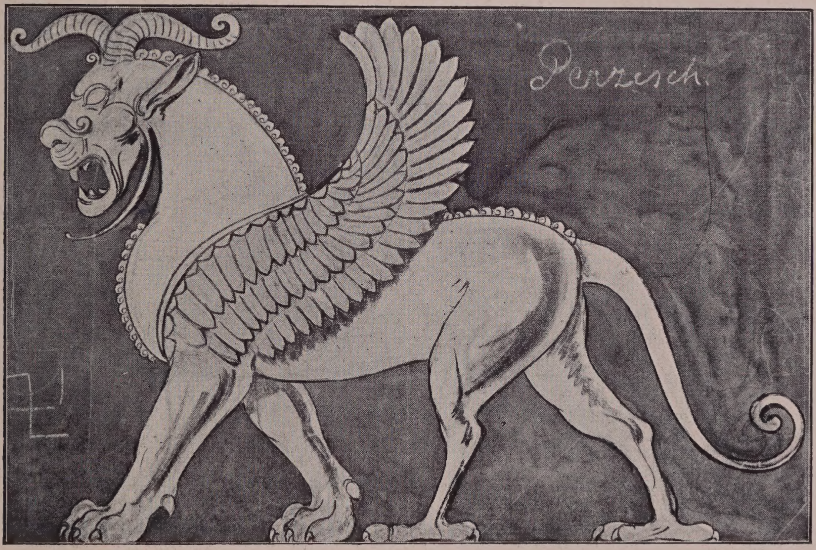

te zijn, althans als zinnebeeld een andere beteekenis te hebben. De vormen van die figuur zijn geheel fantastisch. De algemeene vorm is die van een viervoeter; de kop is die van een vogel; de voorpooten van den leeuw en de achterpooten van een vogel, althans in de vóór-christelijke symboliek. In de christelijke symboliek en heraldiek is het dikwijls juist omgekeerd; daar vindt men de voorpooten van den vogel en achterlijf van den leeuw. Dergelijke variaties komen ook voor bij de sfinx.

In de Grieksche kunst is de griffioen een veel toegepaste figuur, doch

Middeleeuwsch.

zonder symbolische beteekenis, uitsluitend als decoratief element. In de Grieksche bouwkunst is de griffioen een belangrijke plastische decoratie en komt zij bij voorkeur voor als acraterie op de hoeken der gevelvelden. Ook in picturale versieringen op vazen ziet men de griffioen afgebeeld. Dezelfde decoratieve functie vervult dat fabeldier in de Romeinsche kunst, waar het

Romaansch schild.

veelvuldig voorkomt. Vooral in de plastische kunst hebben de Romeinsche kunstenaars het schijnbaar met een zekere voorliefde toegepast; men vindt de griffioen als dragers van tafelbladen, in den vorm van stoel- en bankleuningen, als deel van reliefversieringen, somtijds overgaande te halven lijve in bladvormen. In de voorwerpen van gebruikskunst is er ook vaak gebruik van gemaakt, vooral bij de lampenstandaards. Spinxen en griffioenen zijn bij voorkeur gebruikt als versieringselement, zonder dat daaraan een of andere beteekenis is verbonden.

In de middeleeuwsche kunst is een voortgezet gebruik gemaakt van dat figuur, althans komt de griffioen of draak in de zuidelijk-Romaansche kunst veel voor. Maar ook in de christelijke kerkelijke symboliek schijnt dat fabelwezen een functie te vervullen als booze geest of duivel; het heeft althans in de christelijke symboliek weer een zinnebeeldige beteekenis. In de gotiek duikt dat figuur ook telkens weer op, zoowel in de gewijde bouwkunst als in de kleinkunsten. Op zegels zien wij dat figuur in gewijzigde gedaante weer terug. In de numismatiek en heraldiek is het voorkomen hiervan niet zeldzaam.

Wapenhouder van het wapen van Oostenrijk.

In de Byzantijnsche kunst ontmoet men dat motief weer in de textielkunst; het schijnt als zoodanig werkelijk symbolische beteekenis te hebben. Zoo komt het zeer waarschijnlijk dat het motief in de wapenkunst gehandhaafd blijft. Althans verschijnt de griffioen meermalen in de middeleeuwsche en

Italiaansche renaissance.

latere wapenkunst. Als wapenhouder is het nog heden een herhaaldelijk voorkomend figuur, b.v. in het wapen van Oostenrijk als wapenwachters. In de

Italiaansche ornamentiek blijft dat dier voortbestaan in navolginging natuurlijk van de oud-Romeinsche kunst. In het ornament der vroeg-Italiaansche renaissance is de griffioen een zeer dikwijls gebruikt motief. Zij geeft gelegenheid tot fantastische wijzigingen en persoonlijke opvattingen en veranderingen, is een zeer decoratief figuur, gedeeltelijk viervoeter, half vogel, half leeuw, gevleugelden in decoratieve ornamentale details overgaande en daardoor in het ornament een passende vorm. Na de Italiaansche renaissance ontmoet men dat motief weer in de Fransche vroeg-renaissance; vooral in het tijdperk Henri IV is het toegepast. In de periode Lodewijk XIV en nog minder in het tijdvak Lodewijk XV komt die figuur in het ornament voor, of het moest zijn in onderdeelen, zooals kop of pooten. Het tijdperk dat hierop volgt, Lodewijk XVI, vond schijnbaar meer behagen in het weder navolgen der Egyptische en Romeinsche sfinx-figuren. Beide motieven worden vervolgens in het tijdvak onder Napoleon I menigvuldiger toegepast in de kleinkunsten, vooral in de meubelkunst en in de bronswerken. In de wapenkunst bleef de griffioen van de middeleeuwsche kunst tot heden een veel voorkomend figuur.

Rangkronen.

Het plaatsen van rangkronen op het schild, in de plaats van den helm, dateert uit de 17e eeuw, dus uit den vervaltijd der heraldieke kunst. Rangkronen behooren op den bovenrand van het schild geplaatst te worden en niet daarboven zwevend te worden voorgesteld. Een vereeniging van helm en rangkroon tot één geheel is niet te verdedigen. Ook de plaatsing van den helm op de rangkroon, hetgeen men op vele wapens ziet, vooral bij die op rijtuigen, is niet te verdedigen. Even onoordeelkundig is het, het helmkleinood uit de rangkroon te laten voortkomen, omdat het kleinood een deel, en een zeer belangrijk deel, van den helm is. Beter is het òf den helm met kleinood òf de rangkroon op het schild te plaatsen. Toch komen, vooral in de wapens der laatste eeuwen, voornamelijk in de 18e—19e eeuw, allerlei dwaasheden op dit gebied voor, ontstaan uit de waanwijze kanselarijheraldiek, die in den regel vijandig tegenover den kunstvorm staat, en uit onkunde.

Ofschoon de kronen als teeken van souvereiniteit rangteekens zijn voor vorstelijke personen, is het toch gebruik geworden bij den lageren adel kronen op het wapenschild te voeren en somtijds alleen de rangkronen te plaatsen, waarbij het niet zoo nauw genomen wordt, zoodat weleens een kroon op een schild staat, die aan een hoogeren rang toekomt. Overigens zijn rangkronen te onderscheiden van kronen, die werkelijk bij bijzondere gelegenheden door vorstelijke personen gedragen worden, in tegenstelling met rangkronen die niet gedragen worden en alleen dienen als rangteekens. Het blijkt overigens, dat de vormen der kronen lang niet vaststaan, doch dikwijls beduidend verschillen. In de verschillende landen waar die teekens gebruikelijk zijn is de vorm der kronen dan ook afwijkend, zoodat de fantasie, smaak of onkunde van den ontwerper of maker tamelijk vrij spel heeft, hetgeen uit velerlei voorstellingen blijkt.

De meest bekende en meest gebruikelijke vormen van kronen volgen hier. De *keizerskroon* is samengesteld uit een breeden band, bezet met groote edelsteenen in ronde en rechthoekvormige monteering. Op den

band staan vier groote bladvormige versieringen, die een groote paarl dragen.

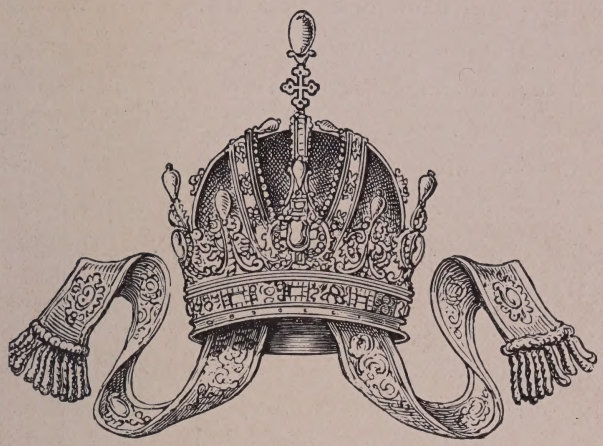

Oostenrijksche keizerskroon.

Tusschen die bladvormen weer ornamenten, bezet met edelsteenen, dragende op den top een groote paarl. In het midden een half-cirkelvormige band, versierd met paarlen, dragende bovenop een kruis, waarop een groote ongeslepen saffier. De kroon is gespleten en gevoerd met een muts van rood brokaat met goud. De keizerskroon, die door het Nederlandsche vorstenhuis niet wordt gevoerd, komt op het wapenschild van verschillende steden voor. Zoo voert b.v. Amsterdam de keizerskroon, geschonken door Maximiliaan van Oostenrijk. De *koningskroon* bestaat uit een breeden band, gelijk aan dien van de keizerskroon. Acht banden of beugels verheffen zich uit den ringband; de verbinding van den ringband met de beugels wordt verfraaid door acht fleurons (= bladvormen), die op den ringband voorkomen. De beugels zijn in het midden verbonden,

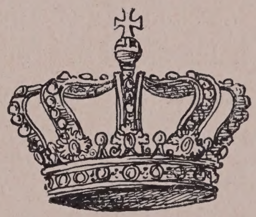

dragende den rijksappel of wereldbol, symbool van souvereine macht, waarboven een Latijnsch en soms een Byzantijnsch kruis is geplaatst. Alles, behalve de blauwe bol, is van goud en de beugels zijn bezet met paarlen, waarvan

het getal willekeurig is. De ringband is versierd met edelsteenen. De *gravenkroon* heeft 16 paarlen boven op den band, waarvan 9 zichtbaar zijn. De *baronnenkroon* heeft 12 paarlen, waarvan 7 gezien worden en face. De

ridder- of jonkheerkroon telt 8 paarlen, waarvan 5 kunnen gezien worden. De paarlen van deze drie kronen staan op een galerij van goud, die uit den band voortkomt.

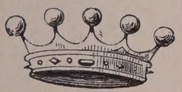

Het schild van een land is gedekt met de kroon van den vorst of de vorstin. Bij de voorstelling van een kroon is het noodig en daardoor gebruikelijk

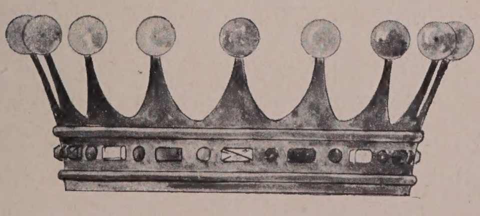

Projectivische voorstelling, dus ongeschikt.

geen meetkundig of projectivisch beeld te geven van de kroon, evenmin als een perspectivisch. In beide gevallen zouden de paarlen, waarvan het aantal juist den rang bepaalt, niet afzonderlijk te zien zijn, doch in elkanders

projectie liggen, hetgeen niet de bedoeling kan zijn. Het aantal paarlen moet men op een afstand duidelijk kunnen onderscheiden. Een zuiver meetkundige projectie is daarom in de heraldiek niet bruikbaar.

Met de inachtneming van deze bepalingen heeft de kunstenaar de vrijheid de kronen voor te stellen naar eigen smaak en fantasie. Hetzij middeleeuwsch, gotisch of renaissance, ja zelfs modern, hoofdzaak blijft dat men zich houdt aan den algemeenen vorm. Zoo is b.v. de vorm der keizerskroon vrij onzeker. Naar een voorbeeld van die van Frederik III van Oostenrijk (1493) liet keizer Rudolph II in het jaar 1602 een keizerskroon vervaardigen, waarvan de kosten ongeveer *f* 700,000 bedroegen. Naar dit model is de keizerskroon gemaakt, die het stadswapen van Amsterdam siert. Er bestaan echter nog een groot aantal variaties op dit model. Voor haarklooverige genealogen een ruim terrein tot disputeeren! Buiten de rangkronen bestaan er nog kronen, die geen rangbeteekenis bezitten. De *helmkroon* is een op helmen geplaatste kroon, bestaande uit ringband gekroond met 4 fleurons of bladvormen en 4 paarlen, die tusschen de fleurons op den band staan. De kroon is waarschijnlijk op den helm geplaatst om de verbinding van kleinood met helm en helmdoek te maskeeren; dus een kroon, die een zuiver decoratief karakter heeft en geen rang- of waardigheidsteeken is. Daarom komt de helmkroon ook voor als bekroning van wapendieren, leeuwen, adelaars, zoowel in het schild als daarbuiten, bij schildhouders b.v. Voorts vorstenkronen, groothertogskronen en vele andere, die naar de verschillende nationaliteiten verschillende vormen hebben. De Nederlandsche adel kent slechts de koningskroon, gravenkroon, baronnenkroon en jonkheerkroon.

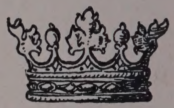

Een andere ook veel voorkomende kroon is de *muur- of burchtkroon*, ook wel stedekroon (corona muralis). Ofschoon deze kroon niet altijd als heraldisch erkend wordt, is zij ongetwijfeld almede een der oudste kronen. Deze muurkroon was bij de Romeinen een buitengewoon eereteeken van goud, dat alleen toegekend werd aan hem, die bij de bestorming van een stad het allereerst de wallen beklommen had. Omdat de muurkroon slechts bij stadswapens wordt toegepast en in de christelijke heraldiek geen persoonlijke onderscheiding is, wordt ze gewoonlijk burcht- of stadskroon genoemd. Gebruikelijk is het de muurkroon voor de residentiestad 5 bastions of torens te geven en voor de overige steden 3 torens. Bovenstaande afbeelding is een corona muralis, voorkomende op een figuur, gevonden op het eiland Cyprus en thans zich bevindende in een museum te Berlijn. Zij stelt waarschijnlijk godin Rhea voor.

KRONEN.

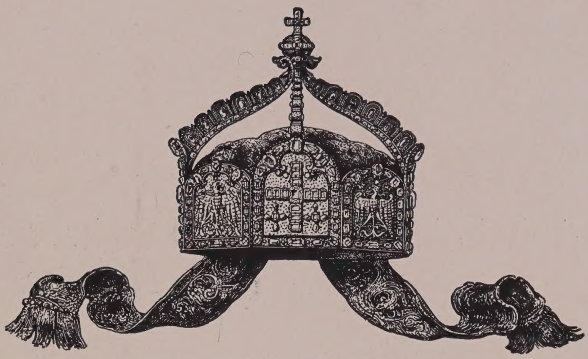

Duitsche Rijkskroon.

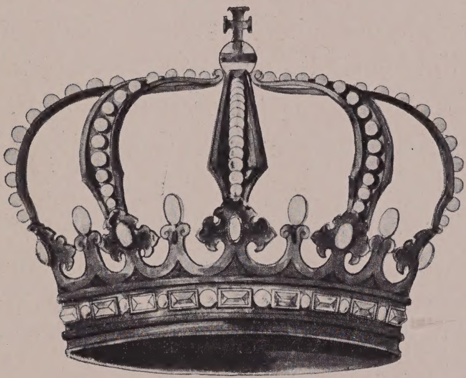

Koningskroon.

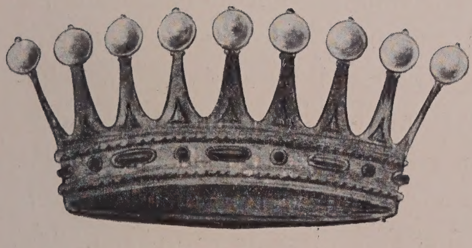

Gravenkroon.

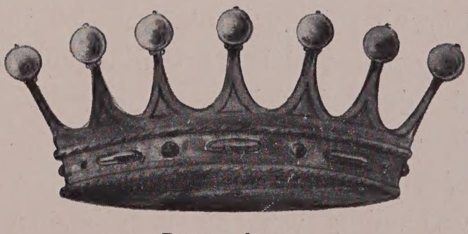

Baronnenkroon.

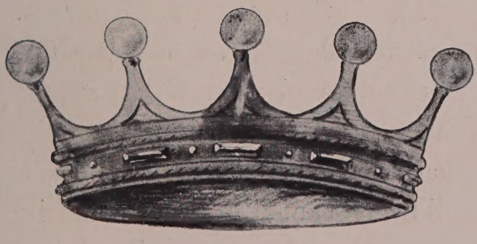

Jonkheerenkroon.

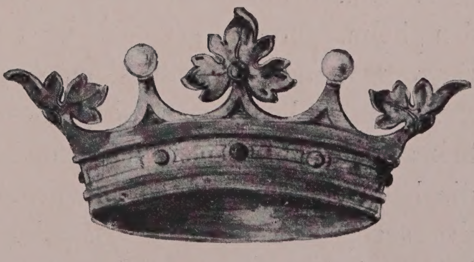

Helmkroon.

Het helmkleinood of helmteeken.

Reeds honderden jaren voor onze jaartelling hebben de oude volken hun krijgshelmen door een of ander toevoegsel versierd. De Grieksche munten, basreliefs en vazenbeschildering geven daarvan een aantal voorbeelden. In het Alte Museum te Berlijn bevindt zich een zeer belangrijke collectie oude bronzen Grieksche, Etruskische en Romeinsche helmen, die nog duidelijk de sporen dragen van versierd te zijn geweest met helmsieraden, als pluimen, paardenstaarten en anderszins. Bij de oude Germaansche stammen was het gebruik de helmen der aanvoerders door middel van dierenhorens, dierenhuiden en andere toevoegsels te versieren; bij de Amerikaansche Indianenstammen is het mede gebruik hoofdversieringen te dragen, die meerendeels bestaan uit vederen. Een gebruik voortgesproten uit de behoefte en noodzakelijkheid een onderscheidingsteeken te dragen, dat op een afstand duidelijk waarneembaar is.

In de 13e eeuw kwamen de helmsieraden in de christelijke ridderbewapening in gebruik, meestal in kleur overeenkomende met het schild en dragende veelal het schildfiguur of een deel der schildversiering. Die helmsieraden of kleinooden, ook wel zimier genaamd, waren uit hout, leder, ijzer of andere stoffen vervaardigd en aan den helm bevestigd door schroeven of een ander sterk verband. De helmkroon (zie bij kronen) diende om de verbinding van de helmsieraden op decoratieve wijze te bedekken. Het helmkleinood was een op den helm aangebracht zinrijk onderscheidingsteeken, gedeeltelijk symbolisch kenteeken, gedeeltelijk sieraad, in nauw verband met den helm. Streng genomen is het een zonder het ander niet denkbaar. Daarom is de voorstelling op sommige wapens uit den lateren of vervaltijd, toen de symboliek van die teekens reeds lang onbekend was, van zwevende helmsieraden of deelen daarvan boven helm of kroon iets onzinnigs, omdat die helmversieringen werkelijk gedragen werden. Nochtans treft men dergelijke dwaasheden op de hedendaagsche wapens dikwijls aan. De beteekenis dier helmversieringen schijnt zelfs bij een groot aantal wapenvoerders en decoratieve

kunstenaars vrijwel onbekend te zijn. En toch is de historische beteekenis er van zoo belangrijk.

Om helmsieraad of helmkleinood werd bij steekspelen soms wel met zwaard en lans gekampt; ook werden de rechten om zeker helmsieraad te mogen voeren verkocht of weleens verdobbeld. Zeer waarschijnlijk werden die helmkleinooden in vele gevallen ook in den strijd gevoerd, zooals uit sommige overleveringen is af te leiden. Het eerste gebruik der helmsieraden zal men moeten zoeken bij de oude volken, waar als hoofdtooi gedragen werden vederbossen, paardenstaarten, stierenhorens, dierenkoppen of de huiden daarvan. Bij de Egyptenaren zien wij als hoofdsieraad der pharao's de aspis, een kleine slang, aan de voorzijde der mutsen aangebracht. Bij de Grieken schijnt de helm, althans de strijdhelm, versierd te zijn geweest met een paardenstaart-vormigen tooi. Op den helm van Pallas Athene komen verschillende aan de dierenwereld ontleende symbolen voor. Van de Romeinen zijn nog enkele helmen overgebleven, die in verband met de vele sculpturale overblijfselen van Romeinsche kunst duidelijk aantoonen, dat het gebruikelijk was de helmen, vooral die der aanvoerders, met een helmtooi te sieren als erkend distinctief.

Als onmiddellijke voorloopers der kleinoodhelmen zijn de tot in het begin der 13ᵉ eeuw beschilderde pothelmen te beschouwen. Eerst in de 2ᵉ helft der 14ᵉ eeuw treedt het kleinood op als vast bestanddeel der geslachtswapens. Het oudst bekende helmsieraad vindt men op een zegel van graaf Joh. von Spanheim (1225); bij den lageren adel iets later. Bij de pot- en kuiphelmen werden de kleinooden aan de zijden der helmen bevestigd. Bij de steek- of tournooihelmen geschiedde de bevestiging daarvan aan het bovendeel, de zoogenaamde klok van den helm. Daaronder komt dikwijls de wrong voor, gelijk op vele wapens van lateren en tegenwoordigen tijd. De wrong is een ineengerold doek, uit het helmdoek voortgesproten, een soort rol, overeenkomende met het voorwerp, dat nog heden de Duitsche boerinnen op het hoofd dragen, wanneer zij met zware vrachten op dit lichaamsdeel ter markt gaan. Misschien ook wel had dat voorwerp de bestemming bij afwezigheid der helmkroon de bevestiging der helmsieraden te bedekken. Niet onwaarschijnlijk is de helmwrong niets anders dan de opgerolde helmzimier of helmdoek, wanneer die als zoodanig geen dienst deed.

Het helmsieraad werd in den aanvang zeer klein gedragen, later zelfs ongeproportioneerd groot, b.v. van 36 tot 42 cM. hoogte. Zooals reeds gezegd waren kleinooden en de daaraan verbonden rechten verkoopbaar en erfelijk en hadden zij dezelfde waarde als het geheele wapen. Kleinooden komen in de volgende vormen voor: allereerst loofwerk, bladranken met loof, runderhorens, vleugels, vederbossen, diervormen, deelen van de menschelijke figuur,

zooals het hoofd, afzonderlijk of met romp, of deelen van het lichaam, zooals armen, beenen en voorts veel fantastische vormen en voorwerpen. Ook komen helmen voor waarover een ossenhuid met horens is getrokken, waarmede een woest en schrikwekkend aanzien aan den helm werd verleend, niet ongelijk aan de voorbeelden daarvan bij onbeschaafde volken en later bij Grieken en Romeinen. Het Medusahoofd of de Gorgonenkop op het schild van Theseus is daar ook weer een voorbeeld van. Later in de 15e eeuw werden de horenspitsen langer, tweezijdig gebogen en, hoewel soms aan de spits afgesneden, verkrijgen de einden daarvan later trompetvormige mondingen of openingen, die het aanzien hebben van mondstukken van blaasinstrumenten of wel van olifantstrompen.

Menigvuldig komen vleugels of vluchten voor, aanvankelijk zeer streng gestyleerd in vaste vormen (zie figuren), later in meer de natuur nabijkomende waaiervormige groepeering der vederpennen, totdat in den vervaltijd der heraldiek de vluchten allengs meer natuurlijke vleugels werden. Soms zijn de flanken der vluchten met wapenfiguren bezet, wat veelal voorkomt wanneer de vleugel profiel wordt voorgesteld. De open vlucht komt, in overeenstemming met den stand van den helm, meer voor bij de en face gestelde helmen en de gesloten vlucht bij zijwaarts of profiel gestelde helmen. Het is niet raadzaam open vlucht voor te stellen bij profiel gestelde helmen of profiel gestelde vlucht bij en face-helmen, ofschoon dat soms op wapens voorkomt. Voorts vederbossen, aanvankelijk rechtop staande als ganzen- of pauwenvederen of spiegels, waarvan later in de 15e eeuw de toppen overhangend worden voorgesteld, iets wat men in de Engelsche heraldiek veel ziet. Het helmkleinood draagt de kleuren van het schild. Zoo zijn b.v. de horens van het koninklijk wapen van Nassau blauw met gouden blokjes, gelijk aan het wapenschild.

Voor dierenvormen komen op den helm als kleinood veel voor adelaars of andere roofvogeltypen of wel roofdieren, zooals leeuwen, panters e. a. Er behooren echter bij het toepassen van allerlei fantastische vormen als kleinooden zekere grenzen in acht te worden genomen, die in overeenstemming zijn met de waardigheid van een wapen. Het kleinood is echter niet altijd een herhaling van het schildfiguur of van een der schildfiguren. Toch veroorloofde men zich reeds in de eerste eeuwen van het wapenwezen allerlei vrijheden bij het gebruik der helmversieringen, waaraan het is te wijten dat daaronder zelfs zeer vreemde en onsmakelijke voorstellingen voorkomen. Zooals in de voorstellende kunsten in het algemeen, moet in de wapenkunst de beschaafde smaak van den kunstenaar hierin den weg wijzen. Het zou ondoenlijk zijn van alle in de wapenkunst voorkomende helmsieraden melding te maken of daarvan een afbeelding te geven. Slechts enkele

voorbeelden verklaren ook op dit gebied genoeg. Op ruiterzegels ziet men vaak het helmkleinood op het hoofdharnas van het paard tusschen de ooren aangewend. Hoeden en mutsen komen ook dikwijls als helmsieraden voor, doch in lateren tijd niet zoozeer in de levende heraldiek. Sommige helmsieraden eigenen zich het beste bij toepassing daarvan in naar voren gekeerde helmen, weer andere laten zich beter op zijde gekeerd voorstellen.

De helmen.

Niet alle in de werkelijkheid voorkomende helmen hebben in de heraldiek toepassing gevonden. Tot de heraldische helmen, welke bestemd waren een helmteeken te dragen, behooren de pot- en kuiphelmen en de steekhelmen en bovendien de open tournooi- of traliehelmen. Tot de wapenrustingen

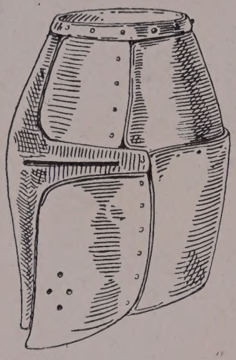

Pothelm.

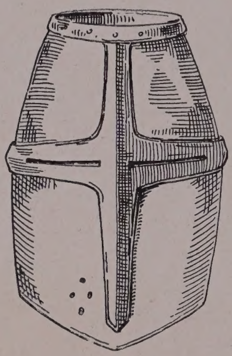

Pothelm.

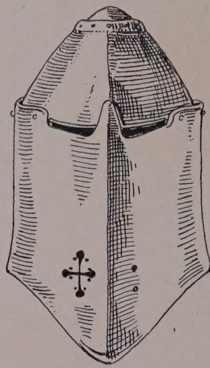

Kuiphelm.

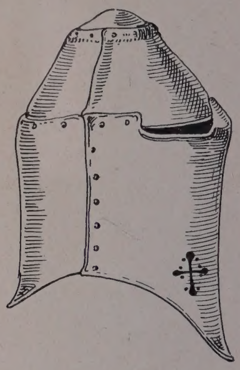

Kuiphelm.

Steekhelm.

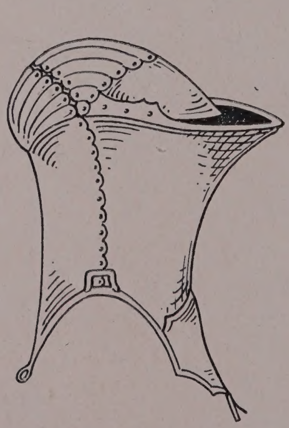

Steekhelm.

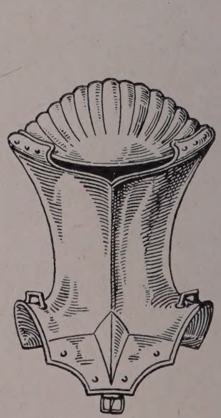

Steekhelm.

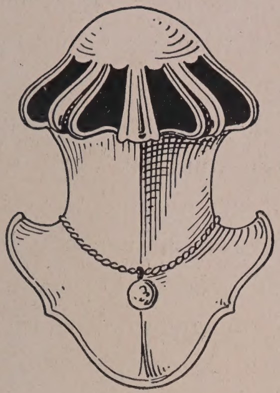
Traliehelm.

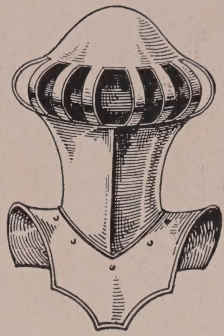
Traliehelm.

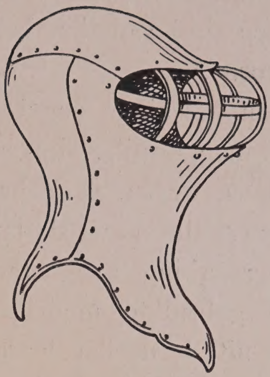
Traliehelm.

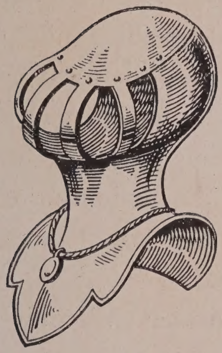
Traliehelm.

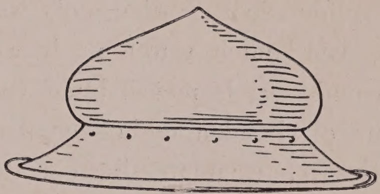
IJzerhoedje.

behooren mede de saladen met los en vast vizier, een hoedvormig hoofddeksel met afhangend halsstuk, dat men in de wapenkunst slechts zeer zelden aantreft. Ook de Bourgondische helm met los en vast vizier, die van lateren tijd is, vindt men in de latere heraldiek. In de heraldiek of toegepaste wapenkunst komt de helm later voor dan het schild. Op ruiterzegels verschijnen de heraldische helmen eerst omstreeks 1220—1252, bij den lageren adel omstreeks 1279; zegels alleen met wapenhelm en zimier in het zegelveld komen het eerst in 1231 voor. De oudste heraldische helmen zijn de pothelmen, welke uit 2, later uit 3 en 4, zelden uit 5 stukken waren samengesteld en in de 12e eeuw in gebruik kwamen, waarna zij spoedig algemeen werden. Zij zijn van boven vlak, aan den voorkant iets hooger dan van achteren, in den algemeenen vorm zwaar en lomp gebouwd, somtijds met smalle, ook wel met een breede oogspleet met daaronder geplaatste luchtgaten en mede wel eens van een kruisvormigen ijzeren band aan de voorzijde ter versterking voorzien. Deze zware helmen, niet ongelijk aan een pot, werden over het hoofd getrokken, waarop zij eigenlijk hingen. Zij waren, gelijk meest alle heraldische helmen, die over het hoofd getrokken werden,

van onderen van een soort halsstuk voorzien, hetwelk bij de latere helmsoorten ook een deel van den helm uitmaakte en nu eens rond, dan weer toegespitst van vorm was.

Aan het einde der 13e en begin 14e eeuw komen de kuip- en ketelhelmen meer in gebruik, die iets sierlijker zijn en van boven rond en kegelvormig afgesloten waren. Deze hadden den vorm der oogspleet met de andere vormen gemeen, alleen werd langs de randen der oogspleet een omloopende band ter versterking aangebracht. Zij bleven gedurende de geheele 14e eeuw het meest gebruikte model, zoowel in den krijg als bij tournooispelen. In den regel uit 5 deelen bestaande, had de kuiphelm onder de oogspleten eenige gaten, gelijk bij den pothelm, om het ademen te vergemakkelijken. Omdat het hoofd gedurende het gevecht meer naar de linkerzijde gekeerd was, kwamen de luchtgaten slechts aan de rechterzijde voor, wat bij andere helmsoorten ook het geval is. Soms bevonden zich aan de rechterzijde, soms aan beide zijden kruisvormige openingen, waardoor een ketting werd getrokken, die aan de borstplaat werd bevestigd om den helm voor afvallen te behoeden; voor het zelfde doel werden ook wel eens riemen en gespen gebruikt. Om afvallen te voorkomen waren mede wel banden aan den helm bevestigd, zoo als die op oude zegels met helmen voorkomen. Niet alle kuiphelmen schijnen helmteekens of sieraden te hebben gedragen, althans bij de oudste ontbreken de inrichtingen, waaraan die bevestigd moesten worden. Wat bij de steekhelmen echter wel het geval is. Die kuiphelmen waren in constructie en materiaal niet altijd gelijk; zij waren niet altijd van ijzer, doch soms gedeeltelijk van andere stoffen samengesteld, ook wel gedeeltelijk geschilderd en soms verguld. Zij hadden een hoogte van 30—37 cM. en waren geregeld ± 35 cM. breed en even diep. Een dergelijke helm, waarvan er nog zeer weinige bestaan, is te vinden in een museum te Weenen; hij is van de oogspleet of tot den onderrand 38 cM. lang en heeft aan de voorzijde een scherpen kant.

Aan het einde der 14e eeuw en in de eerste helft van de 15e eeuw treden nieuwe helmsoorten op, welke uitsluitend voor het steekspel waren bestemd en die in de wapenkunst van de 15e eeuw tot heden tot de heraldische helmen kunnen gerekend worden, t. w. de steekhelm (zie blz. 42). De steekhelm diende voor het gevecht met de lans; de tournooihelm voor lans en stompe zwaarden. De vechtlansen waren ongeveer 4 M. lang, soms iets korter en dienden hoofdzakelijk voor het steekspel. De stang was van hout en van ijzeren punt en breekschijf voorzien. Bij den steekhelm is het halsstuk naar binnen sterk teruggebogen en aan de oogspleet sterk vooruitspringend. De helm woog ± 20 kilo, was veel zwaarder dan de pothelm of traliehelm en van metaal vervaardigd, soms wel aan de binnenzijde met rood

doek gevoerd. Ook deze helm werd op het bloote hoofd gedragen en aan borst en rugzijde bevestigd. De steekhelm, waaronder het hoofd vrij bewogen kon worden, rustte op de schouders. Traliehelmen (zie blz. 43) treft men reeds in 1414 aan. Die van lateren tijd komen in vorm meer overeen met het hoofd; zij waren van ijzer en soms van leder gemaakt en aanmerkelijk lichter dan de steekhelmen. De welving der beugels ging in lateren tijd in zeer overdreven vormen over. Tegen het einde der 15e eeuw bediende zich ook de lagere adel bij het tournooispel van den traliehelm, welke in waardeering hooger stond dan de steekhelm en omstreeks de helft der 16e eeuw uitsluitend als adellijke helm werd beschouwd.

Naast bovenvermelde helmsoorten vindt men nog een groot aantal helmen, die uit het oogpunt van wapenkunst van minder waarde zijn, t. w. de schalenhelmen, saladen, met of zonder los vizier en een aantal helmvormen, die meer of minder gelijkenis hebben of overeenkomen met den Bourgondischen helm. Ten slotte nog de koningshelmen, die meestal worden voorgesteld met open vizier naar voren gekeerd en met roode stof gevoerd waren. Zij zijn van Franschen oorsprong. Daarnaast zijn er nog een groot aantal, deels gevechts-, deels pracht- of sierhelmen, die men in de wapenkunst in het goede tijdperk niet of hoogst zelden aantreft, waaronder behooren de Italiaansche, Spaansche en Fransche helmen uit de 15e en 16e eeuw. In het vervaltijdperk der heraldiek, toen de wapenkunst tot bloote sierkunst was gedaald, kwamen dergelijke pronkhelmen vooral in de Fransche wapenkunst veel voor. In verband met een wapenschild zijn dergelijke pronkhelmen zeer begrijpelijk slechts caricaturen.

In de 13e en 14e eeuw is het de krijgshelm en in de 15e eeuw de steek- en tournooihelm, die als belangrijk deel van het wapen op het schild geplaatst geworden. De helm rust op het schild en wordt in vooraanzicht of zijaanzicht midden op het schild geplaatst, wanneer het schild verticaal is voorgesteld. Indien het schild in schuinen stand gesteld is, is het gebruikelijk den helm verticaal te plaatsen op den linkerbovenhoek van het schild. De samenstelling van schild en helm is de meest natuurlijke voorstelling, omdat die overeenkomstig de werkelijkheid was, waarbij de helm op het hoofd en het schild voor de borst geplaatst waren. Ofschoon het schild alleen reeds het wapen vormde, omdat daarop het wapenstuk of wapensymbool voorkwam, is ook de helm met helmsieraad reeds als wapen te beschouwen. De helm met helmsieraad komt op oude zegels veel voor en had ook juridische beteekenis. Aan de traliehelmen treft men omstreeks de 15e eeuw sieraden aan in den vorm van aan kettingen en koorden bevestigde halssieraden. Dit waren veelal eereteekenen, persoonlijke kenteekenen van tournooi en adellijke gezelschappen. Het eerst komen die onderscheidingen aan traliehelmen voor en later is die

versiering aan de zoogenaamde adelshelmen algemeen. Zij werden in de 16e eeuw en later ook aan de burgerlijke wapenbrieven aan een rood band bevestigd.

Algemeene bijzonderheden omtrent den helm.

Zooals bij een wapenschild een helm behoort, zoo dienen ook bij wapens, uit méér dan een wapenschild samengesteld, een daaraan overeenkomstig aantal helmen te worden toegevoegd. Een schild met meer dan één helm moet steeds rechtop staan. Wanneer daarom meer helmen op een schild voorkomen, moeten zij in verhouding iets kleiner zijn dan bij de toepassing van één helm. Bij het voorstellen van één helm is de stand naar verkiezing en face of profiel. Het helmteeken moet echter den stand en de richting van den helm volgen. De helm staat op het wapenschild zoodanig, dat het borststuk van den helm op den bovenrand van het schild rust en een weinig de hoofd- of oordplaats dekt. De helm mag dus niet met het onderste deel op den bovenrand van het schild balanceerend worden voorgesteld. Word het schild geleund, dan staat, zooals reeds gezegd, daarmede overeenkomstig de helm op den verhoogden bovenhoek. Bij de geleunde driehoekschilden zijn de helmen somtijds wel naar voren gekeerd. Het aantal beugels aan een traliehelm heeft geenerlei heraldische beteekenis; menschen- en dierenfiguren als schildhouders kunnen helmen worden opgezet of deze kunnen in de handen der menschelijke schildhouders geplaatst worden, of wel naast het schild staan, ofschoon deze laatste wijze van voorstellen niet tot het goede tijdperk der wapenkunst kan gerekend worden. Bij twee naast elkander geplaatste helmen is die aan de rechterzijde steeds de voornaamste; bij drie helmen wordt de middelste naar voren gekeerd, rechts de tweede en links de derde ranghelm voorgesteld; bij een grooter aantal helmen, dat is meer dan drie, is de rangschikking de volgende: 6 4 2 **1** 3 5 7; bij een even getal helmen is de orde aldus: 5 3 1 — 2 4 6, alzoo drie aan drie tegen elkander gericht.

HELMSIERADEN.

Traliehelm.

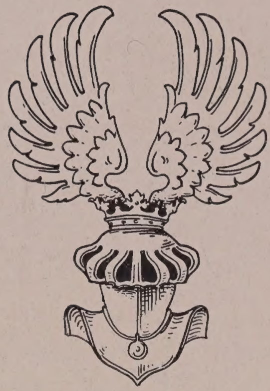

Traliehelm.

Steekhelm.

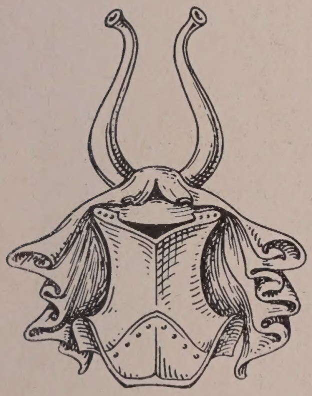

Steekhelm.

Steekhelm.

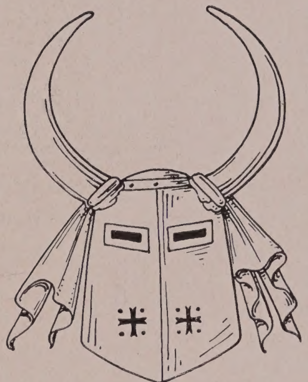

Pothelm.

Ruiterzegel.

Steekhelm (Engelsch).

HELMSIERADEN.

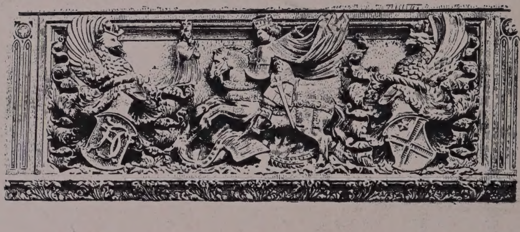

HELMSIERADEN.

HELMSIERADEN.

HELMSIERADEN.

HELMSIERADEN.

HELMSIERADEN.

HELMSIERADEN.

Het helmdoek, helmdek of helmsluier.

De helmdekkleeden of sluiers hadden oorspronkelijk een praktisch doel. Het waren niet zoozeer sieraden, maar zij dienden deels om het kleinood te bevestigen of de bevestiging te bedekken en zijn waarschijnlijk ontstaan uit de behoefte den ijzeren helm tegen de zonnewarmte te beschutten, ongeveer als dat heden nog gebruikelijk is bij de in de tropen dienende troepen; zoo is ook waarschijnlijk de helmwrong het helmdoek in op- of ineengerolden vorm. In de 13e eeuw komen kleinooden voor zonder dek en dekkleeden zonder kleinood. Het oudst bekende helmdoek vindt men op een zegel van het jaar 1284. Deze doeken werden werkelijk gedragen en bestonden uit een lap in den vorm van een klein manteltje of sluier, afhangend of vliegend voorgesteld en in natuurlijke plooiing. Later zijn die doeken ingetand of ingesneden, waardoor de vormen levendiger en luchtiger worden. In de 14e eeuw (1389) zijn die dekken op zegels reeds langer en aan de beide zijden eenigszins opgetrokken. In het midden der 15e eeuw verschijnen de dekkleeden in smalle strooken of hangend in smalle ingesneden lappen, waarvan de vormen eenigszins overgaan in gotische bladvormen. In de 16e eeuw gaat het helmkleed over in bladvormen en volgt de in de renaissance heerschende opvattingen van het acanthusblad in de meest weelderige gedaanten en samenstellingen.

Reeds in de eerste helft der 16e eeuw worden de helmdoeken in allerlei fantastische vormen toegepast naar volkomen willekeur en in volslagen onkunde. De leelijkste en meest smakelooze helmkleeden treft men in de 17e—18e eeuw aan en in de 19e eeuw heerscht, gelijk in de wapenkunst in 't algemeen, ook hierin de grootste wansmaak. Na de gotiek wordt het helmdoek ook steeds grooter en ontaardt reeds in de vroeg-renaissance dikwijls in vormen, die voor het praktisch gebruik daarvan onmogelijk waren en duidelijk het bewijs geven dat de herkomst en de beteekenis er van niet meer werden gevoeld. In sommige gotische- en vroeg-renaissance-wapens vindt men helmdoeken, die zeer mooi en weelderig gestyleerd zijn. Het doek leent er

zich, door de menigvuldigheid van lijnen en vormen der plooien, bijzonder gunstig toe aan het wapen een zeer decoratief aanzien te geven. Vooral onder de zegels en penningen zijn daarvan zeer mooie voorbeelden te vinden, daar het helmdoek gelegenheid gaf om een cirkelvormig, drie-, vier-, vijf- of zeshoekig veld passend te vullen of in een driehoek, drie-, vier-, vijf- of zespas een fraaie aanvulling te verkrijgen. Zoo zijn er mede voortreffelijke voorbeelden van rechthoekvullingen op grafzerken en op gebrandschilderde vensterglazen. Het helmdoek is daardoor reeds een zeer integreerend deel van een compleet wapen en biedt den kunstenaar een mooie gelegenheid leven en beweging in het overigens levenlooze van de vormen van een wapen aan te brengen en de aangegeven ruimte van een veld met smaak te vullen. De oude meesters ontwikkelden, schijnbaar met een groot behagen, een rijkdom in lijnen en vormen, een fantasie op dit gebied, die steeds tot voorbeeld kunnen worden genomen. Men vindt in de ontelbare wapens uit de 15^{e} en 16^{e} eeuw een groot aantal prachtstukken, die voor de wapenkunst van blijvende waarde zijn. De grootste meesters uit dien tijd hebben het niet beneden hun waardigheid geacht op dit gebied hun beste krachten te geven.

Voor de kleuren van het helmdoek volgt men meestal de kleuren van het schild of indien de helm meer dan één schild dekt de kleuren der beide schilden. De heraldiek kent echter geen voorschriften of regelen, waarin bepaald wordt dat het helmdoek de kleuren van het schild behoort te dragen. Wat vorm en stijl van het helmdoek betreft, ten opzichte van den helm is het goed die beide deelen in historische overeenstemming te brengen. Bij den pot- en kuiphelm behoort het helmdoek den oorspronkelijken vorm van doek te behouden; bij den steekhelm kan het doek meer levendig gedrapeerd worden, terwijl bij den traliehelm een meer losse opvatting in de drapeering kan plaats vinden. Het helmdoek als acanthusbladen te behandelen is absoluut te veroordeelen. Een opwekkend verschijnsel is het, dat de grootste en meest begaafde kunstenaars van heden bij de herleving van de decoratieve en kleinkunsten zich weder ernstig bezighouden met de wapenkunst. Deze herleving is blijkbaar ontstaan na een waardeerende en ambitieuze studie van de kunstwerken op dit gebied ons door de grootmeesters de vroeg-renaissance nagelaten.

En begrijpelijk. De wapenkunst, omvattende alle mogelijke vormen, die in de decoratieve kunst evengoed als in de zoogenaamde hooge kunst toepassing vinden: menschen, dieren- en plantenvormen, draperieën, letters, kunst- en fantastische vormen en dezelfde vormen voorgesteld overeenkomstig de opvattingen daarvan in de verschillende tijdperken der kunsthistorie, is waarlijk een gebied dat slechts die kunstenaars kan aantrekken, die gesteund

door een veelzijdige studie, in staat zijn op dit terrein iets voort te brengen, dat de waarde kan hebbenvan kunstproduct. Van de meesters, die men als baanbrekers op dit gebied van decoratieve kunst kan beschouwen, behoort allereerst genoemd te worden professor Franz Stuck te München, van wien in dit werk prachtstukken voorkomen van moderne wapenkunst, heraldisch-allegorische voortbrengselen, die bij de schoonste producten van wapenkunst uit vroegere tijden niet achterstaan. Ook in ons land vinden wij kunstenaars, die op dit heerlijk gebied van decoratieve kunst reeds veel schoons hebben tot stand gebracht. Wij noemen slechts de leeraren aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam, G. Sturm en Van der Laars.

HET HELMDOEK.

VOORBEELDEN.

Gotiek.

HET HELMDOEK.

VOORBEELDEN.

Renaissance. — Barok.

Renaissance. — Alliantiewapen.
Barok.

Renaissance. — Barok.

Renaissance. Alliantiewapen. — Barok.

Renaissance. — Barok.

HET HELMDOEK.

VOORBEELDEN.

Renaissance.

Het schild in verschillende vormen en kleuren.

Het schild met de daarop voorkomende figuren en kleuren en de helm met de daarop aangebrachte helmsieraden, maken te zamen het wapen uit. Schild en helm zijn dus de bestanddeelen van een wapen; wat daar verder bijkomt zijn minderwaardige deelen. Het schild is hoofdzaak. Dit nu is in de verschillende tijdperken vaak onderscheiden van vorm. In de middeleeuwen is de vorm van het schild als heraldisch symbool gelijk aan het schild, dat in den krijg gebruikt werd en tot de wapenuitrusting van den strijder behoorde. In de 12ᵉ eeuw en in de eerste helft der 13ᵉ eeuw is het schild groot en van meer dan halve-manshoogte, driehoekig van vorm, spits van onderen en aan den bovenrand eenigszins gebogen; het werd aan riemen over den schouder gedragen en beschutte grootendeels het lichaam. In de 2ᵉ helft der 13ᵉ eeuw en in 14ᵉ eeuw worden de schilden kleiner, ongeveer 70 cM. hoog en 60 cM. breed, driehoekig van vorm en aan de zijden eenigszins gebogen. In de 15ᵉ eeuw worden de zijden veelal recht en aan de onderzijde halfrond. Daarnaast komen de steekschilden voor, zooals die bij steekspelen of tournooien werden gebruikt; zij zijn meestal sterk gebogen en van een insnijding of holte voorzien, waarin de lans eenigszins steun vond. Een veel gebruikt schild in de 16ᵉ eeuw is het vermelde schild met rechte zijden en halfronden vorm aan de onderzijde.

Sedert de 15ᵉ eeuw verdwijnt de voor alle landen gelijke vorm der schilden om plaats te maken voor nationale, vrije opvattingen, die het gevolg waren van den invloed van de Italiaansche renaissance-schildvormen, die weer een vrije navolging zijn van het Romeinsche wapenschild. Daaraan werden toegevoegd omgerolde randen, insnijdingen en bladversieringen, ofschoon de Romeinsche grondvorm daarin nog zeer goed is te herkennen. Na de Italiaansche volgt de Fransche renaissance, waarin men in het begin der 16ᵉ eeuw, onder Frans I, reeds vrijere opvattingen ontmoet van schildvormen en die in de ornamentaties zijn opgenomen. Onder Henri II, in het midden der 16ᵉ eeuw, ondergaat het wapenschild reeds allerlei veranderingen,

waardoor de oorspronkelijke vorm nagenoeg verloren raakt en het schild overgaat in de cartouche. In het tijdperk Henri VI blijft er van het wapenschild als zoodanig niet veel over en is de cartouche de meest gebruikte vorm voor het wapenschild — een ornament dus. In het tijdperk Lodewijk XIII (17e eeuw) volgt de cartouche, alias wapenschild, de opvattingen van den tijd op decoratief gebied en heeft zij een geheel andere gedaante, waardoor het ornament van dien tijd zoo juist gekarakteriseerd wordt en zelfs overgaat in het zoogenaamde oorschelpornament, dat ook in ons land veel werd gevolgd. Onder Lodewijk XIV (17e en 18e eeuw) komt het ellipsvormige schild in de mode, voornamelijk bij alliantiewapens (huwelijkswapens), waarvan aan de Amsterdamsche gevels van aanzienlijke heerenhuizen nog een groot aantal voorbeelden te zien zijn. In het tijdperk dat hierop volgt (18e eeuw) heeft het wapenschild geenerlei beteekenis meer. De schilden worden in de grilligste vormen gewrongen, geheel in den geest van de schelp- of z.g. rocaillevormen en er worden plantversieringen en soms fantastische dierenvormen aan toegevoegd. Ofschoon nu deze fantastische schildvormen uit heraldisch oogpunt beschouwd geen waarde meer hebben, zijn zij voor de geschiedenis van het ornament daarom van veel waarde, omdat het ornament uit dien tijd voor een groot deel bestaat uit die cartoucheachtige versieringen; van het tijdperk van Frans I tot in het laatst der 18e eeuw, waarin het schild allerlei transformaties ondergaat, kan het periodieke ornament met zekerheid bepaald worden door den vorm van de cartouche.

Naast de ellipsvormige wapenschilden, voorkomende in de alliantiewapens uit den tijd van Lodewijk XIV, vindt men in de Fransche heraldiek ook ruitvormige schilden, die meer speciaal voor dameswapens werden gebruikt. Mij dunkt ten onrechte, omdat de vrouw het wapenschild erft van den vader of echtgenoot, hetwelk dus een mannelijk schild is. Nochtans zien wij in het wapen van de Koningin der Nederlanden een ruitvormig schild gebruikt. Dat dit wapenschild van Fransche origine is, blijkt reeds hieruit, dat op een zegel van Beatrix van Savoye (1331) een ruitvormig schild voorkomt, iets dat men in de Duitsche, Italiaansche en Engelsche heraldiek tevergeefs zoekt. Ruitvormige schilden hebben in werkelijkheid nooit bestaan en zijn, ook al komt die vorm reeds in 1270 voor, meer als ornament te beschouwen. De uitdrukkingen Duitsche, Fransche, Italiaansche en Spaansche wapenschilden hebben overigens geenerlei beteekenis. Algemeene regelen betreffende den vorm van het schild zijn niet aan te geven en als ongegrond te verwerpen; elk wapen kan in een of anderen heraldischen schildvorm worden voorgesteld, doch dient steeds in overeenstemming te zijn met helm, helmteeken en helmdoek en omgekeerd. Het is onverschillig of het schild naar rechts, welke stand de algemeene is, of naar links is gekeerd.

Bij gevierendeelde of meerveldige wapens is het raadzaam de vierkante, van onderen afgeronde wapenschilden te kiezen, als zijnde beter geschikt dan de driehoekige.

Stand en groepeering der schilden.

In den stand der schilden ligt, door inachtneming van zekere regelen, een heraldische vormenspraak opgesloten, die ook door bouwmeesters en sierkunstenaars in het tijdperk der gotiek is in acht genomen. De stand van het schild kan naar willekeur gegeven worden, hetzij loodrecht of schuin. Wanneer het schild schuin staat, dan veelal naar rechts gekeerd. Naar rechts gekeerd is zoo op te vatten als stond de houder van het schild daar achter, een spiegelbeeld dus. Ook komen schilden voor naar links gekeerd, wanneer daartoe aanleiding bestond, b.v. bij alliantiewapens, of wanneer de stand van den schildhouder dit motiveerde. Bij de voorstelling van twee schilden staan de schilden naar elkander toegewend.

Stand der schilden:

| | of / \ echter nooit \ /
1 2   1 2   1 2

De symmetrie in de ornamentatie brengt reeds mede, dat de schilden elkander steunen. Bij de samenstelling van drie wapens worden de volgende symmetrische groepeeringen in acht genomen:

| | | of / | \ of | | | of / | \
2 1 3   2 1 3   2 1 3   2 1 3

Bij plaatsing van vier wapens is de stand daarvan:

/ / \ \
3 1 2 4

Bij meer schilden, die zich om een hoofdwapen groepeeren, worden de rangen daarvan in acht genomen:

5	3	1	2	4	6
11	9	7	8	10	12

Bij het aanbrengen van een grooter getal gelijkwaardige wapenschilden worden die in den zelfden stand geplaatst naar ouderdom en etiquette.

Een omgekeerd of op het hoofd gesteld wapenschild, zoo als die op grafsteenen soms voorkomen, beteekent een uitgestorven geslacht.

Verdeeling van het schild.

Bij de verdeeling van het schild in velden is de rangverdeeling der velden aldus:

A—B is de bovenrand.

C—D de onderrand.

A—C de rechterzijde.

B—D de linkerzijde.

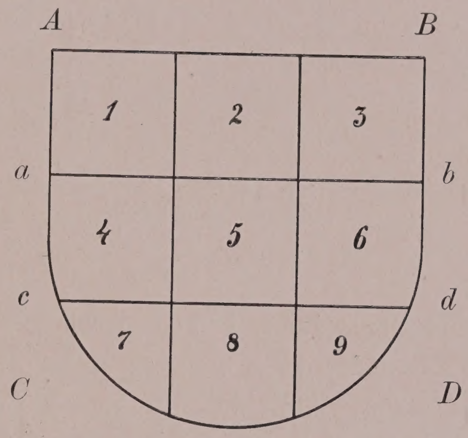

1, 2, 3 is het schildhoofd.

7, 8, 9 de schildvoet.

4, 5, 6 middenveld of balk.

1, 4, 7 rechterflank.

3, 6, 9 linkerflank.

2, 5, 8 de paal.

Daarom heeten de 9 plaatsen: 1 de rechter- en 3 de linker-bovenhoeken; 7 en 9 de rechter- en linker-benedenhoeken; 2 het hoofd; 4 de rechter- en 6 de linkerheup; 8 de voet; 5 het hart; tusschen 2 en 5 is de borst; tusschen 5 en 8 de navel; 1—9, 7—3, 8—4—6 zijn elkander aanvullende plaatsen.

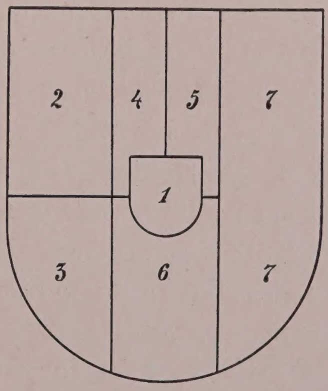

Hoofd- en rangschilden zijn zulke, welke een ander schild of meer schilden dragen. Het hartschild is een op de hartplaats liggend schild (vgl. 1 van nevenstaand schild); het middenschild is een in het midden tusschen hart- en hoofdschild liggend schild. Hart- en middenschild hebben den vorm van het hoofdschild. Deze laatste hoofdschilden ontstaan door samenvoeging van meer wapens in een schild.

De rang der wapens onderling beslissen over de in te nemen plaats. Zoo neemt het stamwapen in den regel de voornaamste plaats in, n.l. het hartschild; in het middenschild bevinden zich de minder beteekende en in het rugschild de ondergeschikte wapens. Hierop komen uitzonderingen voor, doch gelijk in meer gevallen bevestigen juist die uitzonderingen den regel. Ook vindt men bij verschillende naties uiteenloopende regelen omtrent de waarde der wapenfiguren en de verdeeling der schilden. De genealogie volgt eveneens in de verdeeling en plaatsing der wapens zeer uiteenloopende bepalingen.

Echter is hierbij wel in het oog te houden, dat wapenkunst en wapenwetenschap, waartoe de genealogie behoort, twee afzonderlijke begrippen zijn, die beide ook zeer uiteenloopende regelen en beginselen hebben. Voor den wapenkunstenaar moeten de wapenkunst en de vormen, waarin die zich uitspreekt, hoofdzaak blijven: wapenkunst heeft zich in hoofdzaak te bepalen bij de studie der historische wapenvormen.

Beeldspraak, beschrijving of blasoneering der wapens.

Bij de beschrijving der wapens komen veelal de volgende uitdrukkingen voor: *Begeleid van* wordt gebruikt, wanneer een hoofdblazoen omgeven wordt door kleine teekens zonder aanraking; b.v. in het Nederlandsche wapen de blokjes in het schild, die den leeuw omgeven of begeleiden; *belegd met*, wanneer op een wapenblazoen andere teekens opgelegd zijn; *bezaaid met*, wanneer kleinere figuren in onbeperkt getal het schild dekken en de buitenste er van zich in den schildrand verliezen; *bestrooid*, wanneer het laatste niet het geval is; *gewapend* duidt de weermiddelen aan, b.v. bij dieren de tanden, nagels, snavels, vleugels en bij visschen de vinnen; *gesteund*, wanneer twee loodrechtstaande figuren een derde omsluiten of een loodrechtstaande figuur door twee anderen gesteund wordt; *voorzien*, wanneer een figuur door kleinere figuren wordt aangevuld; b.v. een toren met vaandels, een schip met wimpels of een dierenfiguur met horens, vleugels, bladvormen enz.; *voortredend*, bij figuren die met het bovendeel ergens uit te voorschijn komen, uit een kroon, toren of burcht, berg of uit pluimen zichtbaar worden, zooals in het wapen van Zeeland de leeuw uit den stroom te voorschijn komt; *sprekend* is een wapen, wanneer het wapen met den naam van den voerder overeenstemt, b.v. Henneberg, een berg waarop een hen; De Haan, waar in het schild een haan het wapenstuk vormt; De Visscher, waarbij een visch het wapenfiguur vormt; Van Bergen, voorstelling van een berg; Van Zijl, een zeilend schip, enz.; *schrijdend*, bij een dier, hetwelk den rechtervoorpoot opheft; *staand*, bij een dier met de vier pooten op den grond gesteld; *stijgend*, is opgericht, de gewone stand van het dier met opgerichten staart, zooals haan, pauw, kalkoen, enz.; *springend*, bij een dier op de achterpooten staande; *wassend*, wanneer uit een deelingslijn of schildrand een figuur ontspringt, waarvan slechts de helft zichtbaar is; b.v. opkomende

maan = Wassenaar, opgaande zon of achter een berg te voorschijn komend; *in het midden*, bij een figuur in het midden van het schild; *over elkander*, bij figuren die over elkander geplaatst zijn; *naast elkander gesteld*, duidt den stand aan van figuren in het schild; *in drie-pas*, wanneer de figuren met de middenas naar het midden van het schild geplaatst zijn.

Zoo zijn er nog een zeer groot aantal benamingen, die meer of minder stand, vorm en verdeeling van het wapenschild aangeven. Een opsomming hiervan ligt echter buiten het bestek van dit werk, dat meer gericht is op karakter en vorm der wapenfiguren in verband met de symboliek en de kunsthistorische beteekenis daarvan.

Over verhoudingen van de onderdeelen van het wapen.

Bij de gotische wapens valt vooral te letten op de goede verhouding tusschen schild, helm en helmteeken of kleinood. In de vroege heraldiek is het schild dikwijls zoo groot als helm en helmteeken te zamen; in de laat-gotiek is het schild kleiner dan deze beide; in den tijd van 1340—1400 is de verhouding van schild en helm als 7—9; in de 15^e eeuw neemt het schild weder in grootte toe en is de verhouding van schild en helm en helmteeken ongeveer als 16—15. Deze verhouding is ook waar te nemen bij de renaissance-wapens, althans bij de meeste. In het barok-tijdperk wordt het schild buitensporig groot, het helmteeken dikwijls van buitengewoon groote afmeting en de helm daarentegen onbeduidend klein.

Voor het strenge in acht nemen van vastgestelde regelen en gebruiken in de heraldiek dient ook weder gewaarschuwd te worden. Sommige heraldici zijn geneigd voor alles een vasten regel voor te schrijven, die veelal allen grond mist. Oude voorbeelden zijn niet altijd navolgenswaardig. Zij dragen weliswaar dikwijls het karakter van hun tijd, doch dagteekenen dan meestal uit een tijdperk, waarin de wapenkunst niet hoog stond en zijn somtijds erg misteekend of misvormd. Zonder daarom tegen de vastgestelde regelen en beginselen te zondigen, behoeft de artistieke behandeling van de wapenkunst niet opgeofferd te worden. In de 15^e eeuw en het begin der 16^e eeuw waren het de meest bekende sierkunstenaars, die op dit gebied de voortreffelijkste kunstwerken en voorbeelden hebben gewrocht en in dien

5

tijd, toen de heraldiek een zoo belangrijke beteekenis had en zoo menigvuldig werd toegepast, was de vrije behandeling daarvan volstrekt niets ongewoons. Van Nederlandsche en Duitsche vroeg-renaissance-meesters op decoratief gebied, waaronder meerendeels teekenaars en graveurs, bestaan prachtstukken op het gebied van wapenkunst. Albrecht Dürer, Virgilus Solis, Jost Amman, Aldegrever, Martin Schöngauer, Israel, Van Meckenen, Lucas van Leiden, Heinrich Goltzius, Conrad Grüneberg zijn wel de grootmeesters in deze kunst.

Met de herleving der ambachtskunst en in verband daarmede van de studie der historische versieringsvormen, geleid door een zeer geavanceerd vakteekenonderwijs en vooral door de vorderingen der grafische en reproductiekunsten, waardoor het bijna iedereen mogelijk is de reproducties naar oude meesters te bestudeeren, is er ook op dit terrein herleving van kennis en goeden smaak te bespeuren. Van moderne Duitsche meesters, waaronder vooral prof. F. Stuck in München, geven wij hierbij proeven van moderne wapenkunst, die bijzonder fraai en als goede voorbeelden kunnen gelden (bldz. 54).

Over de verdeeling van het schild.

De oppervlakte van het schild is geheel eenkleurig of in enkele of meer regelmatige vlakken verdeeld (kleurvelden). Omtrent de verdeeling van het schild valt nog te onderscheiden: gespleten, dat is, wanneer het schild door een loodlijn in twee gelijke helften is verdeeld; gedeeld, dat is, wanneer het schild door een horizontale lijn in twee gelijke deelen is verdeeld; gespleten en half gedeeld, gedeeld in 3, 4, 5, 6 of meer deelen door horizontale lijnen, z.g. in palen van verschillende kleuren of metalen; de paal, waarbij het schild verticaal in drie gelijke deelen verdeeld is en de deelen rechts en links van gelijke kleur zijn, in tegenstelling met het middendeel; schildhoofd, wanneer het schild in drie gelijke deelen, b.v. horizontaal, gedeeld is en het bovenste deel van andere kleur of metaal is dan het overige deel van het schild; de balk.

Deze wijze van verdeelen kan nog op verschillende manieren worden toegepast, waardoor er een groot aantal balken of palen ontstaan, zooals: gevierd; schuin gedeeld, van rechts boven links beneden; schuin gedeeld, van links boven rechts beneden; schaak; twee maal gespleten en een maal gedeeld;

een maal gespleten drie maal gedeeld; verschoven paal; de flank; schuine balk over het wapenschild van rechts boven, links beneden beteekent een jongere lijn; schuine balk van links boven naar rechts beneden, een onwettige geboorte of bastaard; feh of vair, zoogenaamd naar pelswerk van het grauwe eekhorentje, of dus genoemd naar den vorm van het ijzeren hoedje, dat mede onder de afdeeling helmen voorkomt; pels of bont.

Naast deze geometrische verdeeling der wapenschilden komen in het schild allerlei voorstellingen in toepassing. Hoewel de rechtlijnige figuren almede tot de oudste wapenfiguren kunnen gerekend worden, komen nochtans al zeer vroeg plantensymbolen in de wapenkunde voor. Reeds in de Grieksche, dus oud-heraldische kunst worden plantenvormen al vroeg toegepast op wapenschilden, b.v. de lotusbloem; blad-, bloem- en knopvormen zijn reeds in de middeleeuwen in de wapenkunst als zinnebeeld of aanduiding van een geslacht gebruikt. Menigvuldiger echter vindt men de dierensymboliek in de middeleeuwsche heraldiek. Vaststaat dat het levendige verkeer met het Oosten tijdens de kruistochten van 1096—1273 van grooten invloed is geweest op de ontwikkeling van het wapenwezen, waarvan een groot aantal wapenfiguren getuigen; de Assyrische dubbelkoppige adelaar en de leeuw zijn voorbeelden daarvan. Bij de Egyptenaren komen als zinnebeelden van natuurkrachten die vormen reeds voor. Babyloniërs, Assyriërs, Perzen en Grieken hebben de voorbeelden geleverd voor de dierensymboliek, die in de christelijke heraldiek bij voorkeur is gevolgd; de beteekenis daaraan gegeven is echter een andere geworden. De sfinx, de draak, de leeuw, de adelaar, de duif, de slang, de os, die zoo menigvuldig in de christelijke symboliek en heraldiek voorkomen behooren tot de dierensymboliek der oudheid. Bekende figuren zijn de attributen der Evangelisten, die mede navolgingen zijn van symbolen der oudheid.

Bij de voorstelling van een wapen bepaalt de stijl waartoe een wapen behoort den vorm der figuren en volgt de wijze van styleeren der wapenteekens de opvattingen van het tijdperk, waarin het wapen wordt voorgesteld. Zoo onderscheidt men: vroeg-gotiek (14^{e} eeuw); laat-gotiek (15^{e} eeuw); vroeg-renaissance (15^{e} eeuw en 16^{e} eeuw); barok, laat-renaissance (17^{e} en 18^{e} tot in de 19^{e} eeuw). Voor beoefenaren der geschiedenis van het ornament is ook deze soort sierkunst niet zoo abstract en moeielijk te begrijpen.

SCHILDEN.

Gotisch wapen.

Gotisch wapen.

Romaansch schild.

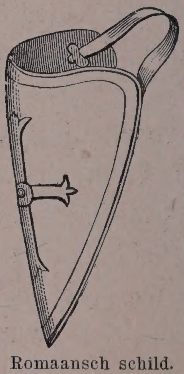

Romaansch schild.

VERDEELING DER SCHILDEN.

Paal.

Balk.

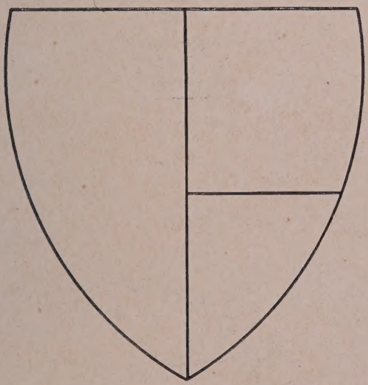

Eene gespleten half gedeeld.

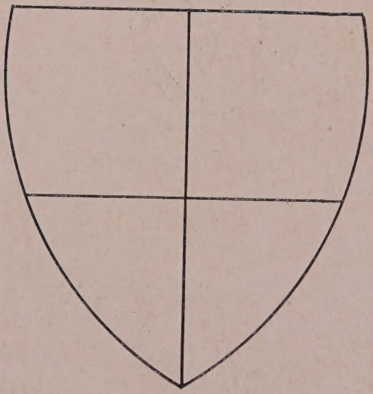

Gevierd.

SCHILDVORMEN IN HISTORISCHE VOLGORDE.

Grieksch schild.

Grieksch schild.

Grieksch schild.

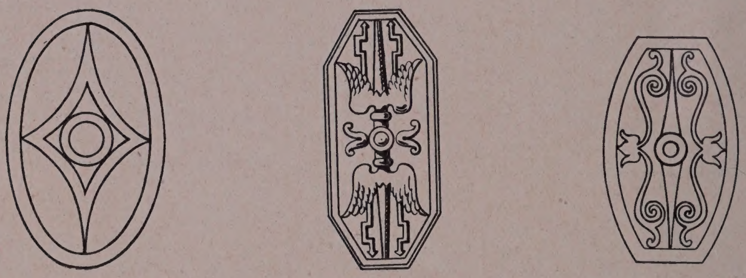

Romeinsche schilden.

Romeinsch schild.

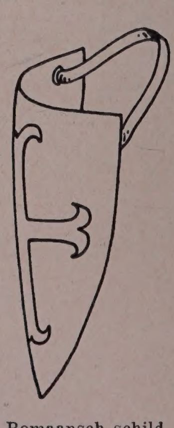

Romaansch schild.

SCHILDVORMEN IN HISTORISCHE VOLGORDE.

Gotisch schild.

Gotisch schild.

Gotisch schild

SCHILDVORMEN IN HISTORISCHE VOLGORDE.

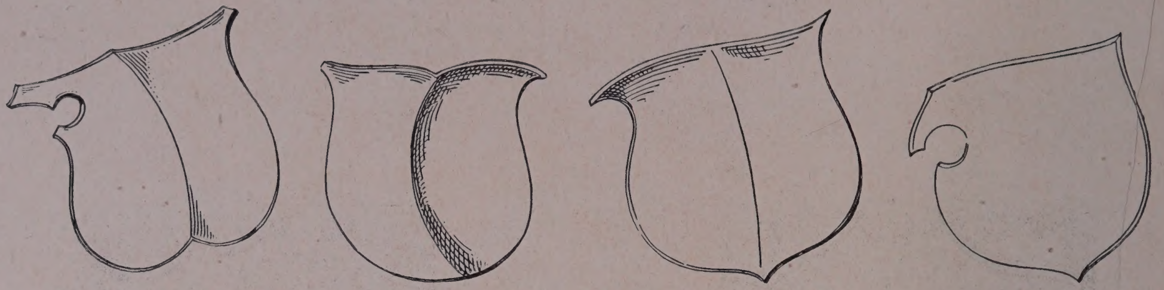

Tournooischilden.

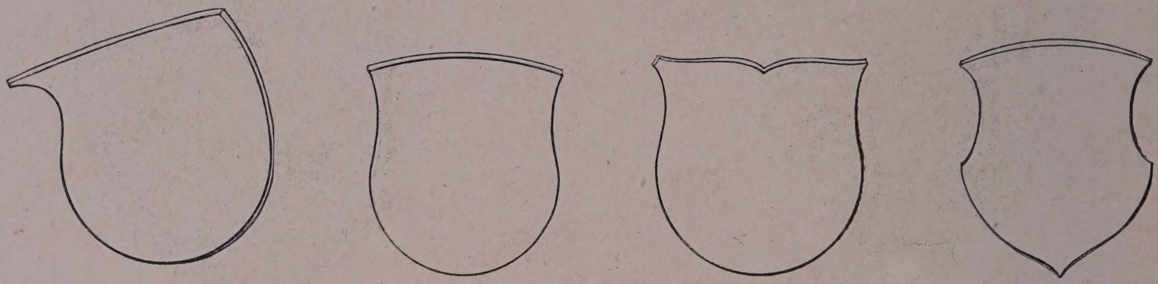

Vroeg-renaissance-schildvormen.

Renaissance-schildvormen.

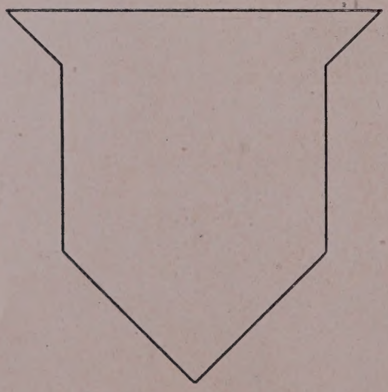

Renaissance-schildvormen.

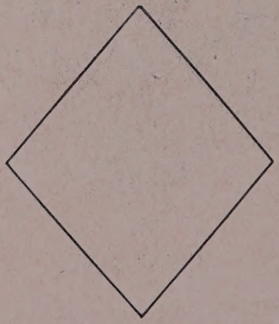

Gotisch ruit- of vrouwelijk schild.

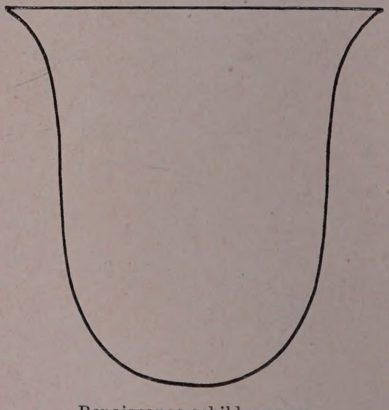

Renaissance-schildvormen.

SCHILDVORMEN, ITALIAANSCHE RENAISSANCE.

Venctiaansch schild.

Venetiaansch schild.

Venetiaansch schild.

Toskaansch schild.

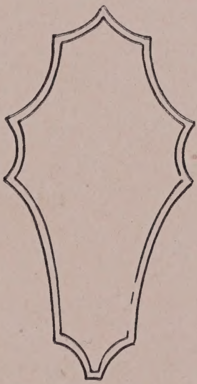

Toskaansch schild.

Toskaansch schild.

Steekschild.
(Italiaansoh.)

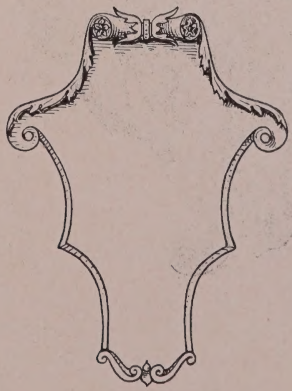

Laat-Tcskaansch.

OVERGANG VAN HET SCHILD IN CARTOUCHE VORMEN.

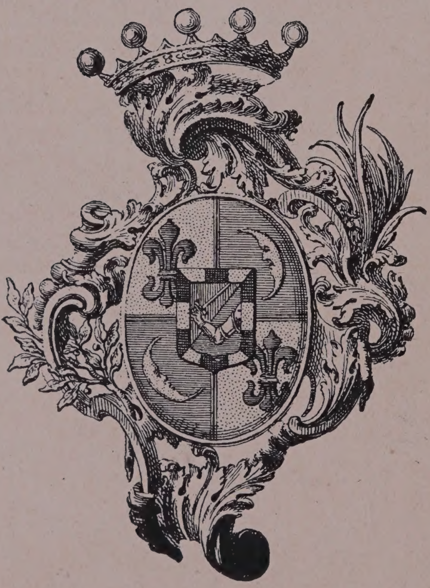

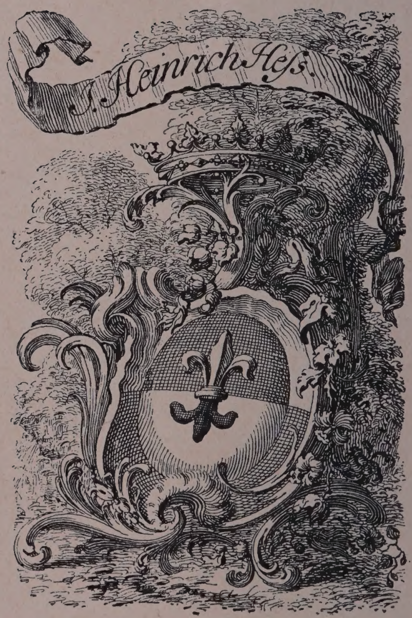

VOORBEELDEN VAN SCHILD-CONSTRUCTIËN.

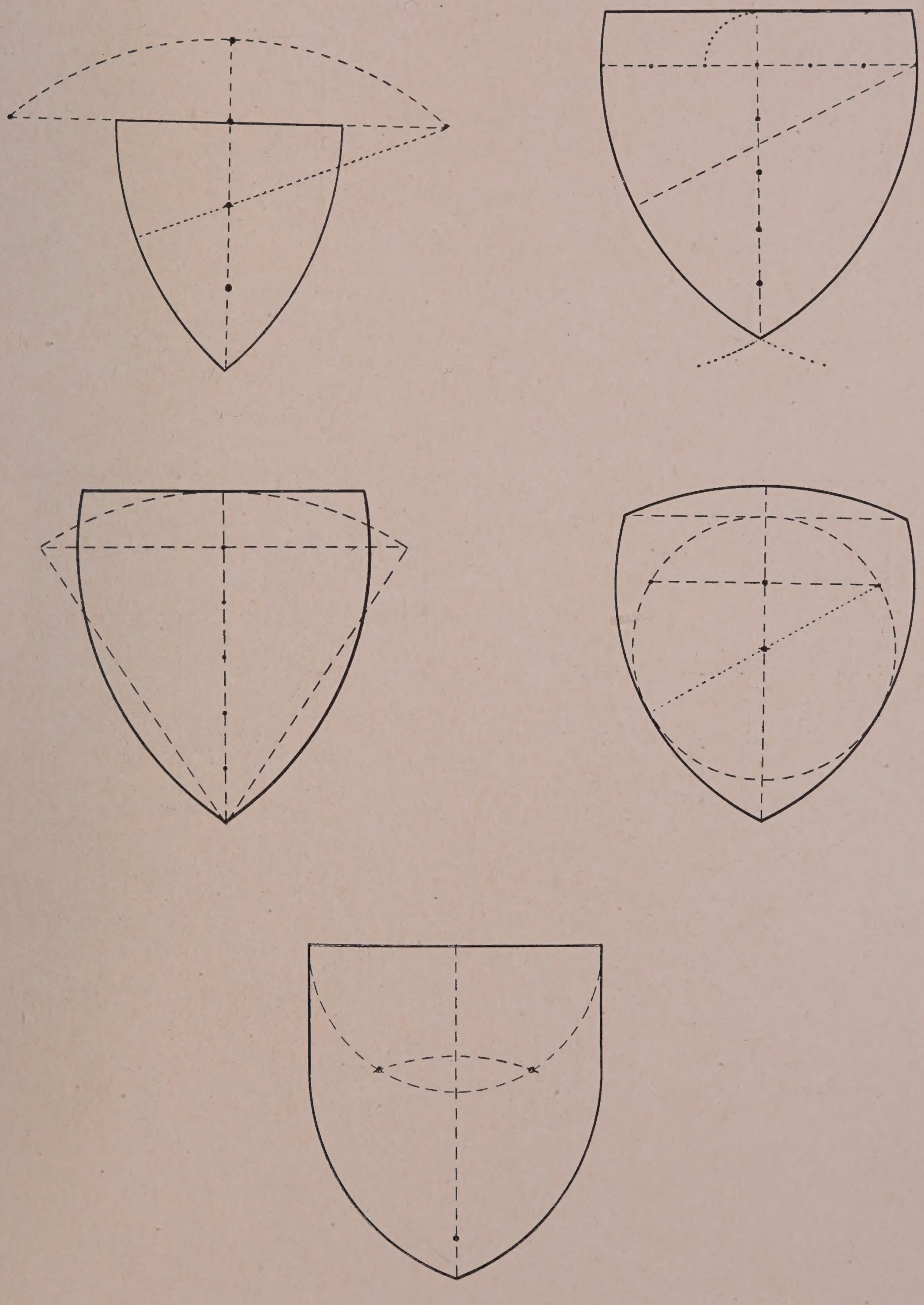

VOORBEELDEN VAN SCHILD-CONSTRUCTIËN.

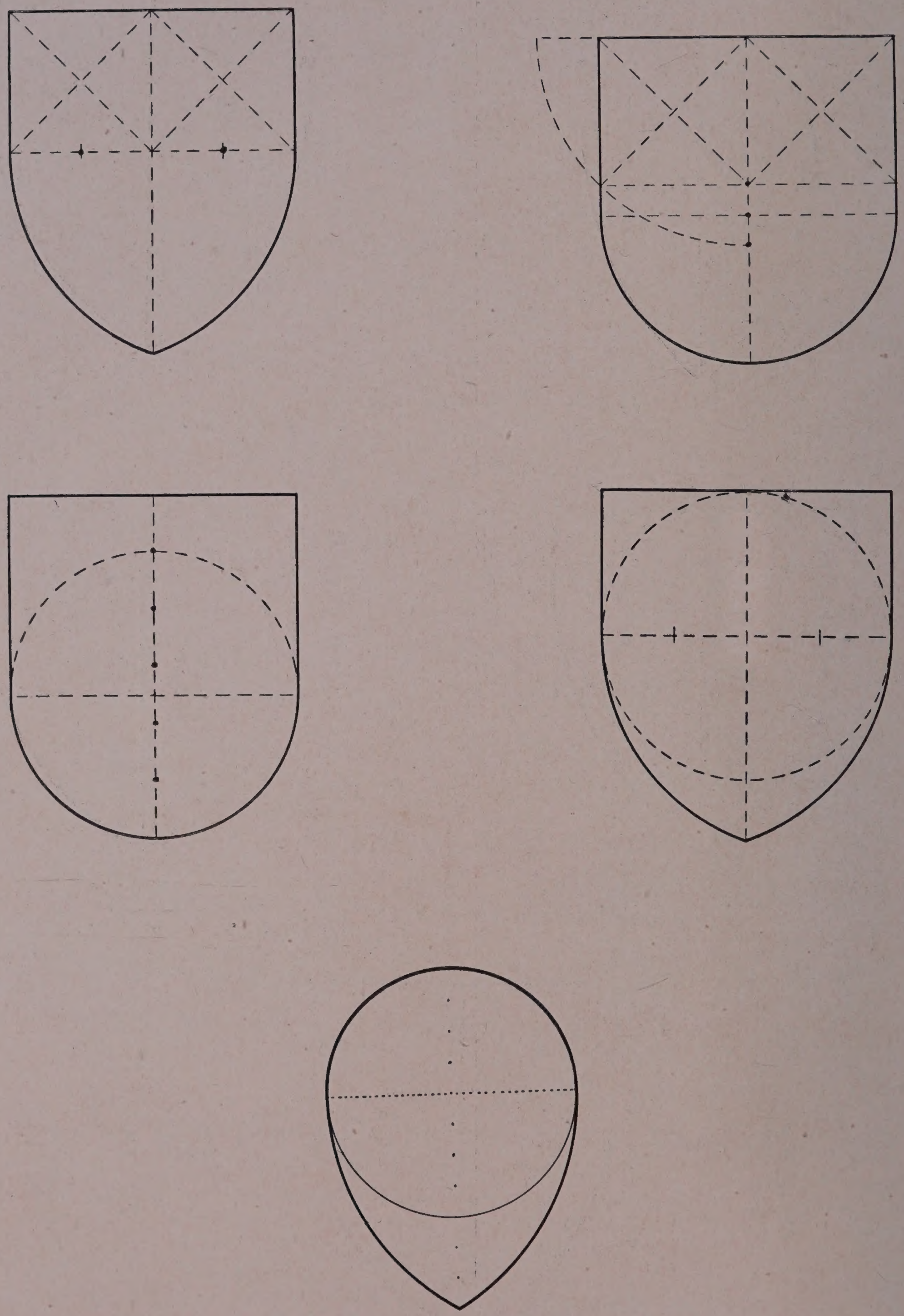

VERDEELING VAN HET WAPENSCHILD.

BLASONEERING.

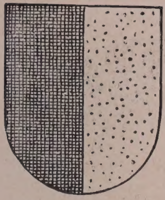

Gespleten.

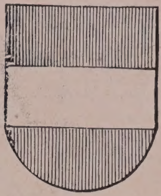

Balk.

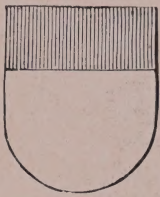

Schildhoofd.

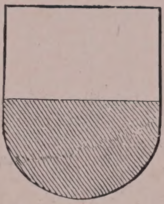

Gedeeld.

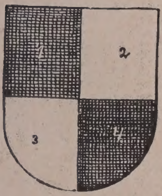

Gevierd.

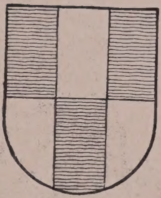

Gedeeld en
2 × gespleten.

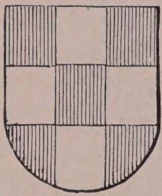

2 × gedeeld en
2 × gespleten.

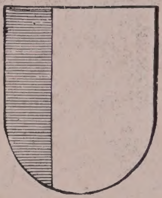

Zijde rechts.

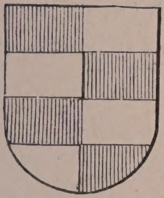

1 × gespleten
3 × gedeeld.

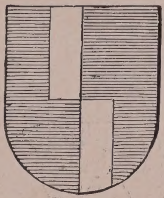

Verschoven balk.

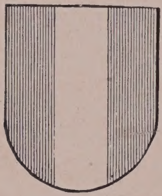

Paal.

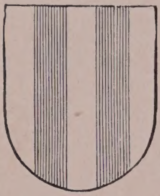

4 × gespleten
dubbele paal.

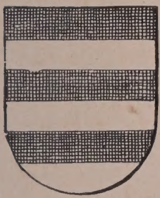

3 × gedeeld
3 balken.

5 × gespleten
3 palen.

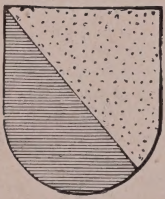

Schuin gedeeld
van rechts.

Schuin links
gedeeld.

Schuine balk
jongere tak.

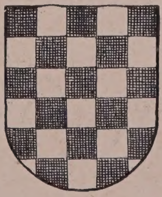

Geblokt.

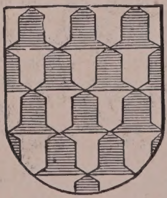

Feh.

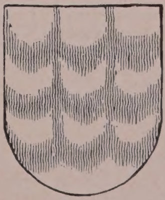

Pels.

SCHILDVORMEN.

SCHILD-VOORBEELDEN.

Heraldische prachtstukken van Professor FRANZ STUCK te München.

SCHILDVORMEN BIJ WILDE VOLKEN.

Dajaksschild.

Dajaksschild.

Kraai-Indianenschild.
(N.-Amerika).

Dierensymboliek in het vóór-christelijk ornament.

Het voeren van wapens en onderscheidingsteekens was bij alle oude volken gebruikelijk, zoowel bij beschaafde als onbeschaafde; in geordende of ongeordende staten is oorlog voeren een veel voorkomend gebruik. Bij Egyptenaren, Assyriërs, Perzen, Joden, Grieken en Romeinen, bij de oud-Arabische volken van heden, de Japanners en Chineezen, was en is oorlogvoeren een telkens terugkeerende gebeurtenis. Aanval- en verdedigingswapens zijn dus wel altijd de eerste behoefte geweest; schilden tot afweer van slag of stoot hebben dan ook al zeer vroeg bestaan en bestaan nog.

De bezitter van een schild is er op bedacht daaraan een herkenningsteeken te geven; hierin ligt de oorsprong van de wapenkunst. De Grieken hebben reeds in de 6^{e} eeuw voor Christus mythologische, fantastische voorstellingen van menschen en dieren op hun krijgsschilden. Die figuren zijn doorgaans zeer karakteristiek gestyleerd en in duidelijken op een afstand goed te onderscheiden vorm voorgesteld. Het doel van die voorstellingen is dus, op een afstand den persoon als drager van het schild te kunnen herkennen. Aan dat zelfde doel nu moesten ook de schilden der middeleeuwsche ridders voldoen. Als veel voorkomende schildfiguren bij de Grieken zijn bekend: de adelaar, de leeuw, de pegasus, de stier, de slang, de uil en de inktvisch. Tot de mythologische figuren behooren mede het Medusa- of Gorgonenhoofd en de pegasus die als schildfiguren veel voorkomen.

In den zelfden tijd treft men op de munten en penningen van verschillende steden een zinnebeeld of symbolische figuur aan, welke, beter dan het schrift, voor hen, die niet konden lezen, duidelijk herkenbaar waren. Om aan te geven, dat die steden onder de bijzondere bescherming stonden van een of andere godheid werden de attributen daarvan aangenomen op de munten, zoals b.v. de knots van Heracles, de lier van Appollo, de drietand van Poseidon, of de bliksemstralen van Zeus. Dergelijke attributen komen ook voor op de middeleeuwsche munten van sommige steden en landen, die

onder de speciale hoede stonden van zekere Heiligen; zoo voerden enkele steden den sleutel als attribuut van den apostel Petrus in het wapen.

Verschillende symbolen of attributen kenmerken de munten van Grieksche steden: sedert de 7^e^ eeuw voor Christus voerde Egina de schildpad, Korinthe den pegasus, Samos den leeuwenkop op de munt. In de 6^e^ eeuw treft men op de munten van Athene den Pallaskop en den uil aan, op de munten van Phokis den stierenkop, van Ephese de bij, van Kroton den drievoet; in de 5^e^ eeuw voor Christus komen op de munten van Knosos en Kreta het labyrint voor.

Ook de muntmeesters der Romeinsche Republiek gaven aan de munten een of ander attribuut of symbool, die men zou kunnen beschouwen als de voortypen van de latere sprekende wapens, L. Titurius Sabinus verleent stempels, waarop voorkomt de Sabijnsche maagdenroof; A. Pomponius Musa laat op de munt de negen muzen voorstellen en nog tal van dergelijke zinnebeelden, die met den eigen naam eenige overeenkomst hebben. De munten uit het Merovingische tijdvak in Frankrijk dragen velerlei figuren met zinnebeeldige beteekenis; het zelfde komt voor bij de Japanners en Chineezen. Ook de munten van sommige staten, b.v. die van Oostenrijk, dragen wapenfiguren aan de voor-christelijke dierensymboliek ontleend.

GRIFFIOENEN.

GRIFFIOENEN.

GRIFFIOENEN.

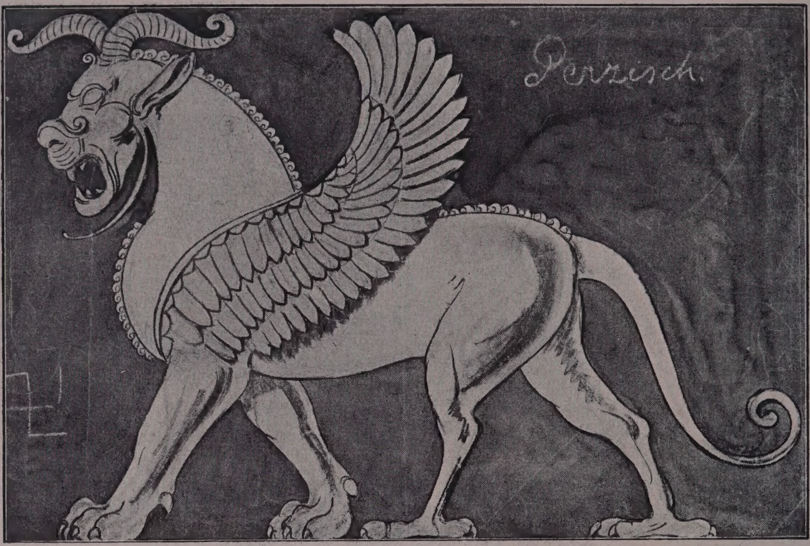

Perzisch.

Grieksch.

GRIFFIOENEN.

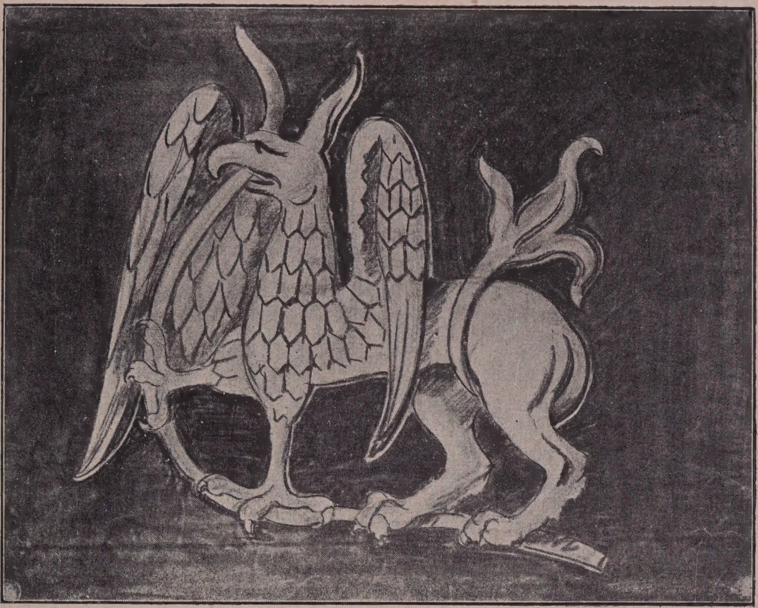

Middeleeuwsch.

Gotisch.

GRIFFIOENEN.

Italiaansche renaissance.

De kleuren der wapens in de heraldiek.

De kleuren zijn in de wapenkunst van veel belang. De heraldiek kent eigenlijk slechts vier kleuren: rood, blauw, groen, zwart en twee metalen goud en zilver; deze vier kleuren en de beide metalen zijn in de vroeg-heraldische kunst uitsluitend toegepast. De kleuren rood en blauw werden zuiver en onvermengd gebruikt; voor goud wordt chromaat-geel en voor zilver wit gebruikt. Omdat een wapenschild of banier in het veld van verre goed te onderscheiden moest zijn waren de kleuren helder en schitterend. In lateren tijd werden aan deze primaire kleuren toegevoegd: ijzergrauw, aschgrauw, oranje, geel, vleeschkleur, purper en somtijds kersrood; voorts is pelswerk toegepast als versiering, b.v. hermelijn (fig. 1) wit met zwarte vlakken en tegenhermelijn, zwart met witte vlakken (fig. 2), in het schild steeds in gestyleerden vorm en in den wapenmantel in den natuurlijken vorm en kleur. In de heraldiek hebben die pelswerken geenerlei beteekenis.

2 2 1

Wat betreft de samenstelling der kleuren en metalen geldt het algemeene beginsel, dat kleur op kleur te zetten verkeerd is, evenzoo van metaal op op metaal. Dit is zeer begrijpelijk, want door dit beginsel niet na te komen, zou het wapenveld aan duidelijkheid verliezen. Reeds sedert 1466 is het ook algemeen gebruikelijk tegenstellende kleuren en metalen te gebruiken. Bij het samenstellen van wapens met verschillende velden is het raadzaam metaal en kleuren steeds af te wisselen.

Ter verduidelijking van kleuren op kleurlooze teekeningen of gravures werd een arceering vastgesteld, die even duidelijk is als de kleur, mits men de beteekenis daarvan kent. De eerste toepassing van dit hulpmiddel, dat aan Marcus Vulson de la Colombière wordt toegeschreven en voor het eerst door den Jezuïet Silvester a Petra Sancta in 1639 in de thans nog gebruikelijke manier is toegepast, heeft aanleiding gegeven de kleuren op de aangegeven manier te verduidelijken. Bij wapens die in den stijl van vóór

1638 worden geteekend moeten dan de kleuren worden aangegeven op de volgende manier:

KLEURENSCHAAL.

A.

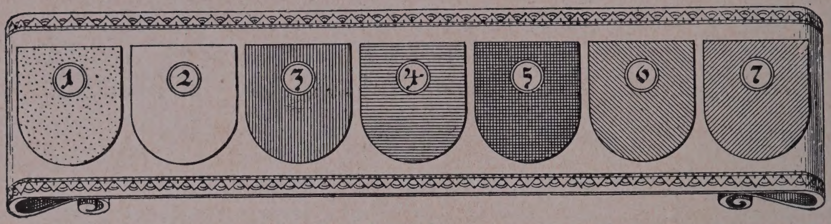

1 goud. 2 zilver. 3 rood. 4 blauw. 5 zwart. 6 groen. 7 purper.

R. = rood.
B. = blauw.
Gr. = groen.
pp. = purper.
# = zwart.
Z. = zilver.
G. = goud.
A. = aschkleur.

Pels en vair, feh en fer, voortgekomen uit den vorm van den ijzeren hoed.

Planetenteekens.

Zon = goud.
Maan = zilver.
Mars = rood.
Jupiter = blauw.
Saturnus = zwart.
Venus = groen.
Mercurius = purper.

B

B. Volgens systeem van MARCUS VULSON DE LA COLOMBIÈRE 1639.

bruin. bloedrood. aardkleur. ijzerkleur. water. vleeschkleur. aschgrauw. oranje. algeene natuurkleur.

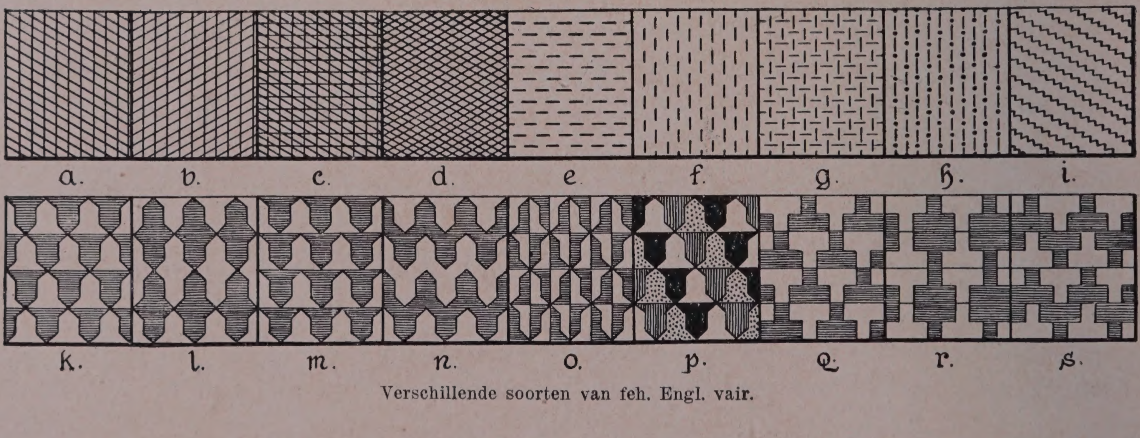

Verschillende soorten van feh. Engl. vair.

Heraldisch ornament.

Figuren ontleend aan de wapenkunst en aan geslachtswapens werden dikwijls gebruikt als neutraal ornament voor muurbeschildering, geweven stoffen, glasschilderwerk, smeedwerk in den vorm van deurbeslag, enz. Bij de geweven stoffen komen die wapenfiguren voor in trijpen, brocaten, fluweel en zijden stoffen; niet zelden ook in leder ten dienste van meubelbekleeding.

Een bekend voorbeeld van toepassing van wapenfiguren in vlakdecoratie is b.v. de kroningsmantel van vorsten, zooals die onzer Koningin, waar het wapenfiguur, de leeuw, als vrijstaand motief in regelmatige herhaling voorkomt.

Baksteenen, waarvan een zijde met een wapenfiguur versierd is, zijn dikwijls in schoorsteenenbemetseling aangebracht, b.v. aan het Antwerpensche stadhuis, waardoor een geheel vlak een herhaling vertoont van een of ander wapenfiguur. Een zeer schoon voorbeeld hiervan is een zuil in het Hôtel des Piliers te Beauvais; de zuil is met ruitvormig netwerk bekleed, waarbij in elke ruit een Bourbonsche lelie is geplaatst, terwijl het kapiteel gevormd wordt door de Fransche koningskroon. Op onbegrensde vlakken komen dergelijke motieven veel voor in schablonenwerk; ook in pilastervullingen en omsluitende banden zijn dergelijke figuren veel toegepast, al dan niet in betrekking tot een of ander geslachtswapen.

HERALDISCH ORNAMENT IN DE BOUWKUNST.

Deurbeslag in metaal.

Baksteen.

De adelaar in de heraldiek.

Gelijkstaand met het zinnebeeld van den leeuw, is ook de adelaar het symbool van macht en souvereiniteit, van het imperium, en naast de leeuwenfiguur wel onder de oudste symbolen te rekenen. In de Egyptische, Assyrische, Perzische, Grieksche en Romeinsche kunstperioden komt de adelaar als zoodanig reeds op onderscheiden manieren voor. In de 12e—13e eeuw vindt men den adelaar op wapens en zegels meestal met opgerichten kop en gesloten snavel; aan het einde der 14e eeuw staat de kop rechtop en is de snavel geopend, waardoor de tong zichtbaar wordt, en spreiden de vleugels zich tegelijk meer uit; in de 15e eeuw wordt de snavel sterker gebogen, de vleugelpennen breiden zich meer strak uit en het aantal is grooter. In de eerste tijden waren de vleugelpennen meestal 3 à 4 in getal; later is dat getal grooter en neemt toe tot 13 à 14. De veeren van het lichaam vertoonen veel overeenkomst met schubben en zijn regelmatig in rijen verdeeld.

Het voorbeeld van dit symbool is, zooals bij de meeste dierenfiguren, te zoeken in de oud-Aziatische kunsten van Egypte, Assyrië, Syrië en andere Oostersche landen. De kleuren waarin de adelaar wordt voorgesteld zijn meestal zwart, rood, goud en zilver. Ook deelen van den adelaar treft men veel op schilden en zegels aan, als de kop, de vleugels afzonderlijk, ook de pooten of een poot wel; het toepassen van deze onderdeelen is ook aan de klassieke kunst ontleend.

Wat betreft den te volgen vorm van den adelaar in de hedendaagsche heraldiek geldt natuurlijk ook hier de regel: eerst studie naar de klassieke voorbeelden en liefst die uit het tijdvak der middeleeuwsche kunst, en na een vergelijkende studie der ontelbare vormen waaronder de adelaar voorkomt, moet het aan den sierkunstenaar worden overgelaten een vorm te scheppen, die aan welbegrepen eischen van vormgeving ten opzichte van decoratieve kunst voldoet en waarbij ruimte genoeg kan worden gelaten voor een persoonlijke opvatting. Voor alles stelt de heraldiek als symbolisch ornament

hierin zekere eischen en voorwaarden, doch steeds dient in het oog te worden gehouden, dat de eischen van schoonheid, duidelijkheid en eenvoud superieur blijven. Deze voorwaarden gelden tevens bij het toepassen van alle andere voorkomende dierenfiguren.

DE ADELAAR IN DE WAPENKUNST.

Egyptische adelaar.

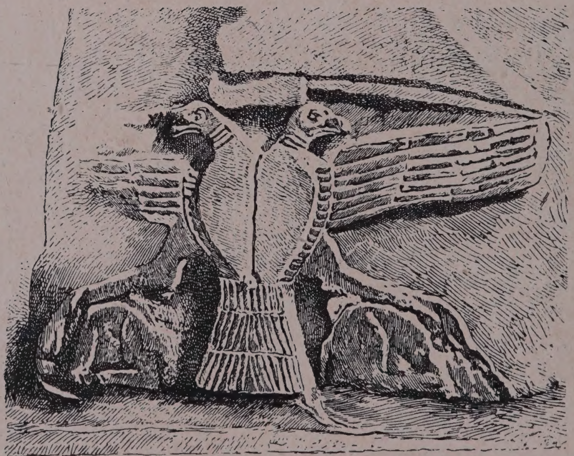

Basrelief van Oejük.

DE ADELAAR IN DE WAPENKUNST.

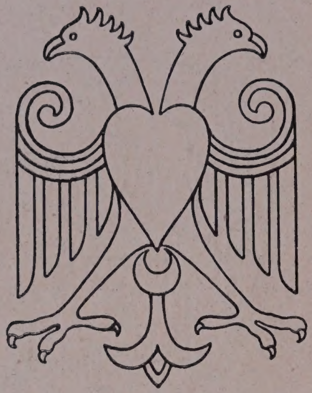

DE ADELAAR IN DE WAPENKUNST.

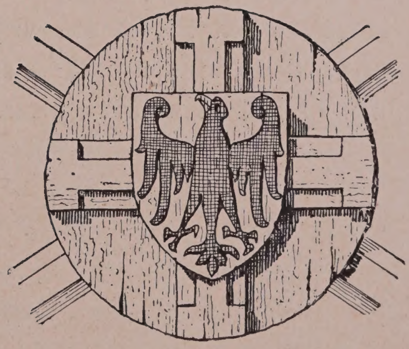

Devies, wapenspreuk en veldroep.

Aan het devies is meestal verbonden een handeling of gebeurtenis, die met het wapen en den wapenvoerder in betrekking staat; het is doorgaans kort en bondig en door een bepaald persoon gekozen of aan dezen toegekend naar aanleiding van een daad of feit of in verband met familie, vaderland, godsdienst, enz. Deviezen en wapenspreuken, die echter niet altijd erfelijk zijn, worden meestal onder of om het wapenschild gedragen, zooals bij het Engelsche wapen. Tegen het oude gebruik in worden deviezen en wapenspreuken in den lateren tijd officieel verleend. Deviezen komen reeds in de 15e eeuw voor.

Niet te verwisselen nochtans met devies en wapenspreuk is de veldroep, de cri de guerre. Deze bevindt zich op een band boven het wapen, welke achter het helmteeken naast de rangkroon aan beide zijden los fladdert en is als erfelijk bestanddeel van het wapen te beschouwen. De cri de guerre is van Franschen oorsprong. Voert iemand een ster in zijn wapen, zoo is b.v. „Leidt mij, mijn ster", een devies; een lijfspreuk is b.v. „Eerst wegen dan wagen", of „Noch door vrees noch door dwang"; een veldroep is b.v. „Dieu le volt", „Welaan vrije Fries", „God zij met ons" of „God zij met mij"; deviezen zijn nog: „Ik zal handhaven", „Je maintiendrai", „Dieu et mon droit", „Plus ultra", enz.

De leeuw in de heraldiek.

De leeuw is het zinnebeeld van macht, moed en weerbaarheid en is mede met den adelaar een der oudste zinnebeelden. Dierenfiguren komen in de christelijke heraldiek in allerlei gedaanten voor; de belangrijkste daaronder zijn wel de leeuw, de adelaar, de stier en de slang. Onbetwistbaar zijn deze dierenfiguren overleveringen van oud-Aziatische symboliek. De leeuw, de adelaar, de sperwer, de slang, de os, de kat en nog zoo vele andere dieren van ondergeschikte orde vindt men in de Egyptische symboliek in allerlei toepassingen. Bij de Assyriërs en Perzen zijn nagenoeg dezelfde hoofdtypen van dieren als symbolen gebruikt, echter met toevoeging van de griffioen, die als demonen voorkomen op beeldhouwwerken, op zegels en in decoratief schilder- of tegelwerk; daaraan toegevoegd zijn de draak en de gevleugelde stier. In de Grieksche symboliek treft men in de bouwkundige ornamenten veelvuldig den leeuw en de griffioen aan, hoewel daaraan geen symbolische beteekenis is verbonden.

Anders is het met de symboliek ontleend aan de mythologie, waarvan zelfs een zeer ruim gebruik is gemaakt voor attributen op krijgsschilden en in kleinkunsten. Een groot getal symbolen van dieren- en plantenvormen vonden toepassing op de Grieksche munten; veelal attributen van goden en godinnen, zoo b.v. de uil bij Pallas, de pauw bij Juno, de duif bij Aphrodite, voorts de dolfijn, de slang, de stier en nog andere dieren.

Het gebruik van dierensymboliek treft men in het ornament bij de oude volken als attributen in de voorstellende kunsten menigvuldig aan; de meeste van die dierenfiguren zijn in de Koptische en Romeinsche kunsten overgenomen van vroegere volken. Ook in de Germaansche kunst vindt men veel dierenfiguren. In de Noorsch-Keltische kunst is de draak in zeer samengestelde vormen een veel voorkomende dierenfiguur; in de Syrisch en Sarraceensche versieringen zijn dierenfiguren in het ornament veel gebruikt; in de vroeg-christelijke symboliek zijn vele van die dierenfiguren overgenomen, die weder in de Romaansche kunst zijn terug te vinden. Begrijpelijk is het dat

door de kruistochten de laat-Oostersche kunst een machtigen invloed heeft gehad op de sierkunsten der middeleeuwen en voornamelijk in de heraldiek een ruime toepassing en navolging vond, waardoor het verklaarbaar is dat men in de vroeg-heraldiek dezelfde dieren kan vinden als in die der heidensche symboliek. De leeuw, de adelaar, de griffioen, de draak zijn de meeste gebruikte dierenfiguren in de christelijke symboliek en heraldiek.

Wat de voorstelling betreft van die symbolen in de wapenkunst, wordt daarin de leeuw meestal staande voorgesteld, staande in verschillende standen, stijgend, loopend, springend, zittend, zelden liggend. De stand waarin de leeuw voorkomt is meestal in profiel, geheel in overeenstemming met de wijze van voorstellen zooals in de Oostersche klassieke kunst gebruikelijk was. Meestal is de stand staande, tot aanval of verdediging gereed, met geopenden muil, vooruitgestoken of hangende tong, uitgespreide teenen en ontbloote nagels; de staart gewoonlijk in opgerichte houding. Het lichaam van den leeuw wordt veelal slank en bijna mager voorgesteld.

In de vroeg-heraldiek is de stand bijna loodrecht, zoodat het lichaam met de verticale as van het schild samenvalt. In de 15^e^ eeuw verandert de figuur en neemt zij een meer bewogen slang-vormige beweging aan; staart en manen zijn sterk gekruld en bewogen, de klauwen zijn overdreven zwaar en de teenen uitgestrekt. In de vroege voorbeelden gelijken de klauwen op klaverbladachtige vormen, waaraan de sterk vooruitspringende nagels goed zichtbaar zijn. Op de voorbeelden uit de 16^e^ eeuw is de staart dikwijls gespleten en sterk gebogen.

In de behandeling der leeuwenfiguur in de wapenkunst zijn de wijzen van voorstellen zoo menigvuldig, dat er moeilijk een vorm voor aan te geven is; vormenkennis, smaak voor schoone, levendige, ornamentale lijnen geven ook hierin de richting aan. De kleuren, waarin de leeuw wordt voorgesteld op de wapenschilden, vooral in de vroeg-heraldiek, zijn rood, zwart, ook wel goud of zilver.

DE LEEUW IN DE WAPENKUNST.

Vroeg-gotick.

Laat-gotiek.

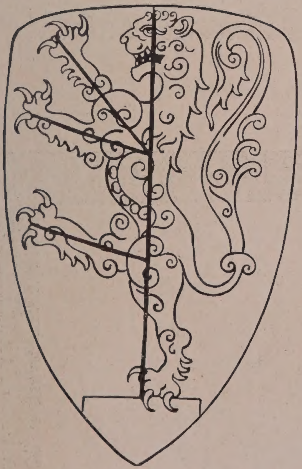

Laat-gotiek.

Renaissance.

Ontwerp-teekening J. Kuyper.

Ontwerp-teekening J. Kuyper.

Ontwerp-teekening J. Kuyper.

Ontwerp-teekening J. Kuyper.

Ontwerp-teekening J. Kuyper.

Ontwerp-teekening J. Kuyper.

DE LEEUW IN DE WAPENKUNST.

Fransche renaissance.

Duitsche laat-gotiek.

In staal gegraveerd.
Ontwerp J. Kuyper.

In staal gegraveerd.
Ontwerp J. Kuyper.

In staal gegraveerd.
Model J. Kuyper.

Nederlandsche munt.

Nederlandsche munt.

DE LEEUW IN DE WAPENKUNST.

Moderne munt, ontwerp J. Kuyper.

Ontwerp en model J. Kuyper.

Medaillon, ontwerp en model J. Kuyper.

DE LEEUW IN DE WAPENKUNST.

Medaillon.
Ontwerp en model J. Kuyper.

Ontwerp en model J. Kuyper.

Ontwerp Berlage (architect).

DE LEEUW IN DE WAPENKUNST.

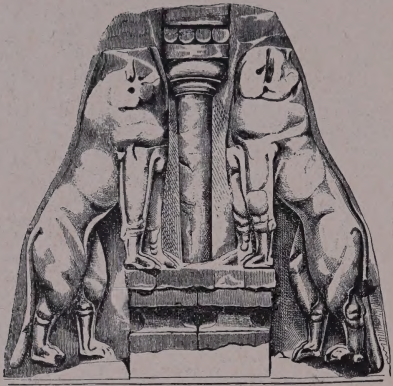

Leeuwenpoot van Mijkenae.

Fontein Binnenhof te 's-Gravenhage. Cuypers (architect).

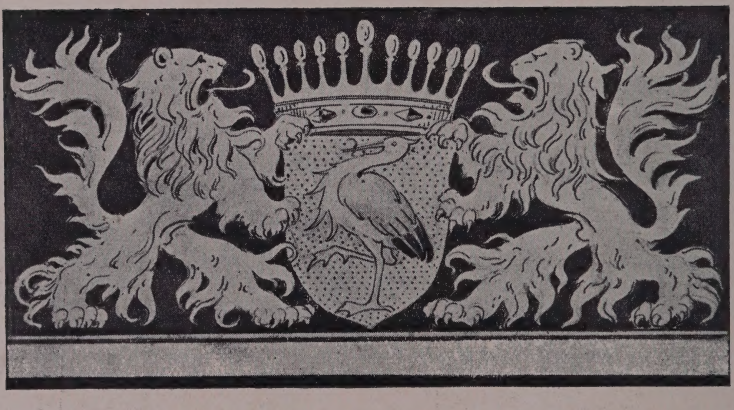

Wapen van 's-Gravenhage.
J. Kuyper inv.

De heraldiek in de kleinkunsten.

Een afzonderlijk gebied vormt de munt- en zegelkunst; uit den aard der producten op het rijke gebied der numismatiek en sphragistiek is het wapen hier hoofdzaak. Geen enkele tak van toegepaste kunst op materialen en technieken schenkt een zoo ruime gelegenheid tot het gebruik van heraldische versieringen als penningen, munten, zegels; in deze kleinkunst is de wapenkunst hoofdzaak. Op dit gebied van miniatuurplastiek vond men de schoonste en zinrijkste heraldiek; munten, penningen en zegels hebben een geschiedenis even oud minstens als die der bouw- en beeldhouwkunst. Maar meer nog dan in die beide kunsten is symboliek en wapenkunst hier hoofdzaak.

In de overige beeldende kunsten is de heraldiek bijzaak of aangepaste versiering op reeds bestaande voorwerpen. Munten en zegels zonder symboliek of heraldische kenmerken zijn hoogst zeldzaam; reeds de oudste munten van Phoeniciërs, Grieken en Romeinen, de cylinder-zegels van Chaldeeërs en Assyriërs dragen symbolische teekens of wapenfiguren, die dezelfde strekking hebben als de christelijke symboliek in de heraldieke kunst. Het hoofd van Demeter of Juno, gedekt met de corona muralis, op Grieksche en Romeinsche munten vervult dezelfde plaats als het op munten der Fransche Republiek voorkomende vrouwenhoofd met de stedekroon gedekt. De oude Japansche munten met de kiku-non-hanamon is evengoed een heraldisch symbool als de leeuw op de Nederlandsche munten.

Men is hier op dit gebied niet beperkt tot de christelijke symboliek in de heraldiek van de 12e en 13e eeuw af, doch vindt alreeds duizenden jaren terug bijna dezelfde voorstellingen op munten en zegels als die wij heden gebruiken; de dubbele adelaar, de leeuw, de adelaar, de draak of griffioen behooren tot de dierensymboliek der oudheid, waarvan tal van bewijzen in tastbaren vorm tot ons zijn gekomen in monumentale en in plastische klein-kunst. Grieksche en Romeinsche munten kunnen beschouwd worden als de voorbeelden voor latere heraldiek. Veel van die in de christelijke kunst

overgenomen symboliek en ornamentiek is ontleend aan vroeg-Aziatische munten, penningen en krijgsschilden; de attributen der Evangelisten zijn daarvan de sprekende bewijzen.

Munten met wapenfiguren treft men reeds in het begin der 12e eeuw aan; op stedelijke, provinciale en rijksmunten was het wapen daarvan tegelijk het erkenningsteeken van gewaarborgde ruilwaarde van het muntstuk. De Grieksche munten droegen ook reeds verschillende symbolen als kenmerk van de steden waarvoor de munt geslagen was; om aan te geven, dat de stad stond onder de bizondere bescherming van een of andere Godheid, droeg de munt het attribuut of symbool dier Godheid. Ook op de Romeinsche munten komen dergelijke attributen en symbolen voor. De munten der middeleeuwen dragen de beeltenis van den vorst of het wapen of deelen van het wapen van den landvoogd.

De munten van de latere eeuwen dragen meestal de wapens van den staat of de stad en het portret van den vorst of de vorstin van het land. Munten met wapens op de keerzijde, waarvan de hoofdzijde een beeldenaar draagt: het portret van den landvoogd, treft men reeds in de 11e eeuw aan. Veelvuldiger vindt men wapens op munten in het renaissance-tijdvak. Vooral de Nederlandsche munten uit dien tijd vertoonen veelal staats- of provincie-wapens, die een heel bijzonder karakter hebben.

Onder de Nederlandsche munten uit de 17e eeuw, waarop de leeuw als wapenfiguur is aangebracht, zijn er die bijzonder mooi zijn van teekening, actie en relief. De leeuw op de Nederlandsche munten van de 19e eeuw is niet te beschouwen als een goed voorbeeld van heraldiek; ontstaan in een tijd van diep verval van de decoratieve kunst en voortgekomen uit de slechte voorbeelden van laat-Fransche heraldiek en geringschatting van middeleeuwsche munt- en penningkunde was er weinig goeds te verwachten. Hoe conservatief ook in 't algemeen ons muntwezen is, de studie naar de schoone producten van munt en zegelkunde uit de 15e en 16e eeuw is nochtans hier vrijwel verwaarloosd. In den allerlaatsten tijd is er gelukkig in verband met de herleving der decoratieve- of kleinkunsten werkelijk vooruitgang ook op dit gebied te bespeuren.

MUNTEN EN ZEGELS.

Zegel Pulchri Studio, Den Haag.
door J. Kuyper gegraveerd.

Zegel Arti et Amicitiae, Amsterdam.
door J. Kuyper gegraveerd.

MUNTEN EN ZEGELS.

Gotisch zegel.

Abts zegel.

Gegraveerd zegel door J. Kuyper.

5

Bisschops zegel.

Heraldiek in de kerkelijke bouw- en sierkunst.

Heraldische versieringen treft men in onze kerkgebouwen nog veel aan, vooral in de oude kerken, die aanvankelijk voor den R.-katholieken eeredienst gebouwd, later onder het beheer zijn gekomen van de Hervormde gemeenten. Aan koorhekken, koorbanken, enz. komen geslachtswapens voor uit verschillende tijdperken. Een heel mooi voorbeeld hiervan bezit de St.-Bavo-kerk te Haarlem, waarvan het koorhek is vervaardigd door Damiaan Hendriks (1535); de wapens aan de deuren van het koorhek zijn gotisch, in hout gesneden en gepolychromeerd. Van lateren tijd zijn de wapens in de koorbanken, waaronder zeer fraaie voorkomen; ook aan grafmonumenten in die kerk vindt men enkele zeer goede wapens. Hoewel de meeste grafzerken zijn afgesleten en veel hebben geleden door het kerkbezoek, door de eeuwen heen, treft men er toch nog fraaie exemplaren van wapenkunst op aan.

In de meeste groote kerken thans in gebruik bij de Hervormden vindt men koorhekken en koorbanken, waaraan familiewapens zijn aangebracht van vroegere geslachten, meestal dateerend van na de Hervorming en daardoor behoorende tot een tijdvak in de wapenkunst, toen de goede beginselen en vormenkennis reeds lang tot het verleden behoorden.

Grafmonumenten, waaraan meer of minder samengestelde wapens voorkomen, zijn er in ons land nog vele en zeer belangrijke. Het schoonste, ook wat betreft de zeer vele en fraaie wapens die daarop voorkomen, is wel dat van Engelbrecht I van Nassau in de kerk te Breda (gotiek uit het midden der 15e eeuw); mede dient genoemd het monument van Engelbrecht van Nassau dat met de bekende vier figuren als dragers van een sarcofaag, waar aan den sokkelrand een reeks wapenschilden in renaissance-stijl voorkomen. Het eerstgenoemde gotische monument bevat een groot aantal complete wapens in relief van zeldzaam schoone vormenproportie.

Kerkramen met geschilderde wapens treft men reeds in de 14e eeuw aan. In de 16e en 17e eeuw komen op gebrandschilderde vensterglazen zeer vele wapens voor, die echter zelden goede voorbeelden te zien geven van wapen-

kunst; meerendeels zijn het vrij opgevatte heraldische ornamenten van zeer onlogische samenstelling en zeer losse behandeling der onderdeelen van een wapen.

Aan gegoten klokken zijn de wapens doorgaans zuiverder van vorm. Hieronder zijn zeer fraaie modellen van wapens te vinden. In dezen tak van ambachtskunst, het bronsgietwerk, schijnt de studie der wapenkunst ernstiger te zijn opgevat, iets wat in de plastische producten van heraldische kunstvormen meermalen valt op te merken in tegenstelling met de picturale kunst, hetgeen blijkt uit de vele doopbekken met wapenversieringen. Lichtkronen in brons en geel koper, waaraan men wapenversieringen aantreft, zijn lang niet zeldzaam. Ook wandluchters in dezelfde metalen waren dikwijls met wapenschilden versierd, waarschijnlijk herinneringen aan den schenker.

Bij geweven stoffen, kerkelijke gewaden, altaarkleeden, brocaten en kanten stoffen zijn eveneens ornamenten, ontleend aan oude symbolische heraldiek op te merken. Bij de Byzantijnsche brocaten, waarvan de versiering meestal bestaat uit wapenfiguren van Syrisch-Saraceensche afkomst, zijn die versieringsmotieven, in streng gestyleerden vorm, repeteerende of in den zoogenaamden wapenstijl geweven. Moeielijk is het na te gaan in hoeverre men hier te doen heeft met zuiver Oostersch-Aziatische ornamentiek en hoeveel van die symbolische vormen nog behooren tot en afkomstig zijn van oud-Germaansche en oost-Gotische symboliek. Als onbegrensde vlak-versiering met wapenfiguren zijn deze heerlijke producten van Oostersche weefkunst voorbeeldig. Ofschoon zeldzaam in de christelijke heraldiek voorkomend is de granaatappel een zeer veel gebruikt motief in de Oostersche weefkunst, waaraan een schoone symboliek ten grondslag ligt. De kennis der oude symbolische- en wapenkunstfiguren leidt allicht tot het begrip en de waardeering van de schoonheid dier oude motieven. In de gobelins der vroeg-gotiek en renaissance ziet men de wapenkunst eveneens dikwijls toegepast als belangrijke versiering.

Aan kerkelijke sieraden en kleinooden in edele en onedele metalen viert de wapenkunst haar hoogsten triumf. Aan koperen en bronzen lezenaars en het allermeest in de schatten van goud en zilver, missaalbanden, bekers, kandelaars, schotels enz., komen wapens voor die door de oude goudsmedengraveurs met groote kennis en liefde voor deze belangrijke en heerlijke versiering zijn uitgevoerd en die doorgaans uitmuntende modellen zijn van kundige en kunstige heraldiek. Voorts overal waar versieringen zijn toegepast, onverschillig in welk materiaal en in welke techniek ook. In den bloeitijd der middeleeuwsche kunst, vindt men deze socrt ornamenten met voorliefde toegepast. Een rijke bron voor studie, zoowel van techniek als van kennis dier vormen!

Orden, rang- en waardigheidsteekens.

Rang- en waardigheidsteekens, zooals die heden gebruikelijk zijn te voeren. waren in den tijd der levende heraldiek weinig bekend. De ordenteekens of decoraties, zijn onderscheidingen die, in verband met een bijzonder levensdoel of werkkring als belooning of erkenning van verdiensten werden toegekend aan broederschappen, corporaties of personen.

Tot de geestelijke orden behooren de Johanniter of Malthezer orde. Tot de militaire burgelijke orden en die van riddergenootschappen behooren die onderscheidingen die door vorsten aan bijzondere personen verleend werden als gunstbewijs.

Gulden vlies.

Tot die orden behooren: de Duitsche orde, gesticht in 1190; de ridderorde van den Kousenband, gesticht in 1349; de orde van het Gulden vlies, gesticht in 1429 door Philip van Bourgondië; de Zwanenorde in Pruissen, gesticht in 1440 en in 1843 hersteld; de orde van het Heilige graf, gesticht in 1496, de Fransche St. Michaelorde, gesticht in 1469 door Lodewijk de elfde; de St. Catherina orde van den berg Sinai, gesticht in 1063 en nog vele anderen.

Deze orden komen reeds zeer vroeg voor in het schild in den rechter bovenhoek, ook wel naast het wapen, boven of onder; is het wapen gevierendeeld dan als volgt: in 1—4 het ordekruis, in 2—3 het geslachtswapen. In de 15^{e} eeuw vindt men ze in het schildhoofd, of in een schildje aan den helm als halssieraad. Vorstelijke orden werden reeds in de 15^{e} eeuw aan ketens en banden om het schild gehangen of ook onder het schild aangebracht, zooals dat tegenwoordig nog gebruikelijk is.

Waardigheidsteekenen zijn: veldheerstaf, bisschops- en pelgrimsstaven, sleutels in het pauselijk wapen, kruisen bij geestelijken, ankers bij admiralen, zwaarden bij bisschoppen als teeken van den bloedban.

Sedert 1500 tot heden werden in Europa zoo ongeveer 100 orden gesticht.

Hoeden en mutsen.

De pauselijke tiara, sedert de 14^{e} eeuw, is een hooge witte mutsvormige hoofdtooi met drie boven elkander geplaatste kronen, teeken van geestelijke, kerkelijke en wereldlijke macht; kardinaalshoeden zijn rood met 15 kwasten; de aartsbisschopshoed is groen met 10 kwasten; de bisschopshoed groen met 6 kwasten. Buiten deze hebben hooge geestelijken nog mutsen uit wit brocaat met goud en edelsteenen bezet; zooals de Doge-muts, van hoofdwaardigheids-teeken der Republiek van Venetië.

Aartsbisschoppen, bisschoppen en abten worden bij de consecratie met een kostbare inful gekroond. Deze mutsen, bicornis genaamd, omdat zij twee spitsen vertoonen, waren in de middeleeuwen klein en kwamen in grootte overeen met het hoofd; later werden die rangteekens steeds grooter. Zij zijn van kostbare stof, brocaat, en bezet met paarls en edelsteenen, althans volgens de afbeeldingen. Gelijk de pauselijke tiara zijn de mutsen gesierd met twee afhangende banden, bezet met gouden franje. De pauselijke tiara wordt op den bovenrand van het schild geplaatst, de hoeden echter daarboven zwevend voorgesteld. Bovendien komen bij de wapens der geestelijken attributen voor in verband met hun waardigheid, als kromstaf, pastorale, pedum, dikwerf gekruist met een kruisstaf, bij aartsbisschoppen met een dubbel dwarsarmig kruis, bij bisschoppen met een éénarmig. Priors hebben een eenvoudigen pelgrimsstaf of paternoster of rozenkrans achter het schild.

KRUIZEN EN ORDETEEKENS.

Malthezer kruis.

Zwarte kruis
(Duitsche orde.)

Ankerkruis.

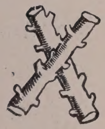

Bourgondisch
kruis.

Patriarchen-
kruis.

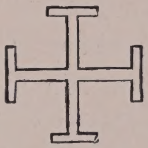

Krukken-
kruis.

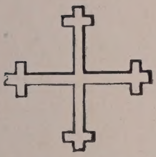

Kruisvormig
kruis.

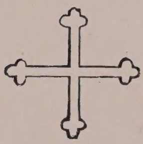

Klaverblad-
kruis.

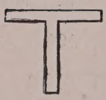

Antonius-
kruis.

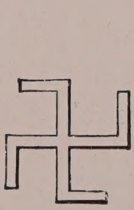

Swastika-kruis.
Jaina-kruis.
Tjakra-kruis.
Boedhistische-kruis.
Hamer van Thor, of
Noorsch kruis.

Heraldiek in de bouw- en sierkunst.

Fonteinen.

Inderdaad zijn er slechts weinig monumenten van vereenigde bouw- en beeldhouwkunst, waarbij aan bouwmeester en beeldhouwer gelegenheid wordt geboden, in nauw verband van die kunsten iets te scheppen, dat aan de hoogste eischen van constructie en decoratie tegelijk kan voldoen. Monumentale fonteinen zijn bouwwerken, waarbij de bouwmeester alle gelegenheid heeft zijn fantasie en kunstenaarschap ten toon te spreiden. Omdat een fontein uit den aard van de zaak niet bij uitstek een utiliteitsgebouw, maar veeleer een luxe- of siervorm is, dienende tot lust en vermaak, kan in dit geval veel geofferd worden aan speelsche decoratieve vormen.

Een monumentale fontein biedt een hoogst zeldzame gelegenheid voor bouwmeester en beeldhouwer om de vormen, waarover elk afzonderlijk kan beschikken, in een innig verband samengroeiende, tot een oogenlust te maken voor den aanschouwer. Slechts weinige fonteinen vertoonen deze eigenschappen en kunstwaarde. Daar een fontein meestal in de kom eener gemeente, althans op een open ruimte in stad of dorp geplaatst wordt en veelal een bouwwerk in betrekking tot de gemeente en inwoners is of een geschenk of hulde aan vorst of inwoner, heeft men hierbij een mooie gelegenheid om heraldische versieringen toe te passen, waarvan bij de meeste oude en zelfs moderne bouwwerken van dien aard met meer of minder kennis en smaak partij is getrokken.

Heraldiek in de bouw- en sierkunst.

Feestgebouwen en feestterreinen.

Het versieren van feestgebouwen en feestterreinen of het decoreeren van bestaande gebouwen is voor den artistiek aangelegden bouwmeester een heerlijke en zeer gewenschte gelegenheid om de vele hulpmiddelen te benutten, die hiervoor geschikt zijn; vooral met een wel doordacht, oordeelkundig en door goeden smaak geleid plan, kan hier veel bereikt worden. Hier is nu ook een zeldzaam voorkomende gelegenheid geboden tot het aanbrengen van sprekende ornamentale symboliek, waartoe de heraldiek zich zoo bijzonder goed leent. Wapensier is door rijk kleurenspel en veelheid van sprekende, toepasselijke vormen wel het meest passende ornament.

Een zeldzaam voorkomend geval is hier aanwezig voor het toepassen van wapens in sterke, vroolijke primaire kleuren, met aanvulling van de metalen goud en zilver, waarbij nog de kleurenweelde van luchtig plooiende, wapperende doeken, waarop wapens kunnen worden aangebracht. Het zeer tijdelijke van dit soort decoratieve kunst biedt daarbij gelegenheid tot het toepassen van veelkleurige luchtige stoffen.

Meestal zijn bij feestelijke gelegenheden vlaggen, banieren en wimpels door de gestadig wisselende, levendig bewogen vormen een gretig toegepast middel om een feeststemming te geven; doch voor den ingewijde is het hinderlijk te moeten zien, hoe vaak de vormen der historische wapenkunst met geweld worden veronachtzaamd en hoe de heraldische teekens en kleuren door onkunde het schoon benadeelen. Ook hiervoor is allereerst noodig kennis van de geschiedenis der heraldiek.

Heraldiek in de bouw- en sierkunst.

Wapenversieringen op rijtuigen.

Op rijtuigen van allerlei vormen, maar vooral op de portieren daarvan, is het gebruikelijk wapens of deelen van een wapen te schilderen. Somtijds is van het geslachtswapen slechts de helm met helmsieraad afgebeeld, of wel de kroon met een daaruit komend helmsieraad, iets dat zeer onheraldisch is en volstrekt te veroordeelen, omdat de kroon geen helmsieraad draagt, althans niet zonder helm. Het schilderen van wapens op rijtuigen is een gebruik van lateren tijd en uit Frankrijk ook in de Nederlanden ingevoerd. Buiten de wapens van oude vorstelijke geslachten zijn het veelal wapens van lateren adel, die men op de luxe-voertuigen ziet. Wel eigenaardig dat die geslachtswapens niet voorkomen op het voertuig van den laatsten tijd, de automobiel.

Het schilderen van wapens op rijtuigen treft men aan in de 17^{e} eeuw en later tot heden; het staat in verband met het gebruik de luxe-rijtuigen te schilderen en te vernissen. Deze wijze van schilderen, polijsten en vernissen bracht mede een bijzondere behandeling der beschildering, die in Frankrijk reeds in de 18^{e} eeuw algemeen was en waarvan de techniek reeds destijds zeer hoog stond. Uit deze precieuze manier van decoreeren en vernissen der rijtuigen nu kwam voort het gebruik op de portieren daarvan zeer nauwkeurig uitgevoerde wapens te schilderen. De kunstvormen der heraldiek waren echter reeds zeer gemaniereerd en de beteekenis daarvan vrijwel miskend, zoodat de wapens op die luxe-voertuigen niet kunnen gelden als goede voorbeelden van wapenkunst; de waarde daarvan ligt dan ook meer in de zuivere en technisch volmaakte wijze van uitvoering dan wel in de bekendheid met de beteekenis der heraldische vormenspraak.

Ook met het gebruik der heraldische kleuren wordt in den regel nogal willekeurig gehandeld. Veelal vertoonen die wapens collectieve kleuren en allerlei nuanceeringen, die duidelijk gebrek aan historische kennis verraden en doen zien, dat de schilder meer beoogde een vrij natuurlijke voorstelling

te geven van de in het wapen voorkomende stukken of wapenfiguren. Onjuist is het ook aan die wapens een ongemotiveerd relief te geven, met eigen schaduwen en slagschaduwen der figuren; niet zelden wordt daarbij aan de letter, waaruit het devies bestaat, ook relief gegeven door het aanbrengen van slagschaduwen. Te bejammeren is het, dat bij het aanbrengen van dergelijke wapens meerendeels onbetrouwbare, geestelooze Fransche voorbeelden gevolgd worden, waarin alle regelen en beginselen der historische heraldiek absoluut miskend zijn, terwijl het veelal bij den wapenvoerder aan kennis ontbreekt den juisten vorm hiervoor aan te geven.

Heraldiek in de kleinkunsten.

Nog menigvuldiger dan in de bouwkunst is het gebruik van wapenkunst geweest in de kleinkunsten; begrijpelijker wijze in de eerste plaats door de betrekkelijk gemakkelijke en min kostbare uitvoering bij de sieraden en gebruiksvoorwerpen in edele en onedele metalen. Vooral treft men dit gebruik aan bij tafelgereedschap in goud en zilver, bekers, kannen, schotels, vorken lepels, messen, waarop zeer dikwijls bijzonder mooie wapens voorkomen. Nog zijn er in onze musea en in particuliere verzamelingen een groot aantal voorwerpen in goud en zilver te bewonderen, waarop men waarlijk knap geteekende en hoogst bekwaam gegraveerde en geciseleerde wapens te zien krijgt. Bij het bestudeeren der heerlijke kopergravures door onze oude meesters Goltzius, De Passe, De Bry, Solis, Van Aken, Lucas van Leiden, Saanredam, Bolswert, C. Visscher, Edelinck, Sadelaer, Galle, Sinderhof, J. Luiken, en zoo vele anderen, te veel om op te noemen, waarbij zeer schoone allegorieën als omlijstingen van portretten en tal van symbolische voorstellingen worden aangetroffen, ziet men eerst hoe de wapenkunst een rijke bron schenkt van ornamentale voorstellingen en met hoeveel talent, kunde en liefde die meesters de menigvuldige motieven met smaak hebben weten te benutten.

Met die schoone voorbeelden van heraldische kunst in de grafische voorstellingen hebben vele andere takken van kleinkunsten hun voordeel gedaan. Op het gebied van aardewerk en later porcelein zien we duidelijk den invloed welken deze mooie betrouwbare scheppingen van grafische kunst hebben gehad op de producten van die kunst en dien tijd; in Duitschland b.v. in de keramiek. De kruiken van Siegburg en Raren zijn veelal versierd met werkelijk schoone wapens. En later vindt in het porcelein de wapenkunst velerlei toepassingen. In de overweldigende massa's Chineesch, Japansch en Saksisch porcelein, in het museum te Dresden aanwezig, kan men een groot aantal wapens zien op borden, schotels, kannen, vazen, waaraan de meeste zorg is besteed bij het toepassen van geslachtswapens. Ook treft men die

in enkele verzamelingen in ons land aan. Hetzelfde ziet men, hoewel in kleurlooze uitvoering, in graveer- en ciseleerwerk, op de vuur-, stoot- en slagwapens, waarvan mede een hoogst belangrijke collectie in Dresden voorhanden is.

Overal merkt men in de kunstproducten uit het bloeitijdperk der Duitsche en Nederlandsche renaissance een zekere voorliefde op voor dit zeer rijk ornament als zoodanig, afgescheiden van andere bedoelingen of van een devote vereering van den wapenvoerder. Het zelfde kan men getuigen van het Delftsch aardewerk. Hoe menigvuldig is ook hier de heraldiek bij voorkeur toegepast; meestal zijn de grafische modellen aan te wijzen, waarnaar die versieringen zijn gevolgd. In de geweven stoffen, zooals tafeldamast, borduur- en kantwerk vonden die wapenfiguren gereede toepassing. De aard der stof en de eigenaardige bezwaren om in de textiel-kunsten wapens toe te passen, zal wel oorzaak zijn, dat op dit gebied de wapenkunst en de daaraan ontleende figuren zeldzaam zijn toegepast.

Heraldiek in de burger-bouw- en sierkunst.

Vele wapenfiguren zijn navolgingen van oud-heidensche symboliek. Aan een brug te Neurenberg was men, toen ik daar in den zomer van 1908 vertoefde, juist bezig het stadswapen in beeldhouwwerk aan te brengen; dat wapen vertoont in het schild een gevleugelde en gekroonde vrouwenfiguur, halverwege in een adelaarsfiguur overgaande. Ziedaar nu een van de vele fabelfiguren der oudheid, welke veel overeenkomst vertoont met de Perzische en Phoenicische sfinx.

Aan de vele mooie eenvoudige bruggen in Nederland komen ook fraaie wapens in gehouwen steen voor, jammer maar dikwijls tegelijk geschilderd; wellicht een bedrijf uit lateren tijd. Aan raad- en gemeentehuizen treft men meestal wapenschilden aan, somtijds met schildwachters, waaronder zeer fraaie. Vermeld mogen worden de hoofdingang van het provinciaal bestuur te Middelburg, de stadhuizen te Antwerpen, Brugge, Leuven, Nijmegen, Hoorn enz.; ook in den voorgevel van het slachthuis te Haarlem is een buitengewoon mooi stadswapen aangebracht. Voorts kunnen genoemd worden de waaggebouwen te Alkmaar en Nijmegen en een groot aantal gevelsteenen in oud-Hollandsche gevels, die werkelijk zeer fraai uitgevoerde wapens bevatten.

Voor topgevelversiering komt een zittende leeuw als schildhouder veelvuldig voor. Buitengewoon fraai uitgevoerde specimina vindt men in het Westfriesch Museum te Hoorn en aan een der poorten te Kampen; ook verdienen vermeld te worden de leeuwen op het balkon van de oude hoofdwacht op de Groote Markt te Haarlem. Belangrijke gebouwen waaraan men heraldische versieringen aantreft zijn in eerste plaats de vorstelijke verblijven, burchten en paleizen. In een tijd toen lezen en schrijven nog tot de zeldzaam voorkomende capaciteiten behoorden, waren bijzondere kenteekenen aan de gebouwen noodig; burchten, stichtingen, kloosters, hospitalen droegen veelal het kenteeken van den bezitter of stichter of van de bestemming van het gebouw.

Om een herkenningsteeken aan een gebouw te geven was de wapenkunst bij uitnemendheid geschikt. Aan hoofdingang, wanden, deuren,

schoorsteenen, vensters, trappen en tapijten werden bij voorkeur wapens als versiering toegepast; bij de middeleeuwsche gebouwen veelal wapenschilden boven den hoofdingang en aan de kanteleeringen dier gebouwen; bij topversieringen en windvanen was een wapen een veel voorkomende versiering. Op het buitenwerk, op muren en kanteleering, werden de wapenschilden of -borden meestal door een dunne laag kalk aangebracht en daarna ingegroefd en geschilderd, hoogst zelden in relief voorgesteld. Somtijds zijn wapenschilden en kronen in het metselwerk zelf in kleine steenen ingevoegd, waarbij het verschil in kleur van steenen het wapen verduidelijkt. De Amsterdamsche poort te Haarlem geeft daarvan nog voorbeelden. Gewoonlijk zijn de schildvormen naar rechts hellend voorgesteld.

Aan stadspoorten, hoofdingangen van gemeentegebouwen en gestichten ontbreken zelden breed en rijk uitgevoerde wapens, b.v. Nijmegen, Hoorn, Antwerpen, Brugge enz.; voorts aan gedachtenismonumenten, epitaphen, o.a. te Brugge, Leuven, Antwerpen, Gent enz., waaronder dat in de kerk te Breda een eerste plaats inneemt. Schoorsteenen en vuurplaten met zeer rijke heraldische ornamenten vindt men te Antwerpen, Oudenaarde, Kortrijk. De grootmeester op het gebied van het bouwkundige ornament Vredeman de Vries kan hierin wel als de eerste man gelden. In natura en in vele ontwerpen in kopergravures uitgevoerd treft men modellen van wapenversieringen of wapenkunst van hem aan, die nog heden met vertrouwen als voorbeeld kunnen gebruikt worden, hoewel zij behooren tot een tijd, toen de wapenkunst reeds lang in verval was; van deze gedenktafels zijn nog een groot aantal in vrij goeden staat in onze kerken te vinden.

Naast en somtijds direct naast deze heerlijke producten van Zuid- en Noord-Nederlandsche wapenkunst kan men, zooals b.v. te Nijmegen, de jammerlijke navolgingen en treurige producten van hedendaagsche wapenkunst te aanschouwen krijgen van in ijzer gegoten bordjes, waarop het Nederlandsch wapen in taai-taai-koek-stijl met als leeuwen geschoren poedelhondjes voorkomt. Vooral in Duitschland en België, waar de erkerbouw veel toepassing vond, zijn wapens op oordeelkundige en smaakvolle wijze in de architectuur opgenomen. Vermeld kunnen worden Neurenberg, Augsburg, Brussel en Antwerpen.

Bij gemeentegebouwen is het raadhuis veelal met wapens gesierd; voorts gerechts- en waaggebouwen, waaraan men wapenschilden meestal in den voorgevel vindt. In de 15^{e} en 16^{e} eeuw komt het zelden voor dat de wapens in het metselwerk zijn opgenomen; in dien tijd treft men die versieringen meer afzonderlijk aan, in bergsteen uitgevoerd, en niet zelden dan nog geschilderd, een wijze van doen, welke ook uit zuiver bouwkundig oogpunt minder juist is, want waar de heraldische versieringen reeds in relief zijn uitgevoerd is polychromie vrijwel overbodig.

Bij de beschrijving van oude gebouwen wordt zelden gewag gemaakt van den aard en het karakter der heraldische versieringen, die toch ten opzichte der geschiedenis van een gebouw wel eenige beteekenis hebben, te eerder, omdat de vormen van schilden en het karakter der versiering vrij zeker het tijdperk aangeven, waarin de bouw werd uitgevoerd. Als belangrijk bouwkundig ornament zijn die heraldische versieringen een vrij betrouwbare gids om tijd nationaliteit en aestetische waarde van die versieringen te kunnen bepalen, waaraan natuurlijk een ernstige studie en kennis van die soort versieringen moet voorafgaan.

De buitenkant der hoofdingangen van gebouwen was de meest geschikte plaats voor het aanbrengen van wapens, zooals te Delft aan het Gemeentelandshuis, waarvan nog vele goede voorbeelden bestaan. In de meeste gevallen komen boven den ingang wapens voor aan lateien of architraaf of als los aangebrachte schilden. Waar de middelen het toelieten treft men niet zelden meer samengestelde heraldische composities in boog of tympanon aan. In Frankrijk, België en Duitschland zijn dergelijke sculpturale versieringen lang niet zeldzaam; ook aan enkele gebouwen uit de Nederlandsche renaissance vindt men ze, bijv. het slachthuis en waaggebouw te Haarlem.

In de laat-renaissance en baroktijd was het gewoonte de heraldische siervormen, veelal alliantiewapens, aan de balustraden en attieken aan te brengen, waarvan een groot aantal voorbeelden te vinden zijn aan de koopmanspaleizen aan de Heeren- en Keizersgracht te Amsterdam, in Rotterdam, Den Haag en wellicht ook nog in andere steden. In navolging van Fransche verval-heraldiek zijn die alliantiewapens samengesteld uit een ellipsvormig of ruitvormig vrouwenschild en een mannelijk accoladeschild, omgeven door een weelderige fantastische plantversiering, die veel overeenkomst heeft met de acanthusvormige versieringen uit het tijdvak Lodewijk XIV—XV; heraldische supraporten zijn in dit tijdvak zeldzamer.

In de binnenordonnantie van gebouwen uit het laat-renaissance-tijdperk vindt men ook dikwijls wapens in hout gesneden aan kamerbetimmeringen, dessus de porte, corridors en schoorsteenen. Buiten het bekende voorbeeld van den schoorsteen te Brugge, waaraan een overlading van wapenschilden te zien is, zijn er een groot aantal schoorsteenbetimmeringen nog in wezen, waaraan zeer mooie wapenversieringen voorkomen. In tal van raadzalen van gemeentegebouwen, gestichten en hofjes zijn nog mooie voorbeelden van heraldische ornamenten met de geslachtswapens van burgemeester, regenten en magistraatspersonen aanwezig; meestal wel is waar uit het verval-tijdperk der wapenkunst, maar niettemin zeer belangrijk als ornament en wegens de voortreffelijke technische behandeling van het materiaal, hier meestal hout. Ook vindt men in den wijden schoorsteenboezem veelal ijzeren vuurplaten, waarop somtijds ook

alliantiewapens voorkomen; de platen in gegoten ijzer, met wapenfiguren, waaronder men zeer mooie aantreft, zijn gelukkig nog niet zeldzaam.

In nauw verband met de architectuur van het geheel zijn deze rijk versierde schoorsteenmantels en boezems met vuurplaat en vuurbokken een sprekend bewijs van den decoratieven zin van den bouwmeester en getuigen zij dikwijls van een beschaafde fantasie en smaak, waardoor die binnenbetimmeringen een hoogen graad van behaaglijkheid en rijkdom verkrijgen. Aan de trapleuningen, vaak rijk versierd met houtbeeldhouwwerk, bijv. in het raadhuis te Leiden, vindt men soms met het ornament smaakvol ineengevlochten wapentropeeën of enkele schilden; bij de versiering van hoofdbalusters van trappen is de top niet zelden met een of meer wapenschilden versierd en komt het vaak voor, dat die schilden door een wapendier worden verdedigd, waarvoor dan meestal een leeuw is gekozen.

De vroegere bouwmeesters, vooral die uit het laat-renaissance-tijdperk, schijnen een bijzondere voorliefde te hebben gehad voor die heraldische ornamenten, daartoe opgewekt of daarom verzocht door de bouwheeren uit den regententijd, toen ridderlijkheid reeds tot de onbekende eigenschappen behoorde; daarvoor deed dan het ornament er van als eenig overblijfsel uit den riddertijd maar dienst. Grafmonumenten van voorname personen, zooals zeehelden en veldheeren, epitaphen en gedenktafels van personen en geslachten vertoonen ook meestal wapens, omgeven door een overlading van attributen en emblemata. In bijna alle groote kerken in ons land vindt men een of ander grafmonument en gedenktafels, waarop familiewapens zijn afgebeeld. Niet altijd zijn die heraldische versieringen juist, veelal pralerig en overladen door decoratieve bijzaken, wijl zij doorgaans dateeren uit het vervaltijdperk der wapenkunst. Dit alles wordt vermeld om aan te toonen hoezeer geliefd dit soort versieringen was.

Beter en soms zeer voorbeeldig zijn de wapens welke men op grafzerken in sommige belangrijke kerken aantreft. De omstandigheid, dat vele dier steenen nog uit het gotische tijdvak zijn, waarborgt reeds een hoogere discipline wat betreft de heraldische versieringskunst en kennis van de onderdeelen, waaruit een wapen moet zijn samengesteld. Dit is heel begrijpelijk trouwens, aangezien die ornamentiek uit een tijdvak is, toen de bouw- en sierkunsten nog in een hand waren en de bouwmeester ook nog waarde hechtte aan de versiering van de bouw- of constructiedeelen; aan kapiteelen, sluitsteenen, consoles en korbeelen vindt men in de gotiek gedeeltelijk van weelderige plantenornamentiek omgeven wapenschilden of wapenfiguren. In Duitschland, waar de erker of erkerachtige uitbouw een veel geliefd en veel toegepast onderdeel der woning uitmaakte, komen dikwijls geslachtswapens in alle vormen en ornamentaties voor; in ijzer zijn de heraldische ornamenten niet

zoo menigvuldig. Aan slotplaten, deurbeslag vindt men nog wel eens dergelijke ornamenten, doch slechts zelden goed van vorm. Een zeer merkwaardige deurklopper of deurring is die aan de Pieterskirche te Lübeck uit de 14[e] eeuw. Er is dan ook nauwelijks een tak van kunsthandwerk, waarin niet de heraldiek een zeer voornaam deel uitmaakt van het ornament.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN IJZER.

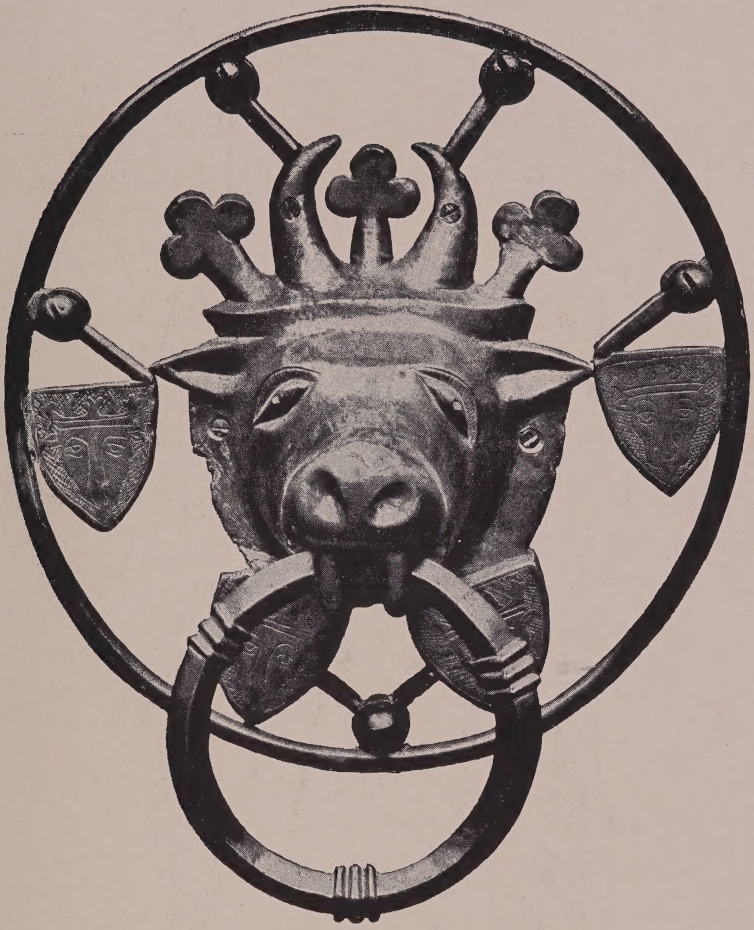

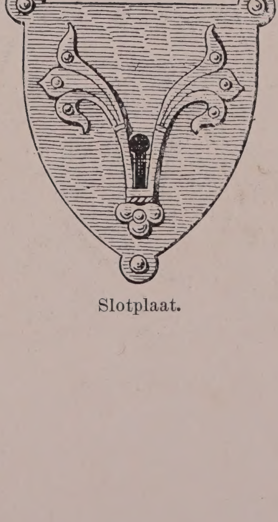

Slotplaat.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN IJZER.

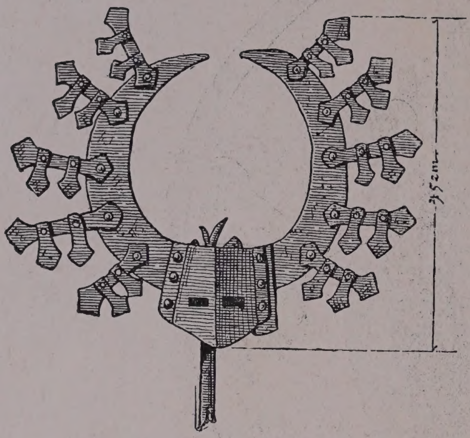

Topversiering in ijzer.

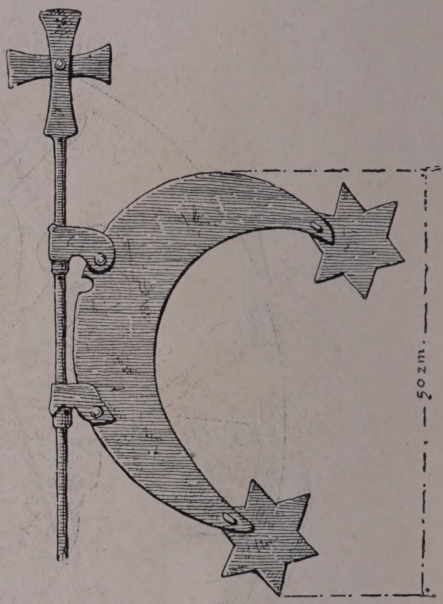

Topversiering in ijzer.

Slotplaat in ijzer.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN IJZER.

Vuurplaat in gegoten ijzer.

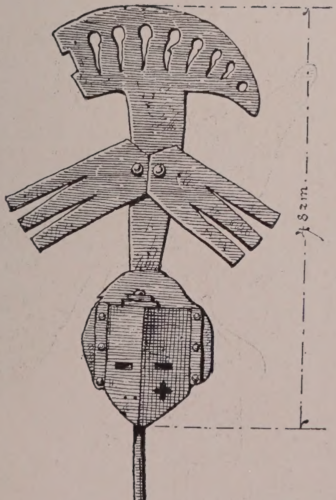

Topversiering in ijzer.

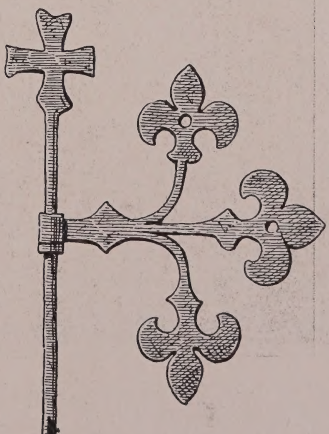

Topversiering in ijzer.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN IJZER.

Deurbeslag in ijzer.

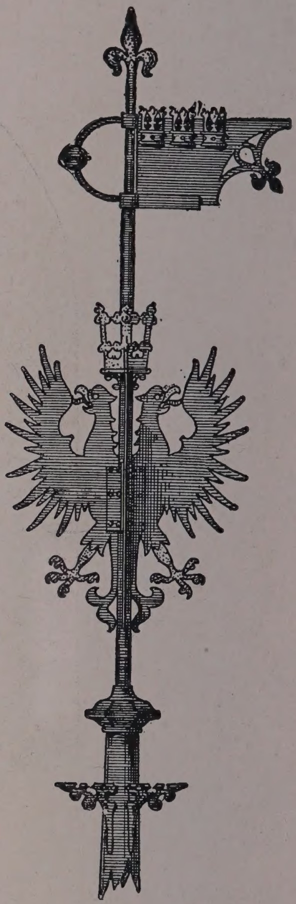

Windvaan in ijzer.

Wapenschild in gegoten ijzer.
Voorkomende aan de telefoonpalen der
gemeente 's-Gravenhage.
(Minder gunstig voorbeeld.)

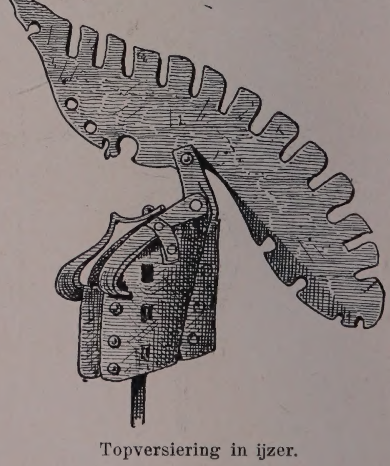

Topversiering in ijzer.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN GEBRAND GLAS.

Gebrandschilderd glas.

Gebrandschilderd glas.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN GEBRAND GLAS.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN HOUT.

Deurpaneel van het koorhek der St. Bavo te Haarlem.

Paneel in hout.

Paneel in hout.
(Lodewijk XIV).

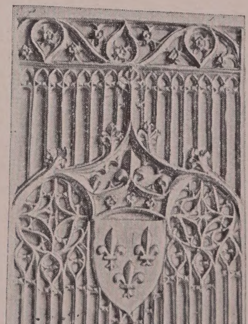

Paneel in hout.
(Gotiek).

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN STEEN EN HOUT.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN STEEN EN HOUT.

Hout.

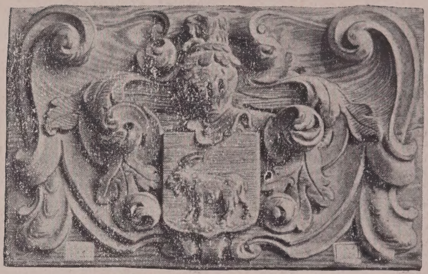

Hout.

Steen.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN STEEN.

Baksteen.

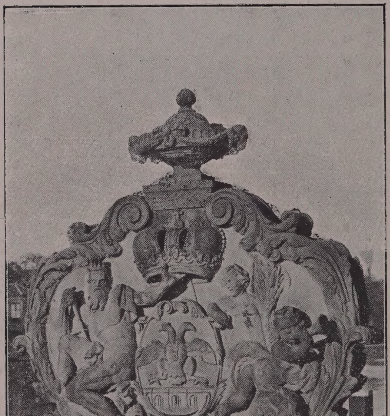

Gedenksteen aan de sluis te Zaandam.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN STEEN.

Grafzerk.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN STEEN.

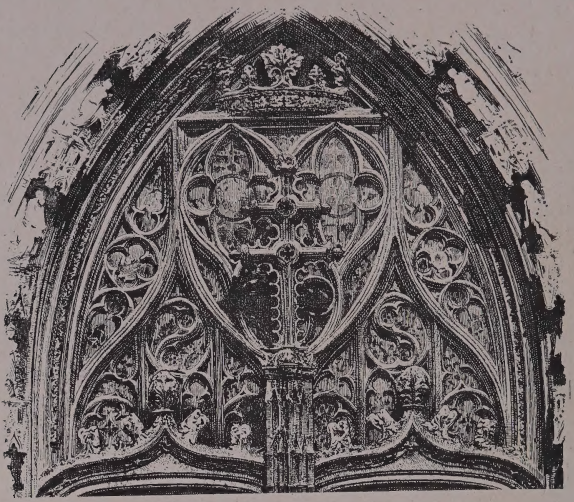

Gotische tympan-versiering.

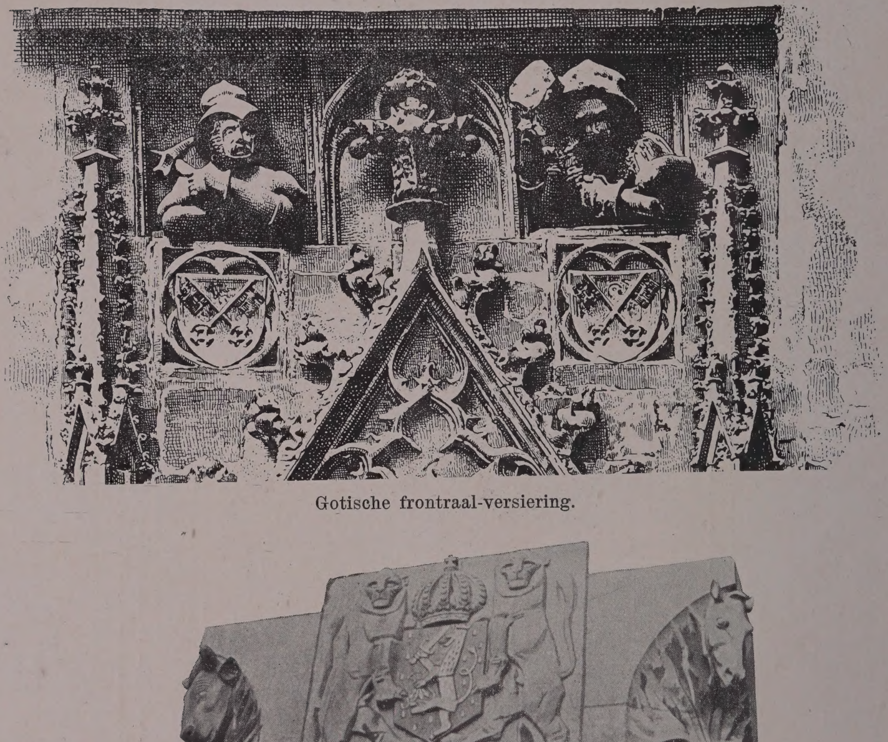

Gotische frontraal-versiering.

Hoofdingangversiering te 's-Gravenhage.
(Architect Berlage).

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN STEEN.

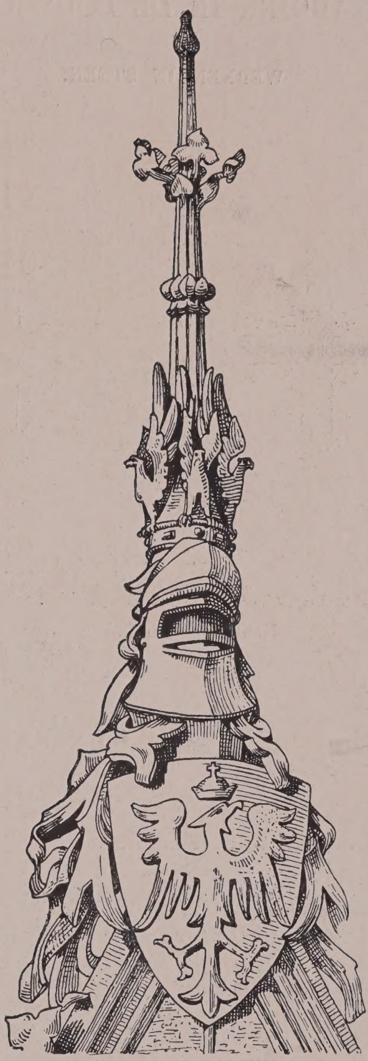

Kasteel Pierrefond.

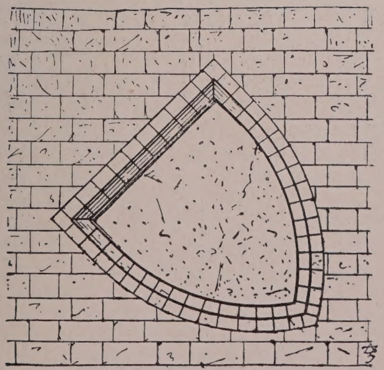

Kanteleering in baksteen.

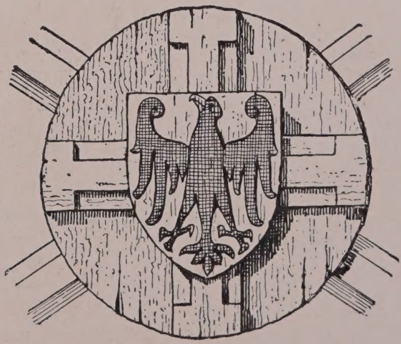

Gewelfrozet in hout.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN STEEN.

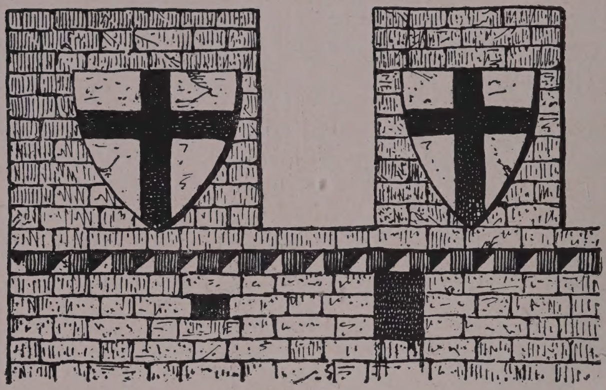

Kanteleering in baksteen.

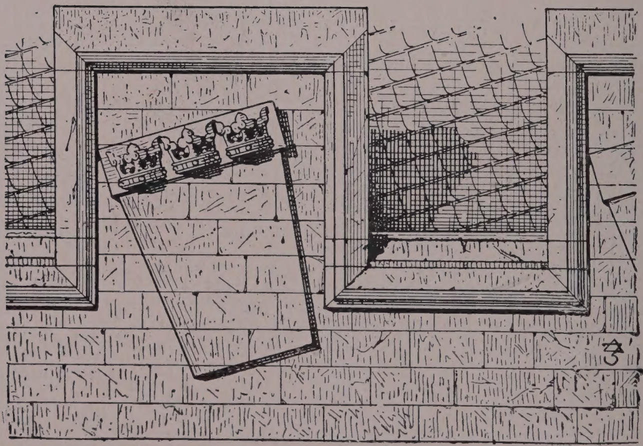

Kanteleering in natuursteen.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN STEEN.

Boogvulling in natuursteen.

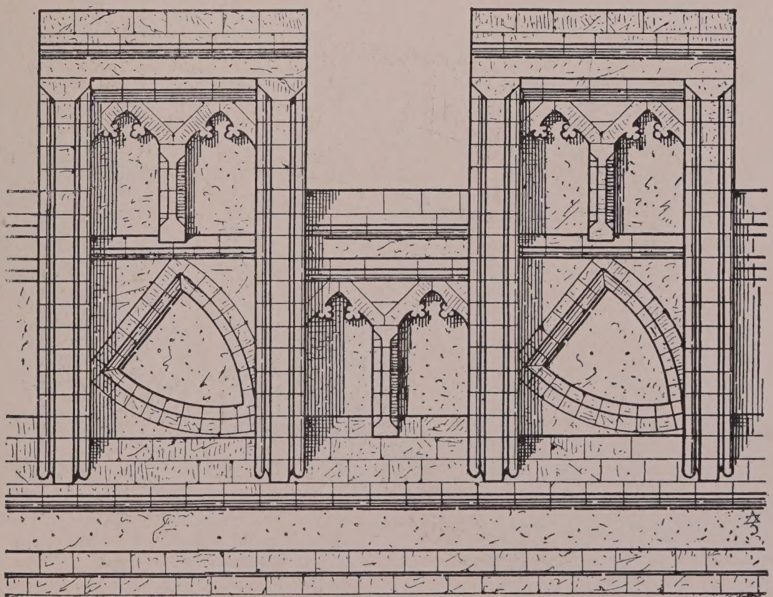

Kanteleering in natuursteen.

WERKEN IN STEEN.

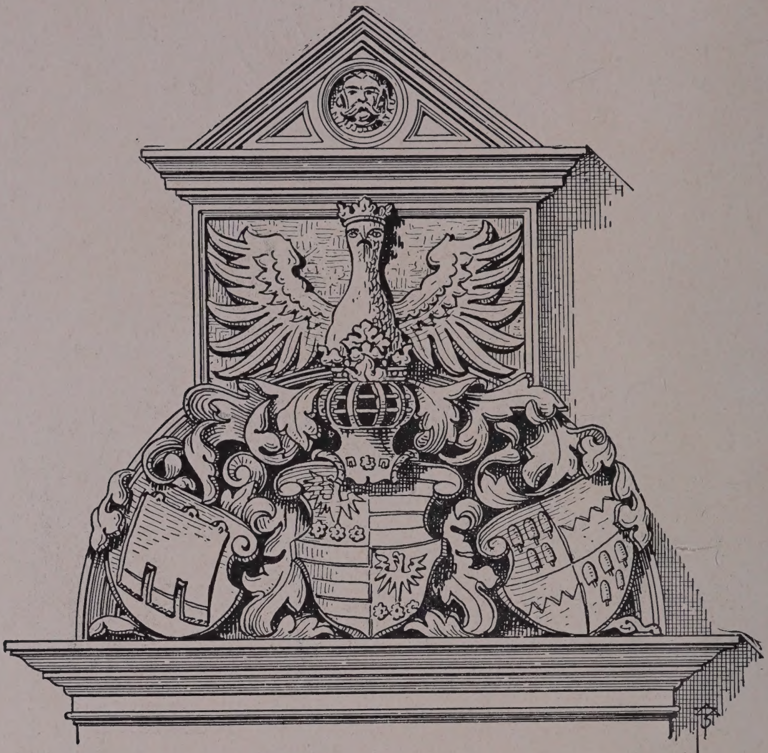

Topversiering in natuursteen.

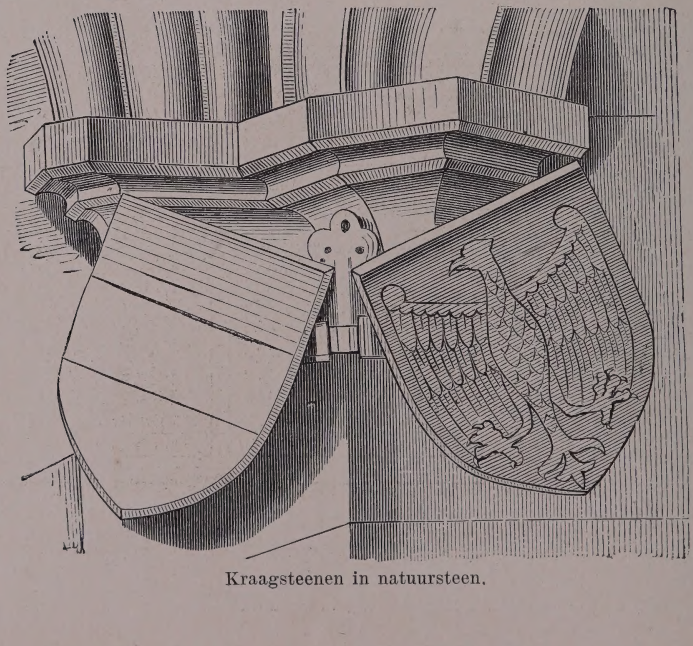

Kraagsteenen in natuursteen.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN STEEN.

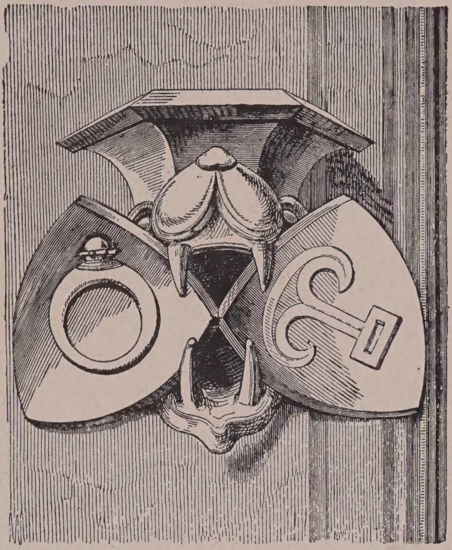

Kraagsteen in natuursteen.

Leeuw in zandsteen.
Ontwerp J. Kuyper.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN STEEN.

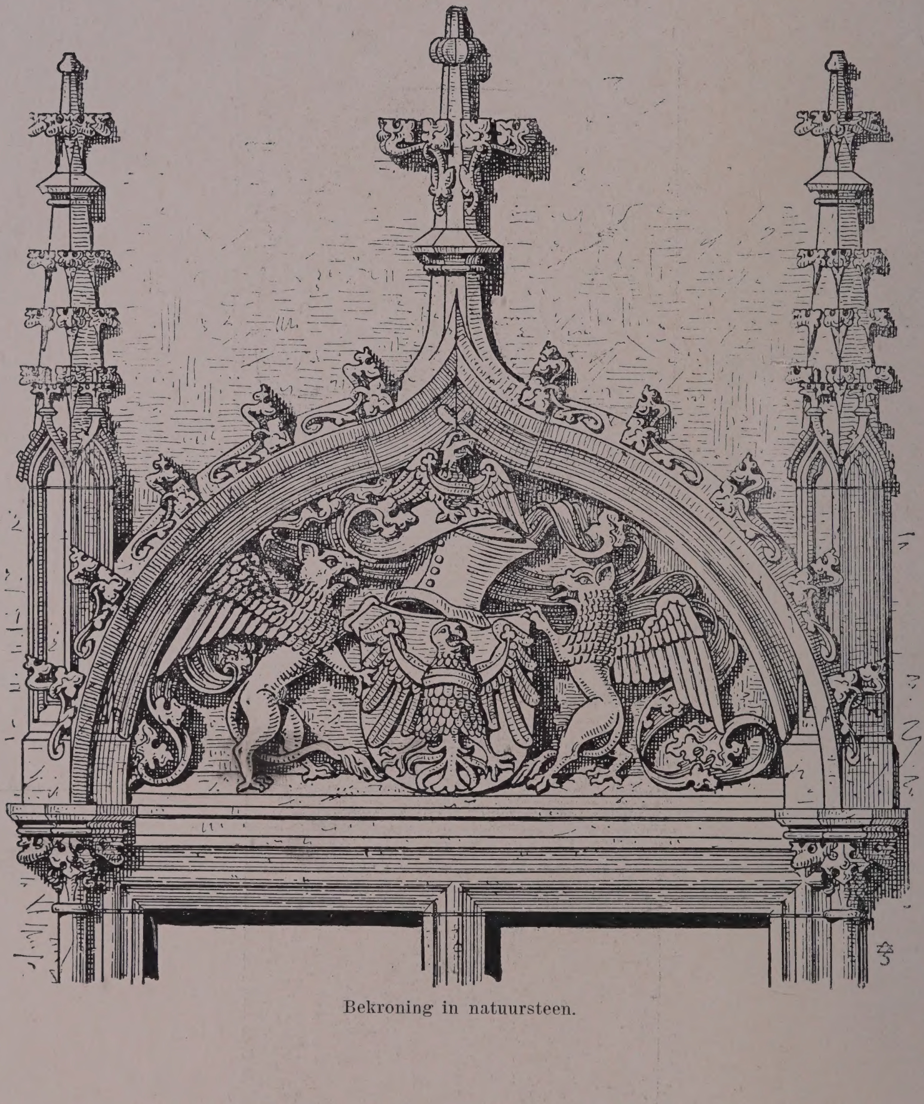

Bekroning in natuursteen.

HERALDIEK IN DE BOUWKUNST.

WERKEN IN STEEN.

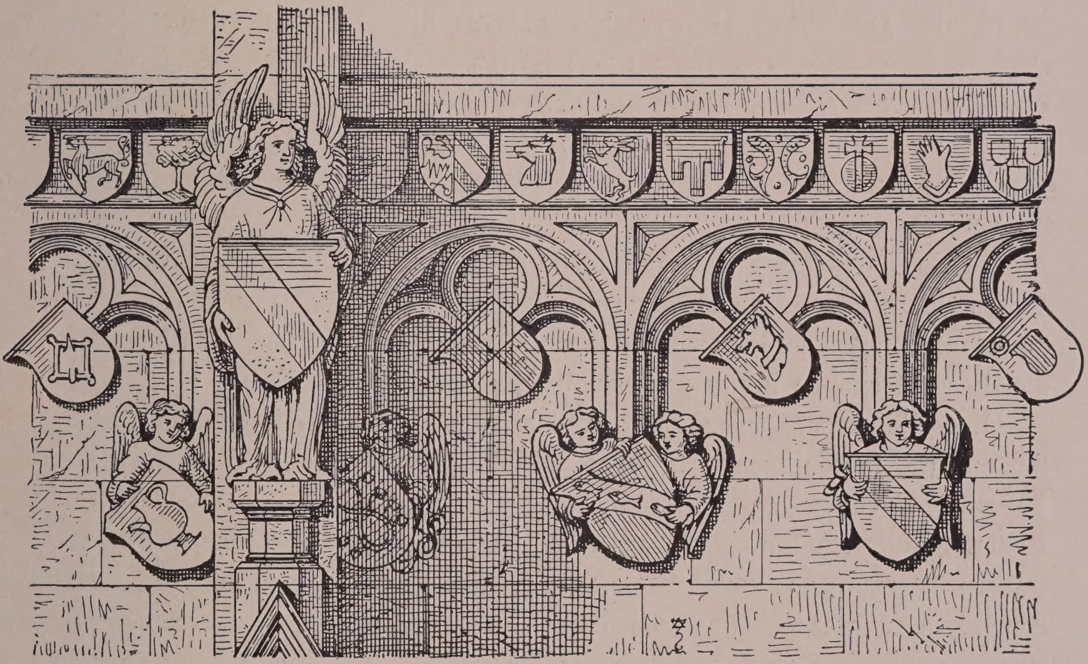

Heraldische muurversiering in natuursteen.

Wapenversieringen aan schepen.

In de 13^e eeuw al was het gebruikelijk op schepen banieren en vlaggen te voeren, die door wapenfiguren en sterke kleuren een duidelijk kenteeken droegen en is het bekend dat reeds de Noormannen aan hun schepen een of ander herkenningsteeken gaven in den vorm van een dierensymbool. Een schip, waarvan de bemanning schilden voerde, die aan boeg of langs de verschansing hingen, vindt men op een miniatuur uit de 13^e eeuw der Estoire de Saint Edward le Rei in de universiteits-bibliotheek te Cambridge. Buiten de met vlaggen en wimpels voorziene masten waren bij de Noormannen de planken of boorden van het schip met schilden gesierd en prijkte aan den boeg of snebbe het wapen van den aanvoerder.

Over de groote heraldische versieringen van oud-Hollandsche schepen lichten de teekeningen van den schilder Willem van de Velde in het Museum Boymans te Rotterdam alsmede talrijke scheepsmodellen in het Nederlandsch Museum te Amsterdam ons in; ook op oude schilderijen, waarop schepen voorkomen, treft men goede voorbeelden aan van scheepsversieringen, waarbij de wapenkunst is toegepast. Moderne schepen zijn eveneens dikwijls met heraldische siervormen getooid; aan boeg en spiegel van stoombooten merkt men menigmaal wapens op van landen en steden en somtijds het wapen van den bezitter of reeder van het schip. Jammer echter dat die wapens veelal karikaturen van wapenkunst zijn.

Aan den spiegel van Nederlandsche oorlogsschepen schijnt het gebruikelijk te zijn een klein in ijzer gegoten Nederlandsch rijkswapen aan te brengen, waarvan samenstelling en vormen de nationaliteit echter geen eer aandoen, evenmin den bouwmeesters van het rijksoorlogsvaartuig, terwijl hier toch een zeldzaam voorkomende gelegenheid werd geboden de waardigheid der natie door schoonen wapentooi duidelijk te doen uitkomen zonder aan de bestemming en het karakter van het vaartuig afbreuk te doen. Tot dit gebied is de kunst echter nog niet doorgedrongen, hoezeer wapensier en vlaggentooi de aangewezen versiering konden zijn.

Zonder de slagvaardigheid en zeewaardigheid te benadeelen droegen de oorlogsschepen der 17e eeuw — het schitterende tijdperk onzer geschiedenis toen die schepen door de andere zeevarende naties zoo gevreesd werden op de wereldzeeën, — aan de hooge spiegels rijk gebeeldhouwde en geschilderde wapens. De heerlijke collectie teekeningen van de schilders Van de Velde, vader en zoon, de zeegevechtschilders bij uitnemendheid, waarbij schetsen en afbeeldingen van Hollandsche en Engelsche oorlogsschepen, een verzameling die berust in de portefeuille van het Museum Boymans te Rotterdam, geeft een denkbeeld van de hooge beteekenis die de wapenkunst vervulde in de ornamentiek bij den scheepsbouw in toepassing gebracht. De spiegelversieringen der oorlogsschepen uit de 17e eeuw bestonden in hoofdzaak uit heraldische ornamenten, wapens van de provincies en van het land in hout gebeeldhouwd en gedeeltelijk verguld en geschilderd in de daarbij passende heraldische kleuren.

HERALDIEKE WINDWIJZERS EN TOPVERSIERINGEN.

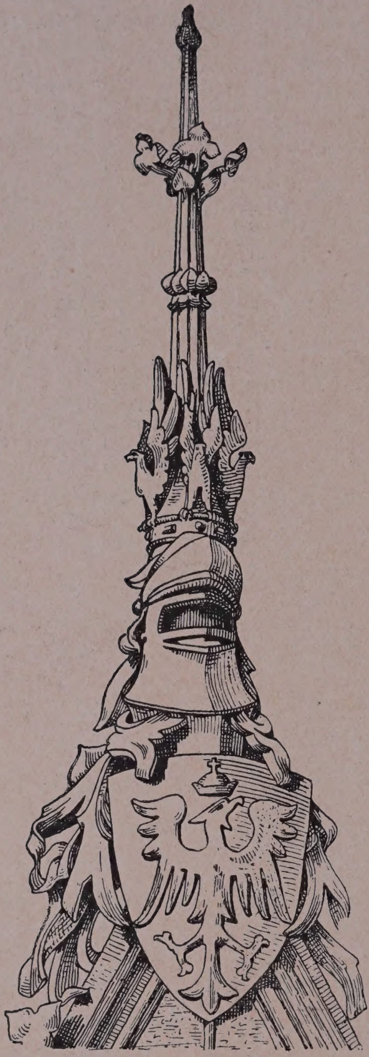

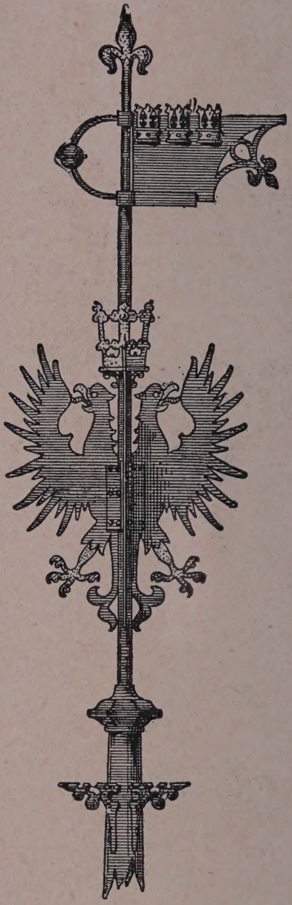

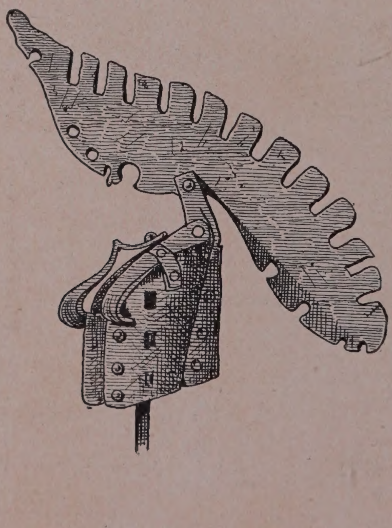

HERALDIEKE WINDWIJZERS EN TOPVERSIERINGEN.

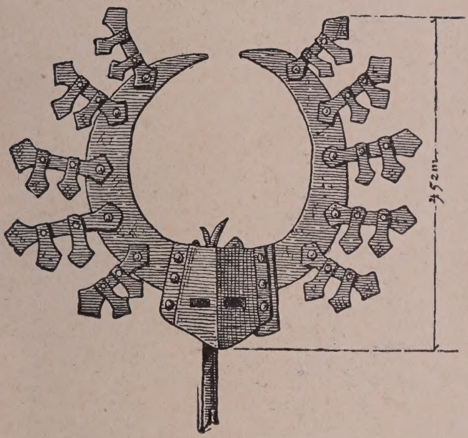

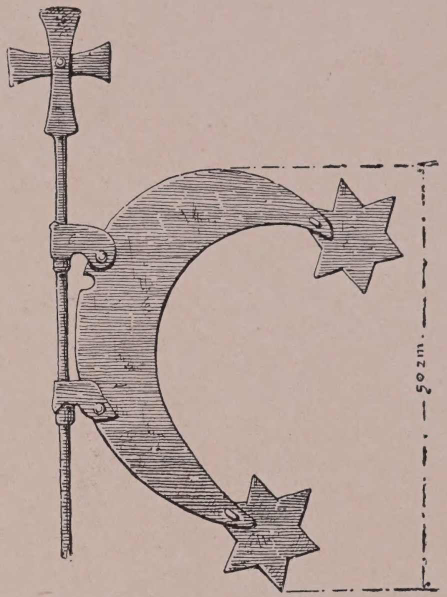

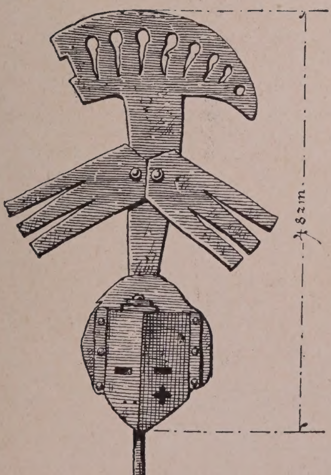

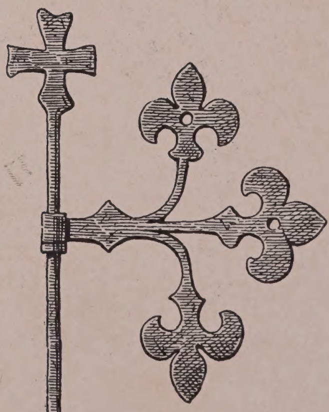

39

90-B37704

GETTY RESEARCH INSTITUTE
3 3125 01882 7150